SANCAKTAN EYALETE

1550-1650 ARASINDA OSMANLI ÜMERASI VE İL İDARESİ

(DOÇENTLİK TEZİ)

Bogazici University Library
39001100542243

İbrahim Metin Kunt
Boğaziçi Üniversitesi
Temel Bilimler Bölümü

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANE

FOR REFERENCE
NOT TO BE TAKEN FROM THIS ROOM

SANCAKTAN EYALETE

1550-1650 ARASINDA OSMANLI ÜMERASI VE İL İDARESİ

Leslie'ye

SANCAKTAN EYALETE

1550-1650 ARASINDA OSMANLI ÜMERASI VE İL İDARESİ

Doçentlik Tezi

İbrahim Metin Kunt

Boğaziçi Üniversitesi
Temel Bilimler Bölümü

İstanbul
Eylül, 1975

ÖNSÖZ

Bu incelemeye temel olan araştırmalarımı 1971-74 yıllarında İstanbul'da sürdürdüm. Ortaya çıkan verileri düzenlemek, incelemek, sonuçları okuyucuya sunulacak hale getirmek üzere Boğaziçi Üniversitesi'nin AID kanalıyla sağladığı bir bursla Eylül 1974–Ağustos 1975 devresini A. B. D.'de Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Araştırmaları Şubesi'nin konuğu olarak geçirdim. Bana bu araştırma bursunu sağlayan Boğaziçi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Aptullah Kuran'a ve Üniversite Yönetim Kurulu Üyelerine, konuk araştırıcı olarak Princeton Üniversitesi'ne davet eden Y. D. A. Ş. Başkanı Prof. A. L. Udovitch'e teşekkürlerimi sunarım.

1967 yılında Princeton'da doktora derslerine devam ederken izlediğim üç seminerin bana kazandırdığı görüşler genel anlamda bu çalışmanın temelini sağladı diyebilirim. 1967 ilkbaharında Prof. Norman Itzkowitz'in ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihi üzerindeki seminerı prosopografi yönteminin ve bu yöntemin ustası İngiliz tarihçisi Namier'in eserlerinin incelenmesine eğilmişti. Aynı sırada Princeton'da bulunan Prof. Halil İnalcık'ın derin bilgi ve analiz gücü ile yönettiği

16

seminerinde ilk defa Osmanlı belgelerini yakından incelemek fırsatını bulmuştum. Ertesi dönem Princeton'a gelen, Memluk tarihi üzerinde başlıca otoritelerden olan Prof. David Ayalon ise seminerinde Memluk kurumlarını incelemiş, Memluk toplumunun Osmanlı düzeni ile karşılaştırılmasına yardımcı olacak görüşlerini açıklamıştı. Araştırmalarımın yönünü saptarken bu üç hocanın etkisi büyük olmuştu; bu bakımdan bu çalışmamı tamamlamak üzere Princeton'a dönmek bana ayrıca kıvanç verdi.

Başbakanlık Arşivi'ndeki çalışmalarıma her zaman yardımcı olan görevlilere, özellikle Rauf Tuncay ve Turgut Işıksal'a ve Topkapı Arşivi görevlilerine de teşekkür borçluyum. Prof. Cengiz Orhonlu ve Prof. Halil Sahillioğlu arşiv çalışmalarım sırasında bazı belgelerin okunmasında yardımlarını esirgemediler.

Araştırmama konu olan sorunları İstanbul'da Prof. Halil İnalcık, Prof. Cengiz Orhonlu ve Mehmed Genç ile görüşmek ve tavsiyelerinden faydalanmak fırsatını bulmuştum. Princeton'da da Prof. Norman Itzkowitz, William K. S. Tobin ve Engin Akarlı ile konuyu enine boyuna tartıştım; incelememin gelişmesinde hepsinin önemli katkıları oldu. Çalışmamın müsveddelerini okuyan ve eleştiren Prof. Itzkowitz'e ayrıca teşekkürlerimi sunmak isterim. Hele vaktini esirgemeden yaptığı düzeltmeler ve konunun berraklaşmasını sağlayan görüşleriyle sonucun ortaya çıkmasında Engin Akarlı'nın çok emeği geçti.

İ. Metin Kunt
Princeton
Ağustos, 1975

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ vii

TABLOLAR xi

KISALTMALAR xiii

GİRİŞ 1
A. Konunun Genel Tanımı 1
B. Grup Biyografisi Yöntemi 5
C. Konunun Özel Kaynakları ve Kapsamı 12

I. OSMANLI ÜMERASI VE İDARİ DÜZENİ 15
A. İl İdaresi 15
1. Sancak 15
2. Sancakbeyi 20
3. Beylerbeyi 26
B. Osmanlı Sancakları 29

II. SANCAK TEVCİH DEFTERLERİ 39
A. İnceleme Yöntemi 39
B. Defterlerin Tanıtımı 44
1. MAD 563: 1568-74 Devresi 44
2. KK 262: 1578-88 Devresi 46
3. KK 266 ve Cev. Dah. 6095: 1632-41 Devresi 52

III. SANCAK TEVCİH DEFTERLERİ ÜZERİNDE İNCELEMELER 58
A. Sancakbeylerinin Aile ve Görev Kökenleri 58
1. 1521-1527 Dönemi 58
2. 1568-74 ve 1578-88 Dönemleri 61
3. 1632-41 Dönemi 71
B. Sancakbeylerinin Görev Bölgeleri ve Görev Süreleri 74
C. Beylerbeyi Tayinleri Üzerinde İncelemeler 79

TABLOLAR

I. 1521'de Sancakbeyi Kimlikleri

II. 1527'de Sancakbeyi Kimlikleri

III. 1568-74 Devresinde Örnek 7 Vilâyette Yeni Sancakbeylerinin Görev ve Aile Geçmişleri

IV. 1578-88 Devresinde Örnek 7 Vilâyette Yeni Sancakbeylerinin Görev ve Aile Geçmişleri

V. Tablo III ve Tablo IV'den Özet

VI. 1568-74 Devresinde Örnek 7 Vilâyette Yeni Tımar Kethüdası, Tımar Defterdarı ile Anadolu Beylerbeyliği Yaya ve Müsellem Beylerinin Görev ve Aile Geçmişleri

VII. Sınır Bölgelerinde Yeni Sancakbeylerinin Görev Geçmişleri

VIII. 1632-41 Devresinde Yeni Sancakbeylerinin Görev ve Aile Geçmişleri

IX. Sancakbeyi Tayinlerinde Bölgesellik

X. Sancakbeyi Görev Süreleri

XI. Sancakbeyi Mazuliyet Süreleri

XII. Yeni Beylerbeylerinin Görev ve Aile Geçmişleri

XIII. Beylerbeyi Tayinlerinde Bölgesellik

XIV. Beylerbeyi Görev Süreleri

XV. Beylerbeyi Mazuliyet Süreleri

KISALTMALAR

BA Başbakanlık Arşivi

Cev. Dah. Cevdet Tasnifi, Dahiliye

KK Kâmil Kepeci Tasnifi

MAD Maliye Ahkam Defterleri

TSA Topkapı Sarayı Arşivi

TSK Topkapı Sarayı Kütüphanesi

BELGELER Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi

BSOAS Bulletin of the School of Oriental and African Studies (Londra Üniversitesi)

EI^1 Encyclopedia of Islam, 1. baskı

EI^2 Encyclopedia of Islam, 2. baskı

İA İslâm Ansiklopedisi

İFM İktisat Fakültesi Mecmuası (İstanbul Üniversitesi)

IJMES International Journal of Middle East Studies

JAOS Journal of the American Oriental Society

JESHO Journal of the Economic and Social History of the Orient

TAD Tarih Araştırmaları Dergisi (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi)

TD Tarih Dergisi (Edebiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi)

GİRİŞ

A. Konunun Genel Tanımı

Bu çalışma, Osmanlı siyasal-toplumsal düzeninde paşa-bey kapılarının önemi üzerinde yürütmekte olduğum genel araştırmanın bir yan ürünü olarak gelişti. Osmanlı devletinde padişah sarayı (kapısı) ve sarayın idare ile olan ilişkileri üzerinde çalışmalar yapılmış olduğu halde padişah kapısı dışında diğer devlet ilerigelenlerinin de bütün resmî görevlerini yerine getirmek için gerekli olan iç ve dış bütün maiyetlerini kapsayan kapılarının düzeni, bu kapıların saray, devlet, idare ve birbirleri ile olan bağlantıları ve siyasal önemleri şimdiye kadar ele alınmış değildir. Buna karşılık Mısır'da Osmanlı fethinden önce ve sonra Memluk düzeninde bey (emîr) kapılarının siyasal hayattaki rolü çeşitli araştırmalara konu olmuştur.[1] Memluk devleti ile benzer teorik ve pratik bir siyasal birikime sahib olan Osmanlı düzeninde de gerek adalet ve eğitim işlevlerini sürdüren ulema

---

[1]Memluk düzeni hakkındaki araştırmaları önde gelen David Ayalon'un çeşitli yazılarından en önemlileri şunlar: L'Esclavage du Mamelouk, Kudüs, 1951; Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom, Londra, 1956; Osmanlı devrinde Memluk düzeni hakkında "Studies in Al-Jabartî," JESHO III/2-3, Ağustos, Ekim 1960, ss. 148-74, 275-325. Gene Osmanlı devri için bak. P. M. Holt, Egypt and the Fertile Crescent, Londra 1966; "The Pattern of Egyptian Political History from 1517 to 1798," Political and Social Change in Modern Egypt, P. M. Holt, yay., Londra 1968, ss. 79-90; ve bu son yazıda s. 79. n. 1'de gösterilen yazılar.

grubunda, gerek askerî-idarî yönetime katılan zümrelerde kişisel ilişkilerin çok önemli bir rol oynadığı, hatta çeşitli siyasal görüş ve tutumların belirli önde gelen kişilerin kapıları çerçevesinde oluştuğu, düzenin zirvesindeki sultanla ilişkileri kadar çeşitli kişi ve grupların birbirleri ile olan ilişkilerinin de Osmanlı siyasal hayatındaki gelişmelerin temel ögelerinden olduğu düşünülebilir.

Bu düşüncelerin doğruluğunu ölçebilmek ve Osmanlı kapılarının yapısı ve işleyişini ortaya çıkarabilmek maksadı ile başladığım genel araştırma sürüp giderken konunun genişliği beni bazı kısıtlamalar yapmağa zorlamıştı. Daha başından araştırmama sadece Osmanlı deyimiyle "ehl-i seyf" zümresini dahil etmeği kararlaştırdım. Gerçi Osmanlı düzeninde ulema-katipler ve askerî-idareci gibi değişik gruplar birbirleri ile devamlı ve sıkı ilişkiler içinde idiler, fakat gene de her grubun kendi içindeki ilişkilerinin çeşitliliği ve sağlamlığı dolayısıyla grup-içi oluşumu incelemek daha tutarlı ve doğru, hiç olmazsa daha kolay sonuca gidilebilecek bir yaklaşım olarak gözüktü.

Konuyu böylece kapsam olarak daraltırken bir yandan tarih içinde sınırlamak da başından beri gerekli göründü. Osmanlı siyasal-toplumsal düzeni devamlı bir değişim içinde olduğundan bu düzenin çeşitli devirlerdeki görünümünün de birbirinden farklı olması tabiidir. Bu gelişimi nisbeten kısa, fakat değişmenin yoğunlaşarak bir dönüşüm halini aldığı bir zaman birimi içinde izleyip düzenin iki ayrı devir için özelliklerini saptamanın vereceği olumlu sonuçları düşünerek yaklaşık olarak 1550-1650 arasındaki yüzyıla eğilmeğe karar verdim.

Bu yüzyılı seçmemin en önemli sebebi, genellikle Osmanlı tarihçile-

rinin 1600 yılı civarındaki çeşitli olayların ve bu olayları yaratan nedenlerin Osmanlı düzenini esaslı bir değişime götürmüş olduğunda birleşmeleridir.[2] Halil İnalcık'ın deyimiyle Osmanlı devletinin "klasik" devri Mehmed II'den itibaren gelişti ve özellikle onaltıncı yüzyıl ortalarına doğru tam olgunlaşmasına erdi. Bu yüzyıl sonunda ise uzun süreli ve verimsiz iki cepheli dış mücadelelerin yanında iç düzenin de bozulmakta olduğunu gösteren, suhte hareketleri ile başlayıp Celâlî isyanları ile ağırlaşan durum onyedinci yüzyıl başlarındaki "büyük kaçgun" ve Kuyucu Murad Paşa'nın devlet gücünü tümüyle seferber etmesi ile duruldu. Gerçi onyedinci yüzyıl boyunca hem Osmanlı siyasal yazarları (en önemlileri Aynı Ali, Kitab-ı Müstetâb yazarı, Koçi Bey ve soruna yaklaşımı ve görüşleri değişik olmasına rağmen Kâtip Çelebi), hem de kuvvetli bir idare kurabilen Murad IV ve Köprülü Mehmed Paşa[3] gibi devlet adamları klasik devri yeniden canlandırmak gayesinde idiler; fakat ortaya çıkan ve Osmanlılar tarafından da onsekizinci yüzyıldan itibaren kabul edilen gerçek, şartların önemli ölçüde değiştiği ve daha köklü

---

[2] Bu değişim ve önemi üzerindeki çeşitli görüşler özellikle şu çalışmalarda beliriyor: Mustafa Akdağ, Celâlî İsyanları, Ankara 1963; "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi," TAD IV/6-7, 1966, ss. 201-47; Halil İnalcık, "Adaletnameler," Belgeler II/3-4, 1965 (Ankara, 1967), ss. 49-145; The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600, Londra, 1973 (İnalcık daha kitabının başlığında 1600 yılını Osmanlı tarihini ikiye bölen en önemli tarih olarak belirtiyor); Ömer L. Barkan, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East," IJMES 6/1, Ocak 1975, ss. 3-28; Kitâb-ı Müstetâb, Yaşar Yücel, yay., Ankara 1974, Giriş, ss. VII-XVII.

[3] Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaret yılları hakkında basılmamış doktora tezime bakılabilir: "The Köprülü Years: 1656-1661," Princeton Üniversitesi, 1971. Murad IV'ün özellikle son on yılını inceleyen William K. S. Tobin'in doktora tezi (Princeton) 1976'da tamamlanmış olacak.

girişimlerin gerektiği idi.

Düzendeki bu büyük değişikliğin şartları ve unsurları tabii çeşitlidir. Osmanlı düzeninin kendi oluşumunun yanında Osmanlıların dışında ekonomik, siyasal, toplumsal, bilimsel, kültürel çok yönlü bir değişim geçiren Batı'nın giriştiği hamlelerin doğu Akdeniz'deki tesirlerinin de büyük olduğuna şüphe yoktur. Bu değişik ögelerin kesin karakteri ve birbirine oranla önemi önümüzdeki yıllarda herhalde araştırılacak ve tartışılacaktır. Benim yapmak istediğim bu genel değişim tablosu içinde bir tek unsuru öbürlerinden ayırıp 1550-1650 arasındaki yüzyıldaki durumunu ortaya koymaktır.

Genel araştırmam Osmanlı kapıları üzerinde olduğu halde bulduğum çeşitli arşiv malzemesinin niteliği ve "kapı" sorununun hiç olmazsa kısa dönemde kolaylıkla halledilemeyecek kadar çok yönlü oluşu nedeniyle konuyu grup olarak seyfiye zümresi ve zaman olarak 1550-1650 yüzyılı ile sınırlandırdıktan sonra bir üçüncü kısıtlama yapmak ve bu devir içinde sadece Osmanlı ümerasını, yani sancakbeyleri ve beylerbeylerini incelemek gereği ortaya çıktı.[4] Bu sınırlı çalışma içinde ağırlık da gene konunun özel kaynaklarının niteliği dolayısıyla kapıların incelenmesinden çok ümeranın görev koşullarına kaydırıldı. Gene de kapı sorunu hem değişik devrelerde ümeranın kendi kişisel geçmişi, hem de yanlarında bulundurmağa mecbur oldukları maiyetlerin beylerin ekonomik durumuna etkisi bakımından bu çalışmamda da önemli bir rol oynayacaktır.

---

[4] Osmanlı askerî- idarî zümresi üzerindeki araştırmalarımın daha erken safhalarında vardığım bazı ön sonuçlar için şu yazılarıma bakılabilir: "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment," IJMES 5/3, Haziran 1974, ss. 233-9; "The Ottoman State and the Ottoman Household," özel çoğaltılmış bildiri, 1973.

Konuyu ele alırken özellikle sancakbeylerinin ve beylerbeylerinin durumlarına eğilmenin, yukarıda belirttiğim zaman içindeki kısıtlamanın gayesine de hizmet edeceğini umuyorum. Gaye düzenin unsurlarından birini inceleyip hem genel değişime nasıl etkide bulunmuş olabileceğini, hem de düzendeki genel değişmenin sonucu olarak nasıl yeni bir yöne doğrulmuş olabileceğini görebilmek olduğuna göre belirli bir idarî grubu ele alarak bu grubun 1550-1650 arası değişimini daha büyük bir kesinlikle meydana çıkarmak mümkün olabilecektir kanısındayım.

B. Grup Biyografisi Yöntemi

Yukarıda bahsettiğim son kısıtlama ile çalışmanın boyutları değişmekle beraber hattâ niteliğinde de bir değişiklik ortaya çıkmış oluyor. Fakat Osmanlı ümerasını incelerken de, daha genel araştırmamda kullandığım yaklaşımı, yani incelediğim grubu oluşturan kişiler hakkındaki verilerden hareketle düzeninin gelişimini saptamak yöntemini değiştirmeğe gerek görmedim; yaklaşım ve yöntemdeki uygunluk dolayısıyla şimdiki araştırmam daha sonra sürdürmeği umduğum kapılar üzerindeki daha genel kapsamlı çalışmanın temeli olmuş olacak.

Hem "kapı" sisteminin incelenmesinde, hem de sancakbeyleri üzerindeki bu çalışmamda ana yöntem, kısaca "grup biyografisi" olarak nitelendirebileceğimiz ve daha çok "prosopografi" adıyla tanınan, özellikle son otuz-kırk yıl içinde siyasal-toplumsal tarih çalışmalarında gittikçe daha çok

kullanılan yöntemdir.[5] Çeşitli biyografik verilere dayanarak belirli bir grubun toplum içinde yeri, işlevi, önemi, etkisi, siyasal ya da parasal gücü, toplumsal-siyasal değişimde rolü ve katkısı gibi çeşitli konuları incelemekte kullanılan bu yöntem Avrupa tarihçiliğine göre çok daha kısıtlı bir şekilde olmakla beraber Osmanlı tarihi çalışmalarına da uygulanmağa başlanmış ve ilgi çekici bazı sonuçlar yayınlanmıştır. Norman Itzkowitz, bu çalışmalardan ilki ve en önemlisi olan "Eighteenth-Century Ottoman Realities" (Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri)[6] adlı makalesinde Osmanlı devletinin ana yapısı üzerinde özellikle Amerikalı Osmanlı tarihçilerinin benimsedikleri "idareci elit"—"müslüman elit" ayırımına dayanan modeli eleştirmiş ve Osmanlı toplumunun onsekizinci yüzyıldaki bazı özelliklerine işaret etmiştir. Son yıllarda gene N. Itzkowitz, Tanzimat öncesi ve Tanzimat devri şeyh ül-islamları üzerinde bir öğrencisiyle yaptığı çalışmada hiç olmazsa bu grubun değişimine bakarak Tanzimat'ın Osmanlı yüksek tabakasında önemli bir değişiklik getirmediğini göstermiştir.[7] Suraiya Faroghi ise Atâî'nin Şakâik en-Numâniye zeyline dayanarak yaptığı çalışmada Murad III devri ulemasının bazı özelliklerini ve meslekte ilerleme şartlarını

---

[5]Prosopografi yönteminin niteliği ve günümüz tarihçiliğindeki yeri hakkında bak. Lawrence Stone, "Prosopography," Daedalus, Kış 1971, ss. 46-79. Stone, The Crisis of the Aristocracy: 1558-1641 (Oxford, 1965) adlı eserinde bu yöntemi başarıyla kullanmış ve örnek bir çalışma ortaya koymuş bir İngiliz tarihçisidir.

[6]Studia İslamica XVI, 1962, ss. 73-94.

[7]N. Itzkowitz ve Joel Shinder, "The Office of Şeyh ül-Islam and the Tanzimat--A Prosopographic Enquiry," Middle Eastern Studies 8/1, Ocak 1972, ss. 93-101.

incelemiştir.[8] Gene Amerika'da geçen yıl yayınlanan bir çalışma konu olarak benim araştırmama çok yakın olmakla beraber, benim görüşüme göre yazarın üzerinde durduğu tarih kesiti ve incelemesinde kullandığı analiz kategorileri yanlış seçilmiş olduğundan öneminden kaybediyor.[9]

Şüphesiz İslam-Osmanlı bilim geleneklerinin bazı özellikleri grup biyografisi çalışmalarına çok elverişli malzemenin toplanmasına sebep olmuştur.[10] Önceleri İslamiyet'in ilk devri kişilerini tanımak için bir araya getirilen biyografik bilgiler, daha sonraları hadîs ve tarih ilimlerinde isnad ve haber zincirlerinin geçerliliğini ve güvenirliğini saptamak gayesiyle çeşitli nesiller üzerindeki araştırmalar, İslam kültüründe "tabakât", "vefeyât", ve "tezkireler" adları ile ve çeşitli maksatlarla grup biyografileri toplamak geleneğini geliştirmiştir.[11] Osmanlı kültür dünyasında da aynı tip koleksiyonlar önemli bir yer tuttuğu gibi devletin en üst mevkilerini işgal etmiş kişileri kapsayan sınırlı biyografi koleksiyonları da (meselâ şeyh ül-islamlar için Davhat ül-Meşayih, dar üs-saade ağaları için Hamilat

---

[8]"Social Mobility and the Ottoman 'Ulema in the Late Sixteenth Century," IJMES 4, 1973, ss. 204-218.

[9]Rıfaat Ali Abou-el-Haj, "The Ottoman Vezir and Paşa Households, 1683-1703: A Preliminary Report," JAOS 94/4, Ekim-Aralık 1974, ss. 438-447.

[10]İslam medeniyetinde tarih ilminin gelişmesi hakkında bak. H. A. R. Gibb, "Tarikh," Studies on the Civilization of Islam, Boston 1962, ss. 108-37 (daha önce Encyclopedia of Islam, Supplement'de "Tarikh" maddesi).

[11]Ortaçağ İslam tarihinde grup biyografi kaynaklarına dayanarak yapılan ilgi çekici bir araştırma için bak. Richard W. Bulliet, "A Quantitative Approach to Medieval Muslim Biographical Dictionaries," JESHO XIII/II, Nisan 1970, ss. 195-211.

ül-Küberâ, vezirazamlar için Hadikat ül-Vüzerâ, reis ül-küttâblar için Sefinet ür-Rüesâ) meydana getirilmiş, nihayet imparatorluğun son zamanlarında Osmanlı devletinin bütün önemli kişilerini kapsayan Sicill-i Osmânî ortaya çıkmıştır. (Aynı geleneğin bazı Cumhuriyet devri tarihçileri tarafından da sürdürüldüğü görülüyor: İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi'ndeki vezirazam biyografileri, İ. H. Danişmend'in İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi'ndeki vezirazam, şeyh ül-islam, kaptan-ı derya, nişancı/reis ül-küttab tayin listelerindeki biyografik notlar örnek olarak gösterilebilir.)

Bütün bu eserler ve bunlara ilave olarak şairler tezkireleri, ulema tezkireleri, belli bir şehrin ya da yörenin meşhur kişilerini kapsayan biyografi koleksiyonları, günümüzde Osmanlı tarihine grup biyografisi yöntemini uygulamak için çok zengin veriler sağlamaktadır. Herhalde bu koleksiyonların özellikle alimler ve yazarlar için daha yaygın olması dolayısıyla yukarıda bahsettiğim çalışmalar (özellikle Faroghi'nin ve Itzkowitz-Shinder'in makaleleri; ayrıca Amerika'da çeşitli kişilerin henüz basılmamış incelemeleri) daha çok ulema zümresi üzerinde yapılmış bulunuyor. Osmanlı toplumundaki diğer gruplara gelince, bunlar hakkındaki en geniş kapsamlı kaynak olan Sicill-i Osmânî'nin kullanılması bazı zorluklara yol açıyor. Bu zorlukların başında Sicill-i Osmânî'nin geniş kapsamına rağmen gene de çok eksik olması, yani çok sayıda Osmanlı ilerigeleninin kitaba alınmamış olması geliyor. Ayrıca, kitap kapsamına alınmış kişiler hakkındaki biyografik bilgiler de genellikle üç-beş satırı geçmiyor; verilen bilgilerde de eksikler ve yanlışlar göze çarpıyor. Bu durumda, ancak Sicill-i Osmânî'nin sağladığı bilgilerin diğer kaynaklarla, meselâ Osmanlı kronikleriyle ve

arşiv belgeleriyle karşılaştırılarak düzeltilmesi ya da tamamlanmasından sonra sağlıklı ve geçerli bir çalışma yapmak mümkün olabilir.

Grup biyografisi çalışmalarına temel olabilecek kaynakların daha genel bazı yetersizliklerine de işaret edelim. Sicill-i Osmânî ya da diğer biyografi koleksiyonları kapsamına giren kişiler toplumda başarılı olmuş kişiler olduğundan bu koleksiyonlara dayanarak yapılacak çalışmaların Osmanlı toplumunun sadece en üst kesitleri için geçerli olabileceği tabiidir. Bu kesitlerin toplum idaresinde ve gelişmesinde en önemli rol oynayan gruplar olduğu, siyasal düzen araştırmalarının da zaten bu kesitleri konu olarak almasının gerektiği düşüncesiyle bahsettiğim kısıtlamanın çok önemli olmadığı söylenebilir. Fakat biyografi koleksiyonlarına sadece en başarılı kişilerin alınması, bu en üst kesitin kendi içinde bile tam olarak incelenebilmesini engelleyebilir.

Bir örnek durumu daha iyi açıklamağa yardımcı olabilir. Belli bir dönemde Osmanlı devletinde beylerbeyi rütbesine erişen kişilerin çoğunlukla enderunda yetişmiş oldukları saptanmış olsa, bundan bu rütbeye erişmek için enderunlu olmanın önemi ortaya çıkar. Fakat beylerbeyi olabilen enderunluların genel olarak enderundan yetişen fakat daha aşağı rütbelerde kalan kişilere oranını bilmedikçe sadece enderunlu olmanın kişinin ileride-ki hayatında ne kadar yükselebileceğine etkisini ölçemeyiz. Üstelik, beylerbeyi rütbesine yükselebilmiş enderunluların grup olarak ortak niteliklerini saptayabilsek bile, bu niteliklerin diğer enderunlularda bulunup bulunmadığını da bilmemiz gerekecektir. Örneği genişletelim. Beylerbeyi olabilmiş enderunluların çoğunun zaten Osmanlı toplumunda ileri rütbede

bulunan kişilerle akrabalık ya da intisap ilişkileri olduğu ortaya çıksa, böyle ilişkileri olan başka enderunluların beylerbeyliğine yükselememiş olmaları ihtimali olduğundan devletin ilerigelenleri ile ilişkilerin enderundan çıkıp beylerbeyliğe erişmek için yeterli bir özellik olup olmadığını kestiremeyiz. Sözün kısası, başarılı olmuş, toplumda yükselmiş kişilerin yanı sıra onlarla aynı yerlerde hayata başlayıp daha sonra aynı başarıyı gösterememiş kişilerin özelliklerini, niteliklerini de bilmemiz yararlı olur.

Başarıyı ölçebilmek için başarısızlığı bilmek, daha genel bir ifadeyle zıtlığı iki yönüyle de tanımak aslında insanın genel bir sorunu tabii. Bu sorun edebiyatta yazarın elinde çözümlenebilir; Shakespeare'in Hamlet'in anlaşılmasına yardımcı olmak için Laertes'i yaratması gibi. Tarihçi için de aynı sorun herhangi bir araştırmada önemli bir unsur olarak ortaya çıkabilir. Osmanlı beyliğinin imparatorluk kurmaktaki başarısı, ancak ondördüncü yüzyılda benzer durumda olan fakat sonra sönüp giden diğer beylikleri de daha iyi tanıdıkça anlaşılabilir meselâ. Fakat genellikle tarih kayıtları başarısız kimseler ya da toplumlarla ilgilenmez; üstelik geçmiş olaylar ileriye kaybedenler değil kazananlar elinden ya da açısından aktarılagelmiştir. Böylece başarısızı tanımanın zorluğu, sorunun çözümü en güç yönü olarak ortada bulunuyor. Sadece biyografi koleksiyonları değil, aynı zamanda tarihler de genellikle başarılı, yükselen kişilerden bahsettiğine göre bu kaynaklardan elde edilecek bilgileri, daha aşağı bazı grupları ele alan arşiv belgeleri ile karşılaştırmak yararlı olacaktır.

Osmanlı biyografi koleksiyonlarının genel yetersizliklerinden ikincisi kişilerin yetişişi, gençliği hakkında hemen hemen hiç denecek kadar az

bilgi bulunmasıdır. Bu kaynaklara alınan kişiler hakkında, bunlar ancak mesleklerinde belli bir dereceye eriştikten sonra bilgi verildiğinden bu kişilerin nasıl yetiştirildiği, ne gibi kademelerden geçtikleri, hatta kaç yaşında belli bir mevkiye geldiklerini kestirmek imkânsız oluyor. Ayrıca, Osmanlı kültür hayatında hatıralar ya da otobiyografi yazma geleneği de olmadığından kişilerin hayatlarının ilk yılları hakkında bilgi edinmek için bu kaynak türünden de mahrum bulunuyoruz. Bu genel durumun sayılı istisnaları arasında Vardar Ali Paşa'nın manzum otobiyografisi, gayet kısa (177 beyit) olmasına rağmen gene de başka kaynaklarda bulunmayacak bazı bilgi veriyor.[12] Evliya Çelebi'nin Seyahatname'si ise toplum tarihi için diğer önemli kişiler hakkında verdiği kıymetli bilgilerin yanında yazarın kendi hayatı üzerinde de pek çok bilgi sağlayan, bu niteliği ile seyahatname kadar hatırat denebilecek bir eserdir. Evliya Çelebi'nin kendi hayatı aslında daha önce bahsettiğim, Osmanlı toplumunda en yüksek derecelere ulaşamamış, orta seviyede bir Osmanlı'nın hayatı olmak bakımından çok önem taşır. Aynı sebepten Kâtip Çelebi'nin kendi hayatı hakkındaki notları, bir bilginin yetişişini olduğu kadar orta derecede bir devlet memurunun da hayatındaki gelişmeleri gösteren önemli bir kaynaktır. Fakat bu otobiyografik notlar ve bilgiler, kaynakların genel yetersizliği içinde istisnalar olarak kaldıklarından kişilerin gençlikleri, ya da orta dereceli kişilerin hayatları üzerinde genel hükümlere varmamız imkânını sağlamıyor.

---

[12] Marija Dukanoviç, yay., Rimovana Autobiografija Varvari Ali-Paşe, Belgrad 1967.

C. Konunun Özel Kaynakları ve Kapsamı

Yukarıda açıkladığım düşüncelerle, grup biyografisi çalışmalarının genel kaynaklarının eksikliklerini giderebilmek ve toplumda en seçkin tabakanın altına inebilmek ümidiyle Osmanlı arşivlerinde yaptığım araştırmalar süresinde özellikle Başbakanlık arşivinde gayet önemli bazı belgeler ortaya çıktı. Bu belgeler arasında dört ayrı beylerbeyi ve sancakbeyi tayin defteri, hem tam benim sınırlarını koyduğum tarih kesiti içinde bulunmaları, hem de istatistik incelemelerine elverişli veriler sağladıkları için araştırmanın yönünü özellikle sancakbeylerine doğrulttular.

Bu defterler ileride ayrıntıları ile inceleneceği için şimdilik sadece genel nitelikleri hakkında bazı bilgi vermekle yetineceğim. Tarih sırası bakımından son iki defter, ikisi bir arada ele alınması gereken, birbirlerini tamamlar nitelikte olduklarından aslında bu tayin defterleri üç ayrı dönemi kapsıyor. Yaklaşık olarak birincisi 1568-74 (975-82), ikincisi 1578-88 (986-96), üçüncü ve dördüncüsü 1632-41 (1042-51) devrelerini kaplayan bu defterlerde beylerbeyiliklerin sancak taksimatı gösterildikten sonra her sancağa yapılan tayinlerde yeni beyin ismi, önceki görevi, geliri ve tayin tarihi kaydediliyor. Beylerin önceki görevleri gösterildiği için bir kişinin defterin kapladığı devir içinde hangi sancaklarda ve ne kadar süre ile görev aldığını saptamak mümkün oluyor. İlk defa sancakbeyliğine tayin edilen kişilerin daha önceki görevleri de belirtildiğinden sancakbeyliğine geliş yollarını da görebiliyoruz. Aynı şekilde beylerbeyi tayinleri de işlenmiş olduğundan aynı incelemeleri beylerbeyi grubu için de yürütebiliyoruz. Elimiz-

deki bu tayin defterleri Osmanlı tarihinin gelişmesinde dönüm noktası olarak görülen 1600 yılından hemen önce ve hemen sonra üç devreyi kapsadığından, bu süre içinde oluşan değişiklikleri karşılaştırmalı olarak saptamamızı da sağlıyorlar.

Bu defterlerin sağladığı verilere dayanarak yapacağım incelemeler bu çalışmanın ağırlık noktasını meydana getirecek. Bu yüzden, Osmanlı tarihçileri dışındaki okurlar için fazla ayrıntılı görünecek olsa bile sancak tevcih defterlerinin sağladığı verileri düzenleme ve inceleme yöntemini de tam olarak açıklayabilmek amacıyla bu defterleri etraflıca tanıtmağı tercih ettim.

Bu incelemelerden ortaya çıkacak bazı durumların konunun kapsamından önceki ve sonraki bazı devirlerde nasıl geliştiğini de diğer arşiv kaynaklarından derlediğim bilgilerle saptamağa çalışacağım. Bu çalışma Osmanlı eyalet ve sancak idaresi sistemini açıklamak gayesi ile yapılmadığı halde imparatorluğun taşra idaresi hakkında şimdiye kadar ortaya konulmuş bilgi ve düşünceleri (toplayabildiğim yeni arşiv verileri ışığında) yeniden gözden geçirmek gerekecek. Ayrıca, şimdiye kadar yayınlanmış bulunan eyalet-sancak listelerinden bazılarında, daha önceki devir listelerinden aynen kopya edildikleri için yanıltıcı, kendi devirlerine uymayan bilgiler bulunduğundan, sancak tevcih defterlerinde görülen idarî düzeni de çalışmamın sonundaki eklerde sunacağım. Sancak tevcih defterlerinde olduğu kadar, daha önce Ö. L. Barkan'ın yayınladığı listeye[13] benzer, ona yakın tarihlerde

---

[13]"H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bütçe Örneği," İFM 15/1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954, İlâve II, ss. 303-7.

hazırlanmış diğer bazı listelerde saptanabilen idarî düzen değişikliklerine de değineceğim. Bu değişiklikleri saptamak sadece değişik devrelerde beylerbeyilik ve sancakların durumunu göstermek bakımından değil, sancak idaresinin niteliği hakkında da bazı ipuçları sağladığından da önemli görünüyor. Sancak idaresinin niteliği ve sancak teşkilâtı konularını kısaca ve ana görüntüleri ile gözden geçirdikten, sancakbeyi tayin defterlerini incelediktен sonra onyedinci yüzyılda ortaya çıkan durumu aydınlatmağa yardımcı olacak gözlemlere gitmeğe çalışacağım.

İşin sonunda eriştiğim sonuç, benim bu çalışmada çözebildiğim sorunlardan çok yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açacaksa bunun tarihçilerin kendi aralarındaki karşılıklı düşünce alışverişini destekleyecek faydalı bir kusur olarak görüneceği ümidindeyim.

I. OSMANLI ÜMERASI VE İDARÎ DÜZENİ

A. İl İdaresi

1. Sancak

"Sancak" terimi Osmanlı devletinde hatta onaltıncı yüzyıla kadar çeşitli manalarda kullanılmağa devam ettiği için önce bu terimin ve dolayısıyla "sancakbeyi" teriminin kullanılış şekillerini ve manalarını saptamağa çalışmak gerekiyor.[1] Osmanlı devletinden önce Türk-İslâm geleneğinde sancağın, hutbe ve sikkelerde hükümdarın adının geçmesiyle beraber bağımsız bir siyasal otorite sembolü olduğu biliniyor. Osmanlı devletinin ilk devirlerinden beri ise sadece hutbe ve sikkede hükümdar adının geçmesi bağımsız siyasal otorite sembolleri olarak kaldığı halde, tuğ, sancak ve davulun (ya da genel olarak nekkâre) hükümdarın temsilcisi durumunda olan ve onun siyasal-idarî otoritesini üzerlerinde taşıyan kişilerin de sembolü haline geldikleri anlaşılıyor. İlk Osmanlı düzeni gazayı ve fetihleri amaçlayan askerî bir düzen olduğundan hükümdarın (bu devirde beyin) temsilcisi olarak sivrilen kişilerin çeşitli bölgelerdeki askerî birliklerin başındaki kumandan-

---

[1] Osmanlı idarî düzeni ve idarî terimleri hakkında genel bilgiler için bak. Halil İnalcık, "Eyalet," EI²; H. İnalcık, The Ottoman Empire, Londra 1973, ss. 104-118; J. Deny, "Sancak" İA; V. Ménage, "Beglerbeg" EI²; Tayyib Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952, ss. 6-9; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt II, Ankara, 1949, ss. 571-74; H. A. R. Gibb ve H. Bowen, Islamic Society and the West, I/1, Oxford 1950, ss. 137-73; Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, Cilt I-II, Ankara 1959 ve 1971, çeşitli bölümler.

lar oldukları görülüyor. Ondörcüncü yüzyıl boyunca sancakbeyi teriminin ne dereceye kadar sancağı altında belirli bir yörenin birliklerini toplayan bir kumandan manasında, ya da buna karşı sancak adı verilen bir idarî-bölgesel kesitin âmiri ve idarecisi manasında kullanıldığını, ya da daha çok birinci manadan daha çok ikinci manaya doğru bir gelişmenin mi söz konusu edilebileceğini kestirmek kolay değil. Özellikle bu erken devir hakkında Osmanlıların kendi yazdıkları tarihler onbeşinci yüzyıl ürünü olduğundan, kullanılan terimlerin sonraki manalarının daha önceki devirlere de dikkatsizce uygulanmış olması ihtimali ondördüncü yüzyıl için kesin sonuçlara varmağı güçleştiriyor.[2] Fakat sancak teriminin daha sonraları (hiç olmazsa onaltıncı yüzyıl boyunca) bile, artık yaygınlaşmış olan îdari bölge manasının yanı sıra kumanda ya da kumanda ve idare manalarına da kullanılmağa devam ettiğini "liva-ı müsellem", "liva-ı piyade (yaya)", "çingâne sancağı", "voynugân sancağı" gibi coğrafi bölgeden çok belirli zümreleri kapsayan terimlerden anlayabiliyoruz.

Aslında kumanda ve idare kavramları genel olarak Osmanlı yönetim

---

[2] Feridun Bey'in Münşeat üs-Selâtin'inde (İstanbul 1274) bulunan iki belge (Cilt I: 87-9, 108-9) Murad I devrinde Rumeli'de Evrenos Bey'e ve İnce Balaban'a sancak tayini hakkındadır. En son İrene Beldiceanu-Steinherr ondördüncü yüzyıl Osmanlı belgeleri üzerindeki ayrıntılı incelemesinde her iki belgenin sahte olduğuna dair önceden F. Babinger ve P. Wittek tarafından ileri sürülmüş görüşlere katılmaktadır (Recherches sur les actes des regnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I, Münih 1967, belge no. 44 ve 47). Beldiceanu-Steinherr'in Murad I'in Evrenos Bey'e gönderdiği beratın sahte olduğunu ispat için kendi ileri sürdüğü çeşitli görüşlerin hepsini tereddütsüz benimsemek zor olmakla beraber bu belgelerin ondördücü yüzyıldaki durumu açıklamak için kullanılmamaları gerektiği de ortadadır. 1971'de Beldiceanu-Steinherr'in incelemesini eleştiren V. L. Ménage da, daha önce EI[2]'de "Feridun Beg" maddesinde 1965'de belirttiği görüşün aksine, hiç olmazsa bu erken "belgeleri" geçerli saymamak gerektiğini kabul ediyor (BSOAS XXXIV/1, 1971, ss. 153-5).

düzeninde tamamıyla birbirinden ayrılmış değildir. Bu bakımdan Osmanlı yönetimi İslâm-Orta Doğu geleneklerinden de ayrılıyor. Klâsik İslâm düzeninde ve hattâ Osmanlıların çağdaşı Safavî devletinde askerî kuvvetlerin kumandanı ile sivil yönetimin başı olan vezir birbirinden tamamen ayrı kişiler oldukları halde Osmanlı yönetimi değişik bir gelişme göstermiştir. Aslında Osmanlı kurumlarının ondördüncü yüzyıldaki gelişmesi, bu yüzyılda tek Osmanlı beylerbeyinin taşra ordusu kumandanı olması[3] ve merkezdeki vezirin daha çok sivil yönetimin başı olarak görünmesi dolayısıyla İslâm-Orta Doğu geleneklerine daha yakındır. Ondördüncü yüzyıldan onbeşinci yüzyıla geçerken vezirazamlık mevkiinin gelişmesiyle bu mevkie sivil-adlî idareden yükselen Çandarlılardan sonra çoğunlukla askerî-idarî yönetimden yükselen kişiler getirilmiştir. Böylece Osmanlı vezirazamı hem askerî kumandanlıkta, hem sivil yönetimde sultanın "vekil-i mutlakı" olarak ortaya çıkmıştır. Sivil idarenin başında ise tek bir kişi yerine nişancı, defterdar, reis ül-küttab gibi çeşitli kişiler bulunup bunlar rütbe olarak kesinlikle vezirazamın altındaydı. İl idaresinde de merkezdeki bu durum tekrarlanmakta, ümera askerî kumandanlık ve il idareciliği sıfatlarını birleştirmektedir.

Sancak teriminin tam ne zaman idarî bölge birimi manasında kullanılmağa başlandığını saptamak zor olmakla beraber, onbeşinci yüzyılda artık kumanda manasına göre daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz. İdarî birim olarak sancak teriminin manasını biraz daha açıklamamız gerekiyor. Sancakların, Osmanlı merkez idare düzenince en önemli alt idarî birim olarak

---

[3]Halil İnalcık, "Eyâlet," EI^2; V. L. Ménage, "Beglerbeg," EI^2.

görüldüğü, devlet merkezinin ülkeyi idare etmek için yaptığı yazımların, tahrir defterlerinin, sancaklar için ayrı ayrı düzenlenmiş olmasından en açık şekilde anlaşılıyor.[4] Aynı şekilde, tahrir defterlerinin hazırlanmasında uyulacak genel hükümleri, yani toplanacak vergi gelirlerinin nasıl oluşacağı ve paylaşılacağını belirten ve çoğunlukla mufassal tahrir defterlerine eklenen kanunnameler de genellikle her sancak için ayrı ayrı düzenlenmiştir.[5] Tabiî bu genel durumun yanı sıra, meselâ "İçil Livası Sipahizadeleri" (Barkan, XV), "Karaman Vilâyeti Eşküncileri" (Barkan, XIV), "Rum Vilâyeti Sipahileri" (Barkan, XXIII), "Rumeli Kıptîleri" (Barkan, LXXI) gibi çeşitli zümrelere dair, ya da "Erzincan Evkafı" (Barkan, XX), "İstanbul Haslar Kazası" (Barkan, XXII), "Malatya evkaf ve emlakı" (Barkan, XLIX) gibi özel durumları ilgilendiren kanunlar da vardır. Bölgesel idarede de bazen sancaktan başka vilâyet, nahiye gibi terimlerin kullanıldığı (Karaman Vilâyeti, XI; Erzurum Vilâyeti, XIX; Behisni Vilâyeti, XXVII; Dekuk Nahiyesi, LI; Çirmen Nahiyesi, LXXIV), bazen de birkaç sancağın bir arada toplandığı (Budin, Estergon, Hatvan ve Novigrad, LXXXVII) görülüyor.[6]

---

[4]Tahrir defterlerinin idare bakımından önemi için bak. Halil İnalcık, yay., Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanîd, Ankara 1954; H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest," Studia Islamica, II (1954), s. 103-29 (özellikle ss. 107-12). İnalcık'ın yayınladığı 835/1431-2 tarihli Arvanid sancağı defteri sureti Osmanlı arşivlerinde bulunan en eski tahrir defteri olmakla beraber bu gibi defterlerin bundan daha önce de hazırlanmış olduğu biliniyor.

[5]Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVIıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I: Kanunlar, İstanbul, 1943. Metinde bahsi geçen kanunlar için kullanılan numaralar Barkan'ın bu kanunlara verdiği numaralardır.

[6]H. İnalcık "vilâyet" teriminin büyük-küçük herhangi bir idarî birim (valilik) için kullanıldığını göstermiştir. ("Eyalet" maddesi, EI^2; bu terimin aynı şekilde kullanılışı için bak. Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası, s. 7);

Bölgesel idarede kanunnameler için böylece değişik birimler kullanılması, ayrıca sancak kanunnamelerinde de bazı sancak içi farklılaşmalar bulunması (meselâ Barkan, Aydın, 1528, s. 16; Bolu, 1528, s. 29), sancak terimini yönetim ve kanun bakımından bütünlüğü olan en büyük idarî birim olarak tanımlamamızı güçleştiriyor. Gene ilâve etmek gerekir ki değişik sancaklar için düzenlenen kanunnameler de birbirlerine bazı önemli bakımlardan benzer olduklarından, değişik geniş bölgelerdeki farkları işaret ederek, bu kanunname hükümlerinden bazılarını genel olarak toparlamak mümkün olabilmektedir.[7]

Bununla beraber kanunnamelerde sancakların idarî birimler olarak bütünlüğünü belirten başka hükümler de vardır. Bir yandan sipahilerin, bir yandan da reayanın belli bir sancakla ilişkilerini düzenleyen bu idarî hükümlere kısaca göz atalım. Tımarlı sipahinin tımarının bulunduğu sancakta oturması gerektiği hakkındaki genel kuralın yanı sıra (meselâ Barkan, Niğbolu, Süleyman I devri, s. 268; Bosna, 1516, s. 395) ve bu genel kuraldan daha da önemli olarak bir sancaktaki mahlul tımarların aynı sancakta tımarlardan mazul sipahilere verilmesi (Niğbolu, s. 267; Bosna, s. 395) hükmü de tımarlı sipahileri birer sancak çerçevesinde tutmak çabasına iyi bir örnektir. Ceza kanunnamelerinde ise usul bakımından reayanın suç işlediği sancakta yargılanması ve cezalandırılması hükmü

---

buradaki örneklerde Behisni hariç, "vilâyet"in sancaktan büyük, bir ağızda Osmanlı topraklarına katılmış ve kanun bütünlüğü olan bölgeler için kullanıldığı görülüyor.

[7]Meselâ bak. H. İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu," Belleten, XXIII/92, Ekim 1959, ss. 575-610.

bulunmaktadır.[8]

Soruna bu çeşitli bakış şekillerini sıraladıktan sonra şu görüşe varıyoruz ki sancaklar coğrafî ve tarihî şartların sonucunda oluşmuş birimler olup idare ve hukuk yönünden birbirlerinden kesinlikle ayrılmaları söz konusu değildir. Osmanlı tarihinin çeşitli devirlerindeki sancak listelerine baktığımızda ortaya çıkan, bir sancağı oluşturan arazinin sancaklıktan çıkarılması (refʻ edilmesi), bütünüyle özel şartlarla tevcihi, has haline gelmesi, yeniden sancak olarak tevcihi, bir beylerbeylikten ayrılarak başka bir beylerbeyiliğe katılması gibi bazı gelişmelerin kolaylıkla olagelmesi de bizi aynı sonuca götürmektedir. Sancaklar çoğunlukla aynı anda ya da aynı kumandanlar eliyle Osmanlı devletine katılmış, bir dereceye kadar tabiî veya idarî yöresel özellikleri olan, fakat en önemlisi ne merkezî güce rakib olabilecek kadar çok ne fazla önemsiz görülecek kadar az, belirli bir sayıda tımarlıyı besleyebilecek bölgeler olarak ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

2. Sancakbeyi

Yukarıda belirttiğim gibi sancakbeyi terimi onaltıncı yüzyıl boyunca bölge manasına sancak idarecisi yanı sıra zümre âmiri manasına da kullanılmıştır. Bir de bazı kanunnamelerde geçen "atlı sancakbeyi" terimi var ki bu terimin de manasını saptamamız gerekir. Mustafa Akdağ,

---

[8] Uriel Heyd (yay. V. L. Ménage), Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford 1973, s. 90, madde 118. Buna karşı idare bakımından olduğu gibi ceza hukuku bakımından da sancaktan daha küçük birimlerin, yani bir yandan reayanın yaşadığı kazanın ve bir yandan da vergilerinin toplanma hakkının ne şekilde ve kime verilmiş olması bakımından üzerinde yaşadığı arazi cinsinin reayanın hayatında çok daha önemli bir yeri olduğu açıktır.

Osmanlı devletinin idarî, toplumsal ve ekonomik yapısını incelerken bu atlı sancakbeyi terimini çeşitli yerlerde çeşitli şekillerde açıklamıştır. Önce Akdağ'ın bu açıklamalarına bir göz attıktan sonra bunları kanunname hükümleri ile karşılaştıralım. Akdağ çalışmasının birinci cildinde vilâyet idaresini incelerken "sancağın başında da o zaman tımarlara kumanda eden 'Atlı Sancak Beyi' ile yaya ve müsellemlere kumanda eden 'Yaya Sancak Beyleri'" bulunduğunu belirttikten sonra "Ordunun İdaresi" bölümünde ise devletin ilk yıllarından bahsederken "azaplar ve 'sipahi oğlanları' teşkil olunmadan evvel, padişahın 'kapu askeri' (kapı kulu) sayılan hassa ordusu mesabesindeki yayalara, her bir sancaklık bölgede bulunanların başına bir kişi olmak üzere, yaya sancak beyleri kumandanlık ediyordu. Böylece, memleket kaç sancağa ayrılmış ise o kadar sancak beyi vardı. Aynı tertip üzere, müsellemlerin başında da 'atlı sancak beyleri' bulunmaktaydı" diyor.[9] Bu iki pasajdan benim çıkardığım mana, önceleri yaya sancakbeyinin aynı zamanda bölge manasına sancakbeyi olduğu (ki bu devirde atlı sancakbeyi müsellem beyidir), sonraları ise müsellemlerin de yaya beyinin emrinde bulundukları sırada sancak idaresinin tımarlı sipahilerin âmiri olan atlı sancakbeyine geçtiğidir. Daha sonra, Osmanlı düzeni ile karşılaştırmak amacı ile gene Selçuk idaresinden bahsederken "Selçukî subaşısı, Osmanlı rejimindeki sancakbeyi, atlı sancakbeyi, yaya sancakbeyi biçiminde üç ayrı görev sahibinin bütün yetkilerine sahib olarak, bu incelediğimiz devrin eyalet

---

[9] Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, Cilt I, 1243-1453, Ankara, 1959, 2. baskı, İstanbul 1974, ss. 407, 415.

valisi demek olan beylerbeyine çok benziyordu"[10] demekle atlı sancakbeyini apayrı bir kişi olarak gösteriyor ki bu ifadeyi daha önceki pasajlarla bağdaştırmak çok güç oluyor.

Şimdi de bu terimin kanunnamelerde kullanılış şekline bakarak manasını daha belirli bir şekilde saptamağa çalışalım. Üç değişik kanunnamede atlı sancakbeyi aşağıdaki cümle içinde geçiyor: "Haramiye ve uğruya ve kanluya vesair hırsuzlara bi-haseb-il-merâtib siyaset eylemek medâr-ı nizam-ı memleket ve menat-ı emn-i vilayet olan atlu sancağıbeği'nindir" (Barkan, Hüdavendigar, 1487, s. 5, madde 29; Kütahya, 1528, s. 27, madde 21; Erzurum, 1540, s. 70, madde 44. Erzurum kanunnamesinde bu cümle şu değişik şekildedir: "Haramiye ve uğruya ve kanluya vesair hırsuzlara bi-haseb-il-merâtib siyaset eylemek devam-ı nizam-ı memleket içün atlu sancağıbeyinindir.") Diğer kanunnamelerdeki bazı ifadelerden ise siyaset işleminin sancakbeyinin yetkisinde olduğunu biliyoruz (meselâ Musul, III. Murad devri, s. 180, madde 28: "siyaset etmek sancakbeyine müteallikdir"; Niğbolu, Süleyman I devri, s. 268, madde 8: "sipahiler ve hisar erenleri tımarlarının nısf-ı niyabet(i) muhâfezat-ı vilayet için kadîmden sancakbeğlerine hâsıl olagelmiştir"; Bosna, 1516, s. 396, madde 4: "siyaset-i padişahî icrası için sancakbeği canibinden bir kimse. . ."; ve genellikle sancakbeyinin cürm ü cinayet toplama hakkı üzerine çok sayıda hüküm). Bu karşılaştırmadan sonra şu sonuca varıyoruz ki belki daha önceki devirlerde daha çok kullanılmış olsa bile artık onaltıncı yüzyılda kanunname metinlerinde her halde daha eski metinlerin tesiri altında geçen "atlı

---

[10]Cilt II, 1453-1559, Ankara 1971, s. 29.

sancakbeyi" terimi "sancakbeyi" ile aynı kişiyi belirtiyor.[11]

Atlı sancakbeyinin sancakbeyinden ayrı bir kişi olmadığını gördükten sonra şimdi sancakbeyinin görevi ve otoritesini tesbit etmeğe çalışalım. Yukarıda geçen kanunname hükümlerine bakarken sancakbeyinin idaresi altındaki bölgede güvenliği sağlama ve suçluları cezalandırma görevlerine işaret etmiş olduk. Zaten sancakbeyinin bölgesindeki bütün reaya üzerindeki otoritesinin en belirgin yönü onun bu görevi ve hiç olmazsa serbest olmayan tımarlarda badıhava ve cürm ü cinayet akçelerinin hepsini ya da sipahi ile paylaşarak yarısını toplama hakkıdır (bu hususta hemen hemen bütün sancak kanunnamelerinde hükümler bulunduğu için ayrıca örnek göstermeğe lüzum görmedim).[12] Alaybeyi, subaşı, çeribaşı, dizdar gibi görevlilerin serbest tımarlarında bile ağır suçlarda cezalandırma görevinin gene sancakbeyine bırakılmış olduğu görülüyor.[13] Ayrıca sancakbeyi bazı sancaklarda çift resminden (meselâ Kayseri, 1500, s. 57, madde 4; ama bak. Hamid, 1528, s. 32-3, madde 1 ve Ankara 1522, s. 44: sancakbeyinin resm-i çift hissesi kaldırılıyor), çoğu sancakta resm-i arusaneden de (ama bak. Gelibolu, 1519, s. 236, madde 7 ve İmroz, 1519, s. 239, madde 10: bu resim de sadece sipahiye bırakılıyor) hisse alması sebebiyle hiç olmazsa serbest olmayan

---

[11] Bazı onaltıncı yüzyıl beylerbeyilik-sancak listelerinde de yaya ve müsellem beylerinin kaydedilmesine rağmen ayrıca atlı sancakbeylerinin bulunmaması da bu sonucu doğruluyor (bak. TSA, D.10057 ve D.5246, 1526-27: BA, MAD 563, 1568-74).

[12] Bu hususun genel bir görünümü için bak. H. İnalcık, "Adaletnameler," Belgeler II/3-4, 1965 (Ankara 1967), ss. 80-2.

[13] Kanunlar, Niğbolu, s. 268, madde 10; Silistre, s. 274, madde 12. Serbest tımarların tanımı için bak. Ö. L. Barkan, "Tımar" İA, s. 310.

tımarların reayası ile dolayısı ile ilişki içindedir.[14]

Sancakbeyinin, sancağında geliri kendisine has olarak ayrılmış arazinin reayası üzerinde doğrudan doğruya tek idareci olarak bulunduğu ayrıca açıklamayı gerektirmiyecek bir durumdur. Buna karşı sancakbeyi haslarının bazı parçalarının diğer sancaklar içinde bulunabileceğine dikkati çekmek isterim.[15] Böyle durumlarda bu gibi sancakbeyi hassı parçalarının bulundukları sancaklar içinde serbest sayıldıklarını tahmin edebiliriz.

Sancak dahilindeki diğer ehl-i örf ile olan ilişkilerine gelince, sancakbeyi seferlerde bunların âmiri olduğu gibi idare bakımından da üzerlerinde yetkileri olduğunu görüyoruz. Bu yetki zaimler ve tımarlıların kızlarının resm-i arusanesinin sancakbeyine ait olmasıyle simgelenirken (meselâ Erzurum, 1540, s. 68, madde 35; Niğbolu, s. 271, madde 32),[16] sipahilerin ve zaimlerin bazı suçlar için cezalandırılması (Niğbolu, s. 267-8, madde 5; Hatvan, Mehmed IV devri, s. 317, madde 13) sancakbeyi eliyle ya da arzı üzerine neticelendirilmektedir. Sipahinin tımarından azlini gerektirecek ağır suçlarda da sancakbeyi arzı gerekmektedir

---

[14] Bu konunun daha etraflı bir incelenmesi için bak. "Tımar," ss. 309-12.

[15] Örnekler için bak. BA, MAD 17893 sayılı 892-4/1486-8 tarihli Anadolu ruznamçesi, s. 132. Adana ve Tarsus sancağı hasları içinde Niğde sancağından haslar; s. 416 Antalya sancağı hasları içinde Alaiye sancağında zeamet gelirleri. Ayrıca bak. aşağıda Kısım IV, s. 88 vd., çiftlik tarikiyle" verilen has parçaları.

[16] Aynı şekilde otorite zinciri sancakbeyi kızlarının resm-i arusanelerinin beylerbeyiler, beylerbeyi kızlarınınkilerin ise padişah tarafından alınması ile belirginleşiyor. Bak. "Tımar," s. 309.

(Niğbolu, s. 267, madde 4).[17]

Sancakbeyi, sancağının en yüksek idarecisi olarak reaya ve ehl-i örf üzerindeki bu otoritesinin yanında özel görevler için sancaklarına gelen diğer devlet memurlarına yardımcı olmak ve bunların görevlerinin kolaylıkla yerine getirilmesini sağlamakla da yükümlüdürler.[18] Nihayet, merkezden sancakbeylerine gönderilen fermanlardan çeşitli konularda sancakbeyinin devletin temsilcisi olarak özel tahkikatlar yapması ve çeşitli, idarî, adlî ve güvenlik sorunlarını halletmesi istendiğini de görüyoruz.[19] Sınır sancaklarının beyleri ise, komşu bulundukları yabancı devletlerle ilişkilerin anlaşmalara uygun bir şekilde yürütülmesiyle görevli oldukları gibi,[20] bu dış ilişkilerde doğrudan doğruya kendileri de temaslarını sürdür-

---

[17] Bu konuda bazı örnekler için bak. BA, KK 697 sayılı 904/1498 tarihli Hersek icmal defteri, v. 13a: Zeamet benâm-ı Murad rikâbî, v. 14a: Zeamet-i Yunus Kilârî. Defterde sancakbeyi arzıyla azledilen diğer birçok zaim ve sipahi vardır.

[18] Bu konularda aşağıda belirtilen kanunname metinlerini dizinlerine bakılabilir: H. İnalcık ve Robert Anhegger, yay., Kânûnnâme-i Sultânî ber mûceb-i Örf-i Osmânî, Ankara, 1956; aynı zamanda Nicoara Beldiceanu tarafından yapılan yayını, Les Actes des Premiers Sultans, I: Actes de Mehmed II et de Bayezid II du MS. Fonds Turc Ancien 39, Paris ve La Hey, 1960; N. Beldiceanu, Les Actes des Premiers Sultans, II: Reglements Miniers, 1390-1512, Paris ve La Hey 1964.

[19] Bu hususta bazı örnekler için bak. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri," Belgeler I/1-2, (Ankara 1964), ss. 119-220; T. Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler," Belgeler V-VIII/9-12 (Ankara 1971), ss. 1-151: belge no. 52, 56, 62, 101, 163. Bu konularda BA, Mühimme defterlerinde çok daha çeşitli belgeler bulunduğu tabiidir. Yukarıda zikrettiğim belgeler toplu bir şekilde yayınlanmış olduğu için bunları örnek olarak göstermeği tercih ettim.

[20] Gökbilgin, aynı makaleler, belge no. 55, 57, 59-60, 63, 100, 105, 111, 140-1, 143, 145, 148, 152-62.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ

mektedirler.[21]

Sancak düzenini ve sancakbeylerinin durumunu kısaca gözden geçirdikten sonra vardığımız sonucu şöylece özetleyebiliriz. "Atlı sancakbeyi" teriminin ifade ettiği gibi önceleri herhalde özellikle belli bir bölgenin tımarlı sipahilerinin kumandanı olarak ortaya çıkan sancakbeyi, bu bölgenin idarî özellikler kazanmasıyla gelişen idare mekanizmasının da başına geçmiştir. Sancakbeyinin askerî ve siyasal otoritesi, bir yandan genel olarak sancağının içinde bulunduğu beylerbeyiliğe tabi olduğundan, bir yandan da sancağında doğrudan doğruya merkezden emir alan devlet memurlarının (kadı, nâzır-ı emval, gümrük emini, v.s.) bulunması dolayısıyla sınırlandırılmış bulunmakla beraber (ki bu ilişkilerin ve yetki bölünmesinin tam olarak saptanabilmesi için ayrıca araştırılması gerekmektedir) sancakbeyinin klâsik Osmanlı bölgesel idarî düzeninin temel unsurlarından biri sayılması gerekmektedir.

3. Beylerbeyi

"Beylerbeyilik" teriminin ve beylerbeylerinin yönetimdeki yerinin incelenmesinden de klâsik Osmanlı idare düzeninde asıl önemli birimin sancak olduğu anlaşılıyor. Ondördüncü yüzyıl boyunca beylerbeyi, Osmanlı devletinde taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin topluca âmiri durumundaydı, dolayısıyla belli bir bölge ile doğrudan

---

[21] Gökbilgin, aynı makaleler, belge no. 37-8, 46, 103, 124-5, 200.

doğruya ilişkisi yoktu.[22] Yüzyıl sonuna doğru bu beylerbeyi sultanın daha çok Anadolu'da kaldığı zamanlarda özellikle Rumeli beylerinin âmiri durumuna geçip Rumeli beylerbeyi haline gelmişti. Daha sonra Rumeli beylerbeyinin bir Anadolu beylerbeyi ile dengelenmesi ve bu ikisine onbeşinci yüzyıl boyunca Rum (Sıvas-Amasya) ve Karaman beylerbeyliklerinin de katılması ile beylerbeylik terimi tamamen bölgesel bir anlam kazandı.

Onaltıncı yüzyılın ilk yarısında Osmanlı devletine geniş yeni toprakların ve ülkelerin katılmasına kadar, yani devletin ilk iki yüzyıllık gelişmesinde böylece en fazla sadece dört beylerbeyinin bulunduğu görülüyor. İnalcık onbeşinci yüzyıl ortalarından bir beylerbeyi beratını inceliyor ve bu dönemde beylerbeyinin Osmanlı yönetim düzenindeki yerini, bölgesinde bütün "umur-ı siyasette" sultanın temsilcisi olmak, beylerbeyi divanında askerî zümresine dair çeşitli meseleleri halletmek, bölgesinde güvenliği sağlamak, tımarlıların atanma ve terakkileri ile belli bir miktara kadar tımarların tevcihi işlemlerini yürütmek olarak saptıyor.[23] Bu beratta bölgedeki bütün sancakbeyi, kadılar, diğer görevliler ve halkın genel olarak beylerbeyini "kendülerine hâkim ve vâli" bilecekleri de kaydediliyor.[24] Beylerbeylerinin bu genel otoritelerine karşı bölgelerinde bir sancağın kendilerine ayrılmış olması dolayısıyla normal idarede bunlar da birer sancakbeyi sayılabilirler. Ayrıca bölgelerindeki sancakbeylerinin tayinlerinin

---

[22] Bu bölüm genel olarak EI²'deki "Eyâlet" (Halil İnalcık) ve "Beglerbeg" (V. L. Ménage) maddelerine dayanmaktadır.

[23] H. İnalcık, "Eyâlet", EI².

[24] Feridun Bey, Münşeatüs-Selatîn, I: 269.

doğrudan doğruya merkezden yapılması ve sancakbeylerinin hem yönetimde hem seferlerde gene sultanın emriyle ayrı olarak görevlendirilebilmeleri beylerbeylerinin otoritelerini sınırlandırmaktadır.

Beylerbeyi görev bölgesi için kullanılan terim "beylerbeyilik" ve genel olarak idarî bölge manasına "vilâyet" iken onaltıncı yüzyıl sonlarında "eyalet" teriminin kullanılmağa başlandığına İnalcık işaret etmiştir.[25] Terimlerdeki bu değişiklik yönetimde de bir değişikliği yansıtıyor gibi görünüyor. "Eyalet" onaltıncı yüzyıl boyunca özellikle Diyarbekir beylerbeyliği bünyesinde görülen özel durumlu Kürd beyleri bölgeleri için kullanılmaktaydı.[26] Bu durumu göz önünde bulundurarak "eyalet" teriminin sancak ya da vilâyet terimlerinden daha fazla bölgesel otonomi ifade ettiğini kabul edebiliriz. Bence "eyalet" teriminin mana değiştirerek beylerbeylik anlamına kullanılması yerine, ya da bu değişikliğin yanı sıra, il yönetiminde de bir değişiklikle beylerbeylerinin merkez denetiminden uzaklaşmalarıyle "eyalet" teriminin onaltıncı yüzyıldaki manasına yaklaşmaları söz konusudur.

Bu terim değişikliğinin yanında onyedinci yüzyılda beylerbeyiliklerin merkeze karşı daha serbest bir hüviyete girdiklerine işaret eden başka belirtiler de vardır. Bu belirtilerden bazıları sancakbeyleri ve beylerbeylerinin kimlikleri ve görev süreleri üzerindeki incelememizden ortaya

---

[25] İnalcık, "Eyâlet." KK 262 sayılı tevcih defteri 1578 cıvarında ilk hazırlandığında beylerbeyilik bölgeleri için "vilâyet" terimi kullanılmışken sonradan yeni düzenlenerek deftere eklenen Rakka (s. 122, ilk tayin kaydı Zilhicce 994/Kasım 1586'da), Tebriz (s. 261, ilk tayin kaydı Sefer 995/Ocak 1587'de) ve Musul'da (s. 265, ilk tayin kaydı Ramazan 995/Ağustos 1587'de) "eyalet" teriminin kullanılması dolayısıyla bu değişimin 1580'lerde olduğunu saptayabiliyoruz.

[26] Bak. MAD 563, s. 87/2, 89; KK 262, s. 115-119.

çıkıyor ki bunları ileride ele alacağız (bak. Kısım III). Onyedinci yüzyıl ortalarına doğru sancakbeyi tayinlerinde eyalet valilerinin daha fazla sözü geçmeğe başladığı, bazı tayinlerin valilerin tavsiyesiyle yapıldığı, Cev. Dah. 6095 ve KK 266 sayılı tevcih defterlerindeki birçok kayıttan anlaşılıyor. Bu durumda sancakbeylerinin ya da sancakbeyi adaylarının eskisinden çok daha fazla eyalet valilerinin otoritesi altına girecekleri tabiidir. Mustafa Akdağ ayrıca onyedinci yüzyılın ikinci yarısından sonra valilere daha geniş yargılama yetkileri verildiğine de işaret ediyor.[27] Beylerbeylerinin yetkilerindeki genişleme il yönetiminde ağırlığın sancaktan eyalete kaymasının yanında eyalet valilerinin yine onaltıncı yüzyıldaki duruma göre merkezî idare otorite ve denetiminden uzaklaşmakta olduklarını ifade etmektedir. Ümeranın ekonomik durumunu incelerken (bak. Kısım IV) bu görüşü destekleyen diğer gelişmeleri de ele alacağız.

B. Osmanlı Sancakları

Şimdiye kadar Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli devirlerinde bölgesel düzeni belirten beylerbeyilik ve sancak listeleri şeklinde bazı belgeler yayınlanmış olmakla beraber bu listelerin bazıları yazıldıkları devrin şartlarına uymayıp daha önceki listelerden kopya edilmiş olduklarından güvenilebilecek kaynaklar değillerdir. Meselâ, en çok kullanılan kaynaklardan Aynı Ali, bir tanesi her beylerbeyilikteki sancaklar, bir tanesi her sancakbeyine ayrılan hassın miktarı, bir tanesi her sancaktaki tımarlar

---

[27] "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi," TAD IV/6-7, 1966, ss. 229-30.

olmak üzere üç ayrı liste ihtiva etmektedir.[28] Bu listeler ayrı ayrı devirlerde hazırlanmış defterlerden alınmış oldukları için (Aynı Ali kendisi giriş kısmında raporunu eski ve yeni defterlere müracaatla hazırladığını söylüyor) birbirlerine hiç uymamaktadırlar.[29] Bu listeleri karşılaştırarak en eskisinin tımar sayılarını gösteren liste olduğu, her beylerbeyilikteki sancak sayısını gösterir listenin ise Aynı Ali'nin raporunu kaleme aldığı yıllara (1608-9) epey yakın olduğunu anlıyoruz. Onyedinci yüzyılda hazırlanan listelerden Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e sunduğu arzlardaki listenin ise Aynı Ali'nin raporundan aktarıldığı anlaşılıyor.[30] Koçi Bey kaynağındaki bazı bilgilerin kendi devrine uymadığının farkında olduğu halde (meselâ Özi'nin artık ayrı eyalet olduğunu bildiriyor, fakat sancaklarını saymıyor), herhalde devrinin resmî belgelerine başvurmadığı için Aynı Ali'nin verdiği listeyi aynen zikretmekle yetiniyor.[31] Ali Çavuş risalesindeki sancak listesi de Aynı Ali listesinden bazı bakımlardan farklı olmakla beraber gene de kendi devrindeki durumdan çok Aynı Ali'ye yakındır.[32] Aynı

---

[28]Benim kullandığım yazma TSK, EH 1515 sayılı mecmua, varak 350b-383b. Hem onsekizinci yüzyılda yazıldığı anlaşılan bu nüsha, hem H. Tuncer'in yayınladığı Viyana yazması (Ankara 1964) önemli yanlışlarla doludur. Bu pek önemli raporun yeniden ve esaslı bir çalışmayla yayınlanması çok yararlı olacaktır.

[29]Aynı Ali'nin bazı kaynaklarının kendi devrinden 30-40 yıl geriye gittiğine Barkan işaret etmiştir: "Tımar," ss. 290-1.

[30]Ali Kemalî Aksüt. yay., Koçi Bey Risalesi, İstanbul 1939, ss. 99-103.

[31]1632-41 yılları eyalet-sancak düzeni için bak. EK IV, KK 266 ve Cev. Dah. 6095 sayılı defterlerdeki liste. KK266 sayılı defter İbrahim I devri başlarında hâlâ kullanılmaktaydı.

[32]Hamid Hadzıbegiç, yay., "Rasprava Ali Çauša iz Sofije o

şekilde Evliya Çelebi'nin sancakbeyi hasları olarak gösterdiği miktarlar Aynı Ali'nin kendi devrinden önceki defterlerden aldığı miktarlar olduklarından hemen hemen bir yüzyıl önceki durumu aksettirmektedirler.[33] Oysa Evliya Çelebi sancak düzenini kendi zamanındaki durumuyla vermeğe gayret etmiştir. O halde has miktarlarını Aynı Ali'den almasının sebebi artık onyedinci yüzyıl belgelerinin geçerliliği kalmadığından bu rakkamları vermemeleri olsa gerektir. Gene onyedinci yüzyıl yazarlarından Katip Çelebi de Cihannüma'da sancak listelerini Aynı Ali ve hatta Nişancı Celâlzade'den aldığını söylüyor.[34] Buna karşılık Münşeat üs-Selâtîn'de tarihsiz olarak verilen sancak listesinin onyedinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde hazırlanmış olduğu tahmin edilebilir.[35]

İşte hem onyedinci yüzyılda yazılmış eserlerdeki listelerin bazılarının önceki kaynaklardan aynen alınmış bulunması, hem de İmparatorluk eyalet-sancak düzeninin sık sık değişikliklere uğramış olması dolayısıyla benim bu çalışmamda temel kaynak olarak kullandığım sancak tevcih defterlerden çıkardığım listeleri de çalışmamın sonundaki eklerde aynen vermeği yararlı buluyorum. (Son zamanlarda yayınlanan bir Osmanlı tarihi atlası, asıl çalışması 1950'den önce yapılmış olduğu için son onbeş-yirmi yılda yapılan önemli çalışmaların sonuçlarını aksettirmediği halde gene de

---

tımarskoj organizaciji u XVII stoljeçu," Bulletin du Musée de la République Populaire de Bosnie et Hercégovine à Sarajevo, Yeni Seri, 1947, Cilt II, ss. 139-206.

[33] Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1314, I: 182 vd.

[34] Kâtip Çelebi, Cihannüma, İstanbul, 1145, s. 411, Van sancak listesi.

[35] Feridun Ahmed Bey, Münşeat üs-Selâtîn, İstanbul 1274, Cilt II, ss. 403-7.

kullanışlı ve faydalı bir müracaat kitabı sayılır.)[36]

Eklerde verilen listelerden üçü daha sonra inceleneceği için bunlardan şimdilik bahsetmeyeceğim. Birinci liste hakkında ise bazı açıklamalara gerek görülüyor. Topkapı Sarayı Arşivi, D. 5246 sayılı bu liste, hepsi aynı arşivde olan, tarihsiz oldukları halde 1520-30 yılları arasında hazırlanmış oldukları anlaşılan, belli bir tarihte sancak tasarruf eden beylerin isimlerini ve has miktarlarını gösteren dört listeden biridir. Şimdi bu listeleri teker teker gözden geçirelim:

A. TSA, D. 9772. Bu listelerden tarih bakımından ilki Ö. L. Barkan tarafından neşredilmiştir.[37] Barkan bu listenin tarihini Şevval 927-Receb 928 (Eylül 1521-Haziran 1522) olarak saptamıştır.

B. TSA, D. 10057. Aslında çok daha tafsilâtlı olan TSA, D. 9578 sayılı Rumeli sancak, şehir ve kasabalar defterini yayınlarken T. Gökbilgin bu 10057 sayılı defterin de Rumeli beylerbeyliği bölümünü vermiştir.[38] Bu defterin tarihini şöyle tahmin edebiliriz: Rumeli beylerbeyi olarak Vezirazam İbrahim Paşa görünüyor ki Peçevî'nin ifadesine göre İbrahim Paşa'ya Rumeli beylerbeyiliğinin ek olarak verilmesi Receb 932/Nisan 1526'da Mohaç seferi dolayısıyla oluyor.[39] 10057 sayılı defterden hemen sonra

---

[36] Donald Edgar Pitcher, An Historical Geography of the Ottoman Empire, Leiden 1972.

[37] "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bütçe Örneği," İFM 15/1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954, İlâve II, ss. 303-7.

[38] M. Tayyib Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları, Şehir ve Kasabaları," Belleten XX/78 (Nisan 1956), ss. 247-94.

[39] Peçuylu İbrahim, Tarih-i Peçuyî, İstanbul 1281, Cilt I, s. 84.

hazırlandığı anlaşılan aşağıda bahsedeceğim TSA, D. 5246 sayılı defterin tarihini bahar-yaz 1527 olarak saptadığımıza göre 10057 sayılı defterin İbrahim Paşa'nın ilk defa vezirazamlığa ek olarak Rumeli beylerbeyiliğini de üzerinde bulundurduğu Nisan 1526 ile 1526-27 kışı arasında, benim tahminime göre Mohaç seferinden sonra hazırlandığını söyleyebiliriz.

C. TSA, D. 5246. Bir önceki 10057 sayılı defterden hemen kısa bir süre sonra hazırlandığını sandığım ve hemen hemen aynı yazıyla aynı bilgileri ihtiva eden bu defterin Diyarbekir beylerbeyliği kısmını N. Göyünç daha önce bu beylerbeyliğin ilk idarî düzeni üzerindeki çalışmasında vermiştir.[40] Bu defterde Rumeli beylerbeyi olarak Kasım Paşa görünüyor.[41] Ayrıca bu defterde Alaiye beyi olarak görünen Sinan Bey, Amasya beyi Koçu Bey ve Birecik beyi Mustafa Bey ile Karaman beylerbeyi olarak geçen Mahmud Bey'in (böyle!) 1527 Haziran'ında (Ramazan 933) bastırılan Kalen-

---

[40] Nejat Göyünç, "Dıyarbekir Beylerbeyiliği'nin İlk İdarî Taksimatı," TD XXIII (Mart 1969), ss. 23-34. Göyünç bu defterdeki ve Barkan'ın yayınladığı D. 9772 sayılı defterdeki idarî taksimat hakkındaki bilgilerin bu devrin tapu-tahrir defterlerindeki bilgiye tam olarak uymadığını kaydederek bu defterlerin özel raporlar olarak hazırlanmış olduklarını tahminle resmî belge sayılamayacaklarını ve İmparatorluğun idarî taksimatını göstermek bakımından yeterli olmadıklarını belirtiyor (s. 34). Kanıma göre burada sıraladığım defterlerin birbirleri ile ve tapu-tahrir defterleri ile gösterdikleri farklar bunların güvenilir olmadıklarını değil, bu devirde sancak düzeninin devamlı bir değişiklik içinde olduğunu belirtir; tapu-tahrir defterlerine tam uymamaları bunları arşivlerdeki diğer belgelerden daha az sıhhatli saymak için yeterli bir sebep değil gibi geliyor bana.

[41] N. Göyünç'ün de belirttiği gibi bu Güzelce Kasım Paşa'dır. Bu bilgiye dayanarak Göyünç de defterlerin tarihini 1526 cıvarı olarak tahmin ediyor. Aynı makale, s. 29, n. 38.

der isyanında şehit olduklarını bildiğimize göre,[42] D. 5246 sayılı defterin 1526-27 kışı ve Haziran 1527 arasında hazırlandığı anlaşılıyor. (Güzelce Kasım Paşa acaba Vezirazam İbrahim Paşa'nın bu isyanı bastırmak için Anadolu'ya geçmesi üzerine mi Rumeli beylerbeyiliğine getirildi? Yoksa bu daha önce, Vezirazam'ın Mohaç seferinden İstanbul'a dönüşünde mi oldu?)

Ç. TSA, D. 8303. M. T. Gökbilgin yukarıda bahsi geçen makalesinde, 10057 sayılı defterle karşılaştırmak gayesiyle bu defterden de istifade etmiştir (bak. not 38). Bu defterin düzenleme bakımından öncekilerden en önemli farkı her beylerbeyilikte paşa sancağını ve dolayısıyla beylerbeyileri zikretmemesidir. Zaten bu yüzden tarihinin saptanması da güçleşmektedir. Daha önceki defterlerde İskenderiye (İşkodra) beyi olarak görünen Bâlî Bey 934 (1527-8) yılı içinde idam edilmiş olduğu[43] ve D. 8303'de artık ismi geçmediği için bu defterin en erken 934 yılında hazırlanmış olduğunu anlıyoruz. Diğer taraftan D. 8303'de Alacahisar beyi olarak hâlâ Hüseyin Bey göründüğü, halbuki 937 (1530-31) yılındaki Budin kuşatması sırasında Alacahisar beyi olarak Ahmed Bey'in ismi geçtiğine göre[44] defterin bu olaydan önce, yani 1527-8/1530-1 arasında hazırlanmış olduğu ortaya çıkıyor.

Bu dört defterden ilkinin tamamının Barkan tarafından yayınlanmış olduğunu belirtmiştim. Diğer üçünün ise sadece bazı kısımları yayınlanmış olduğu için tarih bakımından birbirine yakın bu üç defterden hiç olmazsa

---

[42] Tarih-i Peçuyî, I: 121 ve İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II: 334-6.

[43] Tarih-i Peçuyî, I: 128; ayrıca bak. Sicill-i Osmanî, II: 4.

[44] Tarih-i Peçuyî, I: 157.

birinin tamamını vermek yararlı olacaktır. Diğerlerine göre daha tamam göründüğü için D. 5246 sayılı defterin metnini vermeği tercih ettim.

Bu sancak listelerinin birbirleriyle ve diğer kaynaklarda bulunduğu bilinen başka listelerle karşılaştırılmasından beylerbeyilik ve sancak düzeninin ne gibi değişiklikler geçirdiğini izlemek mümkün oluyor. Bunun yanında ilk bakışta göze çarpmayan diğer bir durum var ki bu da Osmanlı idaresinin onaltıncı ve onyedinci yüzyıllardaki gelişmesi hakkında şimdiye kadar bildiklerimize göre pek beklenmeyen bir gözlemde bulunmamızı sağlıyor. Şimdi bu gelişmeyi daha yakından inceleyelim.

Osmanlı devletine onaltıncı yüzyılda katılan geniş ülkelerin bir kısmında merkezden uzaklık, ya da coğrafî şartlar yüzünden normal Osmanlı idare düzeninin uygulanmadığı ve böylece bölgesel gücü olan bazı kişilere özel şartlarla ocaklık olarak verilen değişik bir sancak türünün ortaya çıktığı biliniyor.[45] Şimdiye kadar kabul edilen görüş, bu özel şartlı sancakların bir kere ortaya çıktıktan sonra Osmanlı idaresinde yeni bir şekil olarak süregittikleridir. Halbuki listelerimizi karşılaştırırken bu özel şartlı sancaklardan bazılarının bir süre sonra "normal" sancaklar haline gelmiş olduklarını görüyoruz. Meselâ, 1521-27 yılları arasında hazırlanan Topkapı Sarayı Arşivi listelerinde (D. 8303 hariç--bu defterde Kürdistan sancakları yok)

---

[45] Osmanlı idaresinin onaltıncı yüzyılda değişik bölgelerde gösterdiği farkları en son Yaşar Yücel özetlemiştir: "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler," Belleten XXXVIII/152 (Ekim 1974), ss. 657-708. Yücel'in çalışmasına temel teşkil eden ana fikire, yani Osmanlı devletinde merkezî yönetimin güçlü olduğu onyedinci yüzyıl öncesi devrinde de hem ilerde bu merkezi gücü zayıflatabilecek, hem daha bu devirde merkezi gücün etkinliğini dengeleyen unsurlar ve yöresel güçler bulunmakta olduğu görüşüne genel olarak katılıyorum. Benim bu çalışmam ile de yakından ilgili bulunan bu önemli makaleye ilerde daha genişçe değineceğim.

Diyarbekir beylerbeyiliğinde Kürt sancağı olarak geçen Çemişkezek, Siverek, Atak ve Çapakçur, 1568-74 devresini kapsayan MAD 563 sayılı listede normal sancaklar olarak görünüyor (bu listede Çemişkezek Erzurum beylerbeyiliğinde geçiyor). 972/1565 tarihli genel Adaletnamenin gönderildiği sancaklar listesinde de (Çemişkezek gene Erzurum'da olamak üzere) bütün bu sancakları görmek mümkün oluyor.[46] Adaletnamenin ocaklık ya da hükümet şeklindeki sancaklara gönderilmediğini göz önünde bulundurursak, hiç olmazsa bu Adaletnamenin gönderildiği 1565 tarihinde bu dört sancağın artık normal sancak şekline dönüşmüş olduğunu söyleyebiliriz.

Bu durum bize Halil İnalcık'ın devletin daha önceki devirleri için saptadığı Osmanlı fetih usullerini hatırlatıyor.[47] İnalcık, genişlemekte olan Osmanlı devletinin önce komşu devletler üzerinde bir üstünlük sağladıktan sonra bu uydu devletlerin topraklarında bir müddet sonra tam Osmanlı idare düzeninin uygulanmasına geçiş sürecini incelemişti. Konunun daha fazla araştırılması gerekmekte ise de sadece yukarıda bahsi geçen sancakların idare değişimine bakarak Osmanlı devletinin geçici olarak hükümet-ocaklık olarak düzenlenen bölgelerde de fırsat çıktıkça tam manasıyla Osmanlı idaresini yerleştirmeyi amaçladığını ve hiç olmazsa bazı sancaklarda bu amaca ulaştığını ileri sürebiliriz. Yani İnalcık'ın saptadığı

---

[46] H. İnalcık, "Adaletnameler," ss. 91-3.

[47] "Ottoman Methods of Conquest," Studia Islamica II (1954), ss. 103-29. Osmanlı idaresinde Mısır üzerindeki incelemeleri ile tanınan P. M. Holt, İnalcık'ın bu görüşünün Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethine de uygulanabileceğini ileri sürüyor: "The Pattern of Egyptian Political History from 1517 to 1798," Political and Social Change in Modern Egypt, P. M. Holt, yay., Londra 1968, ss. 80-1.

fetih usulleri onaltıncı yüzyılda da geçerliliğini koruyor görünüşe göre. Daha sonra onaltıncı yüzyılın sonuna doğru değişen şartlarla Osmanlı devleti Hind Okyanusunda hakim bir yer almak, Don-Volga kanalını açarak siyasal ve ekonomik düşüncelerle kuzey Kafkasya, Hazar Denizi ve batı Türkistan'a uzanmak amaçlarını terkettiği gibi, İmparatorluk içindeki yarı bağımsız bölgeleri de devletin daha sıkı denetimine sokmak hedefini de bir yana bırakmak zorunda kalmış görünüyor.

Adı geçen dört sancaktan Siverek ve Çemişkezek'in daha sonraları da normal sancak olarak durumlarını sürdürmelerine karşılık Atak ve Çapakçur'un zamanla (1600 cıvarında) tekrar ocaklık-sancak şekline dönüştüğü anlaşılıyor. Bu iki sancağın Aynı Ali listelerinde hem ocaklık olarak görünmelerinin hem de sancakbeyi hasları listesinde yer almalarının sebebi ise daha önce belirttiğim gibi Aynı Ali'nin sancak listesinin kendi devrine yakın olduğu halde sancakbeyi has listesinin önceki devirlere ait defterlerden alınmış olmasıdır herhalde. Atak ve Çapakçur'un KK 266/Cev. Dah. 6095'de de ocaklık olarak göründüğünü ilâve edelim.

Osmanlı düzenine ilk geçtikleri sırada ocaklık olup bir süre normal sancak şeklinde göründükten sonra tekrar ocaklık haline dönüşen bu bölgelerin yanında, onaltıncı yüzyılın ortalarında normal sancak olan bazı yerlerin de onyedinci yüzyılda ocaklık şekline girdiklerini görüyoruz. Erzurum beylerbeyiliğinde Kızuçan ve Küçük Ardahan (sonradan Kars eyaletinde), Diyarbekir'de Siirt, Van'da Bargiri ve hatta Bosna'da Zaçesne bu gibi sancaklardandır.

Sonuç olarak görüşümü tekrarlayayım. Bana göre olay sadece

Osmanlı devletinin klâsik düzeninde yeri olan, nisbeten merkez denetiminin dışında bir idare şeklinin onyedinci yüzyıldan itibaren daha yaygın hale gelmesi değil, onaltıncı yüzyılda zamanla ortadan kalkması beklenen bu şeklin, aksine bir daha gitmemek üzere düzene girmesi, yerleşmesi ve yaygınlaşmasıdır.

Osmanlı idarî düzenini anahatları ile gözden geçirdikten sonra şimdi artık çalışmamızın özel kaynakları olan sancak tevcih defterlerini ve bu defterlerin sağladığı verileri incelemeğe geçebiliriz. Sancak tevcih defterlerinin Osmanlı ümerasının kimlikleri ve görev şartları üzerinde ortaya koyduğu bilgiler idarî düzenin işleyişini daha yakından anlamamızı sağlayacaktır.

II. SANCAK TEVCİH DEFTERLERİ

A. İnceleme Yöntemi

Daha önce bahsi geçen Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan vilâyet ve sancak listeleri belli bir anda hangi sancakta, kimin ne kadar hasla görevli bulunduğunu gösteriyor.[1] Sancakbeyleri ve haslarını gösteren diğer bir kaynak türü de genel olarak Rumeli ve Anadolu bölgeleri için tutulan ruznâme defterleridir.[2] En küçük tımardan sancakbeyi ve beylerbeyi haslarına kadar dirlik olarak dağıtılan bütün gelir kesitlerinde meydana gelen değişiklikleri günü gününe belirten bu defterlerde bütün dirliklerin ayrıntılı dökümünü, belli bir süre içinde tayin olunan sancakbeylerinin isimlerini bulmak mümkün oluyor. Buna karşılık ruznamelerde sadece değişiklikler belirtildiğinden, ruznamenin tutulduğu süre içinde beyi değişmeyen sancaklar defterde görünmüyor.

---

[1] Biraz da listelerin bu niteliğinden, yani herhalde sultanın kendisi ya da divan için hazırlanmış olmaları dolayısıyla Göyünç'ün bu listeleri özel raporlar saydığını, tam olarak güvenilir bulmadığını belirtmiştim (bak. I, not 40). Halbuki özel olarak hazırlanmış olsalar bile herhalde resmî defterlere (meselâ ruznamelere?) müracaatla düzenlenmiş olduklarını tahmin edebiliriz.

[2] Bu çalışmada faydalandığım iki ruzname: BA, MAD 17893 sayılı, 892-4/1486-8 tarihli sadece Anadolu beylerbeyiliği değil, Anadolu yakasındaki bütün Osmanlı topraklarını içeren Anadolu ruznamesi; MAD 34 sayılı, 948-9/1541-2 tarihli Rumeli yakasında Kaptan Paşa (Cezair-i Bahr-i Sefid) ve Budin vilâyetleri dahil olarak bütün araziyi kapsayan Rumeli ruznamesi.

Bu çalışmada asıl üzerinde duracağımız sancak tevcih defterleri ise sancak listeleriyle ruznamelerdeki tayin kayıtlarının birleştirilmesinden meydana gelmiş gibi görünüyor. Gerçi Osmanlı arşivlerinde bu defter türünde benim bulabildiğim örneğin 975-82 (1568-74) yılları için olması bu devirden önce sancak tevcih defterlerinin tutulmadığını göstermez.[3] Fakat bu defterlerin Topkapı Arşivi listelerinin daha gelişmiş bir şekli olduğunu ve dolayısıyla onaltıncı yüzyılın ortalarında tutulmağa başlanmış olduklarını tahmin edebiliriz.

İncelediğimiz defterlere benzer diğer belgeler şimdiye kadar yayınlanmamış olduğundan bu defterlerin sağladığı verilerin niteliği ve sunuluşunun göz önünde bulundurulabilmesi ve yapacağım incelemelerin daha kolay izlenebilmesi için tevcih defterlerinin tarih bakımından ilki olan MAD 563 sayılı defterden bir sahifeyi örnek olarak küçük bazı kısaltmalarla veriyorum:

s. 72. Liva-ı Kocaili

1. Der tasarruf-u Bâlî Bey, mîr-i sabık-ı Rodos. 9 Receb 974. 236,526 akçe ile (rakkamlar siyakatle). Berat maa terakki ve ziyade fi sene-i mezbur.
(Yanda tarihsiz bir not:) Mezkur sancak Cezair beylerbeyliğine ilhak olunmak buyuruldu.
(Sonraki tayin kayıtları "Liva-ı Kocaili" başlığının üst tarafında.)

2. Kaya Bey, Sabıka Sakız Sancakbeyi. 27 Zilhicce 975. 250,000 akçe ile.

3. Ahmed Bey, Sabıka Rodos Sancakbeyi. 29 Cemazi ül-evvel 979. Maa terakki 260,000. Berat bâ noksan fi sene-i mezbur.

---

[3] Aşağıda belirteceğim gibi bu defter MAD kataloğunda yanlış fişlenmiştir. Zamanla bunun gibi diğer defterin saptanması umulabilir. Halil Sahillioğlu da MAD defterleri arasında başka sancak tahvil defterlerine rastladığını söylüyor.

4. Haydar Bey, Sabıka Azak Sancakbeyi. 19 Ramazan 979.
275,590. Berat maa terakki 400,000.
Berat bâ noksan, 980.

5. Mehmed Bey, an ruesâ-ı kadırgahâ-ı hassa.
1 Muharrem 981. 260,000. Berat aynı sene.

Liva-ı Kastamonu

1. Der tasarruf-u Mehmed Bey, mîr-i sabık-ı Niğde. 15 Şaban 974. 430,000 akçe ile.
(Sonraki tayin kayıtları "Liva-ı Kastamonu" başlığının üst tarafında.)

2. Mustafa Bey, sabıka Aydın Sancakbeyi. 20 Sefer 976.
377,771 akçe.

3. Muzaffer Paşa, sabıka Bağdad Beylerbeyi. 28 Zilhicce 976.

4. Sinan Bey, sabıka yeniçeri ağası. 17 Muharrem 977.
500,000. Berat aynı sene.

5. Mustafa Bey, sabıka Dulkadriye beylerbeyi. 28 Rebi ül-evvel 979.

6. Hüseyin Bey, sabıka Vidin sancakbeyi. 9 Sefer 982.
412,369. Berat aynı sene.

Görüldüğü gibi sancakbeyi tayinlerinde tayin tarihi, yeni sancakbeyinin önceki görevi, ne miktar hasla tayin edildiği, eğer değişikse beratındaki has miktarı, ya da eksik veya fazlalığı, beratının yıl olarak tarihi veriliyor. Bu örneklerde görülmemekle beraber bazen sancakbeyinin künyesi daha geniş bir şekilde veriliyor (baba ismiyle beraber); bazen önceki görevindeki gelir miktarı da belirtiliyor.[4] Her sancakbeyinin daha önceki görevi

---

[4] Bu söylediklerimin sadece MAD 563 için geçerli olduğunu belirteyim. Daha sonraki defterlerde verilen bilgi çok daha eksiktir. MAD 563'de vilâyet tımar kethüdaları ve tımar defterdarları ile Anadolu vilâyeti yaya ve müsellem beyleri tayinleri de işlenmiştir.

belirtilmiş olduğu için bir kişinin defterin işlendiği süre içinde çeşitli görevlerini saptamak mümkün oluyor.

İncelememin ilk adımı olarak defterde sancaklara göre verilen bilgiyi kişilere göre yeniden düzenleyerek adı geçen kişiler için ayrı ayrı kişi kartları hazırladım. Yukarıdaki örnek sahifede Kocaili sancağına son tayin edilen Mehmed Bey ilk defa sancakbeyliğine getirildiği için bu Mehmed Bey'in kartına işlenecek başka bilgi yok. Ona mukabil Kocaili'ne defter süresince dördüncü tayin olan Haydar Bey'i Azak sancağında da bulabiliyoruz. Bu şekilde bazı kişiler için dört-beş değişik görev saptamak ve bunların defter süresince nereden nereye, ne gibi şartlarla tayin edildiklerini izlemek mümkün oluyor.

Çalışmama esas olarak MAD 563 ve KK 262 sayılı defterlerde Rumeli, Cezair-i Bahr-i Sefid, Budin, Anadolu, Rum, Haleb ve Erzurum olmak üzere yedi ayrı beylerbeyilikteki tayinleri incelemeği kararlaştırdım. Örnek olarak bu beylerbeylikleri seçerken çoğunun Osmanlı düzeninin normal işlediği yerler olmasına, buna karşı Budin ve Erzurum gibi sınır vilâyetleri ile Haleb gibi Anadolu'nun dışına taşan ve özel bölgesel şartları olabilecek bir vilâyeti de dahil etmeğe dikkat ettim. Tabiî, herhangi bir kişi çalışmama dahil vilâyetlerden birinde zikredilirken önceki görevinin meselâ Tamışvar ya da Karaman gibi tümüyle kaydetmediğim bir vilâyette olduğu belirtiliyorsa kişi kartını eksiksiz düzenleyebilmek için bu görevini de kartına işledim. Çalışmada üçüncü devreye ait KK 262 ve Cev. Dah. 6095 sayılı defterlere gelince, vilâyet-örnekleme yönteminden vazgeçmek gerekti. Bu durumun sebeplerinden ilki KK 262/Cev. Dah. 6095'de daha öncekilere göre

çok eksiklikler bulunması ve dolayısıyla sürekli kişi kartları düzenlemekteki güçlüktür. İkinci olarak da daha önceki defterlerde benim örnek olarak aldığım bazı beylerbeyliklerden ayrılan sancakların yeni düzenlenen eyaletlere katılması (meselâ, Rumeli beylerbeyliğinden ayrılan Özü eyaleti, Budin'den ayrılan Eğri ve Kanije) ve böylece örnek olarak alınabilecek sancakların sayısında önemli bir azalma olması geliyor. Böylece, incelememde kullanabileceğim kişi sayısını düşürmemek için üçüncü devrede daha fazla eyaleti çalışmama dahil etmeğe ve nihayet bütün eyaletlerdeki tayinleri kişi kartlarına geçirmeğe karar verdim. Beylerbeyi tayinlerinde ise, her üç devre için her vilâyetteki tayinleri inceledim.

Kişi kartlarını hazırlarken, bu kartlara tevcih defterlerinin sağladığı verilere kişiler hakkında biyografi koleksiyonları ve tarihlerden çıkaracağım bilgileri de eklemeği düşünüyordum. Fakat özellikle sancakbeyleri için bu gibi kaynakların sağladığı bilgilerin azlığı yüzünden bu amaçtan vazgeçmem gerekti. Gene de tevcih defterlerinde görülen bazı eksiklik, ya da yanlışlıkların düzeltilmesinde kişi kartları çok yararlı oldu.

Özellikle görev sürelerinin, ya da boşta geçen mazuliyet sürelerinin saptanmasında defter kayıtlarını kişilere göre düzenlemekte büyük yararlar olduğu ortaya çıkıyor. Bir-iki örnekle sorunu daha belirgin hale getirebiliriz. A sancağında Ahmed Bey'in 5 Ramazan 976'da, ondan sonra Mehmed Bey'in 10 Ramazan 978'de tayin edildiklerinin işlendiğini farzedelim. Ahmed Bey'in kişi kartını düzenleyerek B sancağına 10 Ramazan 978'de değil de 10 Receb 978'de, ya da 10 Şevval 978'de tayin edilmiş olduğunu görürsek, A sancağının Ahmed Bey'in B sancağına tayininden sonra bir ay açık

kaldığını, ya da Ahmed Bey'in diğer bir sancağa tayin edilene kadar bir ay mazul kaldığını saptayabiliriz. Ayrıca, bir kişi hakkında, meselâ baba adı gibi bazı bilgiler aynı kişinin tayin kaydında verildiği halde başka bir tayin kaydında verilmediği de oluyor. Bu kişinin değişik tayin kayıtlarını izleyerek kimliğini saptayabiliyoruz. Bu örnekler, kişi kartlarından hasıl olan yararın onların düzenlenmesine harcanan zamanı fazlasıyla ödediğini gösteriyor.

Kişi kartlarını her deftere göre Anadolu ve Rumeli yakaları olarak iki genel bölge için alfabe sırasına dizdim. İncelemelerimde bir grubu örnek olarak almak gerektiğinde alfabe sırasındaki bu kartları kullandım.

B. Defterlerin Tanıtımı

1. MAD 563: 1568-74 Devresi

a. Defterin Genel Durumu

MAD 563 katalogda zeamet defteri olarak kaydedilmiş. Hakikaten cildin ilk 36 sahifesinde sadece zeamet kayıtları var. Fakat 37. sahifeden sonra defterin bir sancak tevcih defteri olduğu anlaşılıyor. Bu sancak defteri bir ara dağılmış, sonra aynı boyda olan bir zeamet defteriyle bir arada ciltlenmiş. Sancak defterinin sahifeleri de birkaç grup halinde yanlış sıralanmış, hatta 155-174. sahifeler başaşağı ciltlenmiş. Defterin doğru sahife sırasının şöyle olması gerekiyor: 214-220, 37-76, 115-154, 174-155 (ters), 77-114, 175-213. Defterin şimdiki ciltlenişi sırasında en sona gelen sahifelerin alt kısımları (hemen hemen yarısı) 206. sahifeden itibaren tahrip olmuş. 220-37. sahifeler arasında gelmesi gereken bir ya da daha

fazla yaprak kaybolmuş.

b. Tarihleme

1. Başlangıç. En geç ilk tayin kayıtları 975 Zilkadesi başlarında: s. 40, Gelibolu--Mirmirân-ı Cezair, 15 Zilkade 975; s. 41, Ağrıboz, 6 Zilkade; s. 44, Cezair timar kethüdası, 15 Zilkade; s. 61, Vidin, 6 Zilkade; bunların dışında diğer geç ilk tayinler Ramazan 975'de. En erken ikinci tayin kayıtları ise gene 975 Zilkadesi sonlarında: s. 41, Karlıili, 26 Zilkade; s. 70, Ankara, 26 Zilkade; s. 147, Karahisar-ı Şarkî, 26 Zilkade. En geç ilk tayinlerden daha önce gelen iki ikinci tayin var: s. 170, Erzurum tımar kethüdası, 22 Ramazan 975; s. 157, Karek ve Şavbek, 5 Zilkade 975. Bu durum iki şekilde açıklanabilir: a) defter Zilkade 975'den önce yazıldığı halde Kaptan-ı deryalık, Ağrıboz ve Vidin sancakbeyliği ve Cezair tımar kethüdalığı mahlul olduğu için kimin tasarrufunda oldukları belirtilmemiş, kısa bir süre sonra tayinler yapıldığı zaman boş bırakılan yerlere bu tayinler işlenmiş olabilir; b) defter Zilkade 975'de tutulmağa başlandığı halde Erzurum tımar kethüdalığına ve Kerek--Şavbek sancağına yapılan tayinler çok yeni olduğu için daha önceki tayinler de gösterilmiş olabilir. Defterin, birinci açıklamaya göre Ramazan 975'de (Mart 1568), ikinci açıklamaya göre Zilkade 975'de (Mayıs 1568) hazırlanmış olduğu anlaşılıyor. Herhalde defterin ilk defa 1568 ilkbaharında tutulmağa başlandığını kesinlikle söyleyebiliriz. Tabii bu tarihten çok öncelerde ilk tayin tarihleri görülüyor (meselâ Erzurum'da Soğman'da ilk tayin 2 Ramazan 960, Mazgird'de 13 Şaban 958, Pertek'de 26 Zilhicce 955, Diyarbekir'de Tercil'de 28 Rebi ül-âhır 959); fakat bu tarihler defter yazıldığı sırada bu sancaklara mutasarrıf bulunan

kimselerin ilk tayin tarihi olduğu için defterin hazırlandığı tarihi saptamakta bir önem taşımıyor.

2. Son. Deftere en son kayıt işleme tarihleri 982 yılı başlarından: s. 51, Sirem, 20 Rebi ül-âhır; s. 53, Fülek, 20 Rebi ül-âhır; s. 126, Liva-ı Piyadegân-ı Karasi, 1 Cemazi ül-evvel; s. 218, Akkirman, 28 Cemazi ül-evvel. Selim II 1 Ramazan 982/15 Aralık 1574'de öldüğüne göre defterde geçen son tarih olan 28 Cemazi ül-evvel 982'den sonra sultanın ölümüne kadar geçen iki aylık sürede deftere işlenecek yeni tayinler yapılmadığını, 1574 sonundan sonra ise yeni sultanın devrinde yeni bir deftere başlamak üzere MAD 563'ün terkedildiğini düşünebiliriz.

2. KK 262: 1578-88 Devresi

a. Defterin Genel Durumu

Defterin fiziki durumu oldukça iyi, fakat yanlış ciltlenmiş bir kısmı var: 266-269 numaralı sahifelerin 8-9. sahifeler arasında olması lâzım. Ayrıca 90 ve 91 numaralı sahifeler aslında bu defterin arasına konulmuş, Mısır Saliyane beylerini gösteren ve bazı kayıtlarından Rebi ül-evvel 986 ve Şevval 987 arasında hazırlandığı anlaşılan bir liste (25. sırada "Saliyane-i Mahmud Bey mirliva, veled-i Ayas Paşa. Fi [sene] osmanî 200.000. Yakında sancağa çıkıp yeni yaka [? بکی باقه] olmağla âhir yere sefer itmeğe iktidarı olmayub Mısır'da muhafaza hizmetinde istihdam olunur." Asıl defterin 76. sahifesinde ise Mısır ümerası arasında bu Mahmud Bey hakkındaki kayıt şöyle: "Liva-ı [boş] Benâm-ı Mahmud bin Ayas Paşa. 986 Rebi ül-evvelinin dördüncü gününden 200.000 ile Mısır'da sancak verilüp 20.000 terakkisiyle berat eyledi. Fi evâhir-i Şevval sene 987. Cümle 220.000

akçe olur.")

Defterin işlenişi ve vilâyet listeleri düzensiz. İlk düzenlenmesinden sonra sancaklara ve beylerbeyiliklere yapılan tayinler çok eksik işlenmiş; has miktarları bazen--genellikle defterin ilk yıllarında--veriliyor, çoğu zaman, genellikle daha geç tayinlerde verilmiyor; tayin tarihleri de bazen atlanmış. Defterden bir sahifeyi örnek olarak aşağıda veriyorum:

s. 2. Elviye-i Vilâyet-i Rumili

Liva-ı Paşa

1. Hazret-i Mehmed Paşa, yessere Allahu ma yaşa (tarihsiz)

2. Sabıka Bedun beylerbeyisi olan Ali Paşa'ya verildi. (tarihsiz)

3. Yeniçeri Ağası olan Mehmed Ağa hazretlerine verilmiştir.
Fi 10 Şevval 992.

Liva-ı Bosna

1. Hala Bosna beyi Ferhad Bey noksanıyla ber vech-i tekmil 523.883 akçe üzere berat etti. Gurre-i Sefer 988.

(Sonradan ilâve not:) "Beylerbeyilik olup noksanıyla sekiz kere yüzbin akçelik üzere mumaileyh Ferhad Paşa'ya tevcih olunup berat etti. 10 Şaban 988. Sene 988 Receb'inin yirmidördünde gönderildi. 800.000."

2. Sabıka Trablus-u Şam beylerbeyisi Ali Paşa'ya verildi.
Fi 6 Cemazi ül-evvel sene 92.

(Altta not:) "Müstakil beylerbeyilik olmakla aşağıda tekrar geçmiştir. Min baad buna müracaat olunmaya."

Liva-ı Mora

1. Hala 489.811 akçe haslarla Mora beyi Mehmed Bey noksanı bedeli tevcih (okunamıyor) ferman olmakla ber vech-i tekmil 519.811 akçe üzere tevcih ve tecdid-i berat etti. Fi 15 Ramazan 983.

2. 306.299 haslarla mutasarrıf olan Mora Beyi Osman adam gönderip hasları tedarikine hüküm verilmeğin liva-ı mezburu 339.299 akçelik üzere berat eyledi. Fi 26 Zilhicce sene 989.

3. Sabıka 590.083 haslarla Hersek sancağından mazul Ali Bey'e Mora sancağı 91 Zilhiccesi evahiriyle inayet buyurulup berat eyledi. 590.093, fi tarih-i mezbur.

4. Semendire beyi Mustafa Bey'e verilmiştir. 12 Rebi ül-evvel 994.

Yukarıda defterin işlenişinde eksiklikler ve atlamalar olduğunu söylemiştim. Şimdi bu duruma daha yakından bakabiliriz. Çoğu sancakta işlenen tayinler arasında uzun bir süre görülüyor. Bazı örnekler görelim:

1. Vize sancağında işlenmiş ilk tayin 1 Zilhicce 984, ikincisi 27 Sefer 993: 9 yıl ara;
2. Köstendil sancağında ilk tayin 7 Cemazi ül-evvel 985, ikincisi 26 Cemazi ül-evvel 993: 8 yıl ara;
3. Çirmen'de ikinci tayin 4 Ramazan 986, üçüncüsü 18 Rebi ül-âhir 994: 8 yıl ara;
4. Sakız'da ilk 1 Zilkade 984, ikinci 27 Cemazi ül-evvel 992: 8 yıl ara;
5. Kocaeli'de ilk 12 Muharrem 985, ikinci 5 Muharrem 995: 10 yıl ara;
6. İstolni Belgrad'da ikinci 984, üçüncü 992: 8 yıl ara;
7. Sultanönü'nde ilk Muharrem 982, ikinci Muharrem 993: 11 yıl ara.

Bu sancaklarda aradan önce tayin edilmiş sancakbeyinin daha sonra işlenmiş ilk tayine kadar bu görevde kalmış olabileceği akla gelebilir. Fakat sekiz-on yıl süreli tayinlere ocaklık--hükümet olan sancaklar dışında hemen hemen hiç rastlanmadığından örneklerle gösterdiğimiz tayinler arasındaki uzun sürelerin atlamalardan dolayı olduğunu kabul etmek gerekir. Ayrıca diğer bazı sancaklardaki kayıtlardan atlamaların ve eksikliklerin olduğunu kesinlikle görebiliyoruz. Gene bazı örneklere bakalım:

1. Silistre sancağında 24 Zilkade 986'da Hızır Bey tayin edilmiş. Daha

sonraki tayinde Silistre'nin 13 Rebi ül-evvel 989'da Mehmed Bey tahvilinden Yakub Bey'e verildiği belirtilmiş. Demek Hızır Bey ile Yakub Bey arasında Mehmed Bey'in işlenmiş olması gerekirdi (Prizrin, İlbasan, Semendire sancaklarında da aynı durum görülüyor.)

2. Suğla sancağında işlenmiş ilk tayin 1 Rebi ül-evvel 991 tarihli olduğu halde diğer bazı sancaklardaki kayıtlardan bu tarihten önce Suğla sancakbeyi olan bazı kişilere rastlanıyor. Meselâ 986'da İnebahtı'ya tayin edilen Mustafa Bey ve 988'de Ağrıboz'a tayin edilen İbrahim Bey'in bu tarihlerden önce Suğla sancakbeyi oldukları görülüyor (benzeri durumlara Pojega/Klis, Sakız/Teke, Dukakin/Prizrin sancaklarında da rastlanıyor).
3. 17 Cemazi ül-evvel 989'da Hamid sancağına tayin edilen Hüseyin Bey 6 Rebi ül-evvel 992'de Safed'e gönderilmiş. Fakat Hamid sancağında 17 Cemazi ül-evvel 989'dan sonra işlenmiş ilk tayin 13 Sefer 994'da olduğuna göre eğer Hamid, Hüseyin Bey'in Safed'e tayininden 13 Sefer 994'a kadar boş bırakılmadı ise, ki böyle bir durum pek akla yakın gelmiyor, arada deftere işlenmemiş bir ya da daha fazla tayin olduğu anlaşılıyor.
4. Çorum ve Arabkir sancaklarında 992 tarihinde daha önce tayinleri kaydedilmemiş olan sancakbeylerine mukarrer emirleri verilmiş olduğu görülüyor.

Bu değişik tip örneklere bakarak bu defterin önemli eksiklikleri olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Fakat atlamaların belirli devrelere rastlayıp rastlamadığını saptamak çok güç bir iş. Genellikle atlamalar 986-7 yıllarında başlayıp 991-2'ye kadar sürüyor, fakat bazı sancaklarda bu devrede de

tayinlerin kaydedildiğini görüyoruz. Meselâ, Karahisar-ı Sahib sancağında işlenmiş tek tayin 2 Cemazi ül-evvel 989 tarihli; Selânik sancağında 984-988 arasında beş tayin işlenmiş olduğu halde daha sonra hiçbir kayıt yok. Fakat genel duruma aykırı düşen bu kayıtları izah etme imkanı yok.

b. Tarihleme

Yukarıda incelediğimiz eksikliklerden dolayı defterin kesinlikle ne zaman hazırlandığını ve ne zamana kadar kullanıldığını kestirmek de mümkün olmuyor. Başlangıç tarihini saptamak için MAD 563 için kullandığımız ilk ve ikinci tayin tarihlerini saptama yöntemi bu kere geçerli olmuyor. 985-6 civarında işlenmiş ikinci tayinler olduğu gibi (melelâ Prizrin, İskenderiye), ikinci tayinlerden daha sonra gelen ilk tayinler de görülüyor (meselâ Nakşa, İzvornik, Üsküb). Deftere işlenmiş son tarihlere gelince, Niğbolu, Delvine, Prizrin, Kastamonu, Ankara ve Menteşe'de Rebi ülâhır 996; Mezestre, Estergon ve Hatvan'da Şevval 996; Sakız'da Zilhicce 996 tarihlerine rastlıyoruz. Buna karşılık diğer birçok sancakta son tayinler 994 ya da 992, hatta daha öncesine kadar iniyor (İskenderiye, Avlonya, Krupa, Budin'de 992; Zaçesne, Rodos, Midilli'de 991; Yanya, Karahisar-ı Sahib'de 989). Bu sancaklarda 996'dan önce hiç tayin yapılmamış olması akla yakın gelmediğinden defterin kullanıldığı son yıllarda da kesinlikle saptayamadığım atlamalar olduğu sonucu ortaya çıkıyor.

Bu eskikleri izah etmek için bundan sonra inceleyeceğimiz KK 266 ve Cev. Dah. 6095 sayılı defterlerde olduğu gibi aslında KK 262'nin başka bir defterle birlikte ve birbirini tamamlar şekilde kullanılmış olabileceği akla geliyor; yani defterlerden biri İstanbul'da bırakılırken diğerinin

serdarla birlikte serdar tarafından yapılacak tayinlerin işlenmesi maksadıyla sefere götürülmüş olabileceği düşünülebilir. Böyle bir düşünceyi destekleyecek bazı örneklere bakalım:

1. Ohri'de 19 Muharrem 995 tarihli bir kayıt: "Girü serdar tarafından İdris Bey'e verilmeğin kayd olundu."
2. Silistre'de üçüncü tayin kayıtları: "Ali Bey'e verilmiştir, 28 Şaban 994. Serdar tarafından ahire verilmiş, yine Ali Bey'e buyuruldu, 5 Zilhicce 994."
3. Hamidili sancağında 17 Zilhicce 994 tarihli bir kayıt: "Serdar tarafından ahire verilmiş, yine Mehmed Bey'e buyuruldu."
4. Safed'de 3 Zilhicce 992 tarihli kayıt: "Vezir Zal Paşa oğlu Mehmed Bey'e mukarrer--Serdar Ferhad Paşa mektubu mucibince."
5. Karesi'ye Hüseyin Bey 22 Cemazi ül-evvel 988'de "Serdar Sinan Paşa canibinden" tayin olunmuş (Sinan Paşa vezirazam olmadan önce).

Bu örneklerden hiç olmazsa 992-4 yıllarında şark seferleri serdarlarının İstanbul tarafından bazıları kabul edilen, bazıları ise geri çevrilen tayinler yapmakta olduğunu, incelediğimiz defterin İstanbul'da tutulan defter olduğunu anlayabiliyoruz. Fakat daha önceki kısımlarda işaret edildiği üzere neden 986-7'den 991-2'ye kadar genellikle işlenmediği, neden bazı sancaklarda tayinler 996'ya kadar işlendiği halde diğer bazı sancaklara işlenilen tayinlerin çok daha önceki yıllarda kaldığı sorularına cevap bulamıyoruz. Yukarıda defterin sahifeleri arasına sokulmuş Mısır saliyane beylerini gösteren bir listeden bahsetmiştim. Bu liste de tarihsiz olmakla beraber içindeki bazı kayıtlardan 986-7 yıllarında hazırlanmış olduğunu yukarı-

da belirtmiştim. Bu listenin İstanbul'da yeni bir sancak tahvil defteri düzenleneceği için istendiğini farzedersek KK 262'nin bu yıllarda (986-7) tutulmağa başlandığını düşünebiliriz.

Bu incelemenin sonunda defterin 986/1578 başlarında açılan şark seferi dolayısıyla hazırlandığı, tamamen terkedildiği 996/1588 yılına kadar çeşitli atlamalarla zaman zaman yeniden ele alındığı ve muhtemelen bu devrin daha tamam kayıtlarının şark seferi serdarı yanında bulunduğu tahmin olunabilecek ve bugün elimizde bulunmayan bir defterde olduğu sonucuna varıyorum.

3. KK 266 ve Cev. Dah. 6095: 1632-41 Devresi

a. Defterlerin Genel Durumu

KK 266 sayılı defterin cildi ve sahife düzeni düzgün. Cev. Dah. 6095 sayılı defter bir ara dağılmış, bazı sahifeleri eksik ve sahife sırası karışmış olduğu halde toplanmış ve ciltlenmiş. Doğru sahife sırasının şöyle olması gerekiyor: 27-34, 25-26, 35-54, 17-18, 3-4, 5-8, 15-16, 1-2, 9-14, 19-24.

b. Tarihleme

Bu iki defteri birlikte incelememin sebebini açıklamak için bunları öncekilerden daha değişik bir şekilde ele alıp ikisinin de işleniş devrelerini, birbirlerine münasebetlerini de ortaya koyarak saptamak yararlı olacaktır.[5]

---

[5]Cev. Dah. 6095 sayılı defter Şerafettin Turan tarafından incelenmiştir: "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Teşkilâtı," Atatürk Üniversitesi Yıllığı, 1961, ss. 201-32.

Önce MAD 563 için kullandığımız tarihleme yöntemi ile 6095 sayılı defterin başlangıç tarihini saptayalım. Defterde kaydedilen en geç ilk tayinler 18 Ramazan 1041/9 Nisan 1632 (Kastomonu'da) ve Evasıt-ı Ramazan 1041/1-11 Nisan 1632 (Divriği'de) tarihlerine düşüyor. Bu durumun iki istisnası var: Amasya'da ve Köy sancağındaki ikinci tayinler bu ilk tayinlerden daha önceye geliyor. Bu istisnaların her iki sancakta tayinlerin işlenişindeki özel durumlardan meydana geldiğini, defterin başlangıç tarihinin yukarıda saptadığım şeklini (Nisan 1632) değiştirmeğe gerek olmadığı kanısındayım. Amasya'da üçüncü tayin olarak kaydedilen kişi daha önce ilk tayinde de geçtiğinden aslında defter hazırlandıktan sonra yapılan ilk tayinin bu kişi olduğu, Amasya sancakbeyliğinde daha önce de bulunduğunu göstermek maksadıyla önceki iki tayinin de gösterildiği düşünülebilir. Köy sancağında ise ikinci tayin 6 Ramazan 1041 tarihinde. Bu durumda da sancakbeyi değişimi defterin yazılmağa başlanmasından ancak bir-iki gün önce olduğundan, ondan önceki sancakbeyinin de işlenilmesi yararlı görülmüş olabilir.

En erken ikinci tayin ise Karahisar-ı Sahib sancağında 21 Ramazan 1041/12 Nisan 1632 tarihinde olduğuna göre defterin 10-21 Ramazan 1041/1-12 Nisan 1632 tarihinde, Topal Recep Paşa'nın sadareti sırasında hazırlandığı ortaya çıkıyor. (Bu tarihten kısa bir süre sonra padişah Murad IV'ın devletin idaresine ağırlığını koymasıyla Recep Paşa idam edilecek ve 28 Şevval 1041/18 Mayıs 1632'de Tabanıyassı Mehmed Paşa vezirazam olacaktır.) Ertesi yıl (1043/b. 8 Temmuz 1633), 6095 sayılı defterin Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın şark seferine götürüldüğü defterdeki çeşitli kayıtlardan anlaşılıyor; bu noktaya ilerde tekrar değineceğim.

KK 266 sayılı defterin başında şöyle bir kayıt var: "Sefer-i hümayuna götürülen sancak kaydından ihrac olunan sahih suret-i kayıttır; bununla amel olunmak buyurulur." Bu kayıttan bu defterin 6095 sayılı defterin kopyası olarak, öbürü sefere götürüldüğünde İstanbul'da kalmak üzere hazırlandığı meydana çıkıyor. Defterin hazırlandığı tarih 15 Muharrem-1 Sefer 1042/3-18 Ağustos 1632 olarak saptanabiliyor: defterde "bilfiil" görev başında görünen İlbasan, Saruhan, Karahisar-ı Şarkî sancakbeyleri ile Karaman ve Maraş beylerbeyileri 15 Muharrem 1042'de tayin edilmiş: bundan sonra gelen en erken ikinci tayin ise Selânik'te 1 Sefer 1042 tarihli. Bu tarihin vezirazamın sefere çıkmasından (Ekim 1633) bir yılı aşkın bir süre önce olması şaşırtıcı oluyor. Acaba bu suretin çıkarıldığı zaman vezirazamın sefere çok daha önce (1632 sonbaharında ?) çıkacağı mı bekleniyordu? Öyleyse bu karar alındıktan sonra Murad IV ve Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın önce merkezde durumu düzeltmek amacıyla seferi geri bırakmağı tercih ettikleri düşünülebilir. Ya da bu suret, aslının sefere götürülmesi üzerine değil sadece padişah ve vezirazamın ellerinde birer suret bulundurulması amacıyla hazırlanmış, 6095 sayılı defter sefere götürüldükten sonra öbürünün başına sefere götürülen kayıttan çıkarılan suret olduğu yazısı eklenmiş olabilir.

Cev. Dah. 6095 sayılı defterin Tabanıyassı Mehmed Paşa tarafından şark seferine götürüldüğünü çeşitli kayıtlarda yer isimlerini belirten notlardan anlıyoruz. Meselâ, İzvornik sancağında 15 Rebi ül-âhır 1043/20 Ekim 1633 tarihli üçüncü tayinde "der Üsküdar", Ohri sancağında 22 Rebi ül-âhır 1043/27 Ekim 1633 tarihli tayinde "der İznikmid" ve Tekman sanca-

ğında 22 Zilhicce 1043/19 Haziran 1634 tarihli kayıtta "der Diyarbekir" notlarını görüyoruz.

Bu defterde geçen en son kayıtlar Receb 1046/Aralık 1636 içinde olduğu (Kayseri, Safed-Sayda-Beyrut, Maarra) ve vezirazam bundan kısa bir süre sonra 7 Ramazan 1046/2 Şubat 1637'de azledilmiş olduğu gözönüne alınırsa defterin Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın vezareti devresini kapsadığı ortaya çıkıyor.

KK 266 sayılı deftere gelince, bunda 1051/b. 12 Nisan 1641 yılına kadar tayinler işlenmiş olduğunu görüyoruz. Fakat ilk hazırlandığı 1042 başlarından (Ağustos 1632) 1051/1641 yılına kadar birkaç defa bir kenara bırakıldığı, yani yapılan tayinlerin işlenmediği, sonra zaman zaman tekrar ele alındığı anlaşılıyor. Bu değişik devreleri defteri tararken yaptığım gözlemlere göre şöyle sıralayabilirim:

1. İlk hazırlandıktan sonra Tabanıyassı Mehmed Paşa sefere çıkıncaya kadar geçen 14 ay süresince bir-iki ay işlenmemiş (sefer ertelendiğinde kayıtlar zaten 6095'de işlendiğinden mi tayinlerin bu defterde de gösterilmesinden vazgeçildi?).
2. Vezirazamın sefere çıkışından sadaretten azline kadar genellikle bütün tayinler her iki deftere de işlenmekle beraber 266'da bazı eksiklikler göze çarpıyor; fakat bu eksiklikler belli bir devre ya da belli bir bölgeye münhasır olmadığından belli bir sebebe bağlamak mümkün olmuyor. Aynı şekilde Rebi ül-âhır 1043-Muharrem 1045 devresinde 266'da görülen bazı tayinler 6095'de geçmiyor. Demek ki bir taraftan yapılan her tayinin öbür deftere de işlenilmesine dikkat edilmemiş. Muharrem

1045/Haziran 1635'de sultan ve serdar Revan seferi için Erzurum'da buluştuktan sonra iki defter de birbirini daha iyi takip ediyor.

3. Cemazi ül-evvel 1045'de sultan ve vezirazam Diyarbekir'de ayrıldıktan sonra 266'daki kayıtlar gene aksamaya başlıyor. 1046 Ramazan'ında Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın azlininden ve 6095 sayılı defterin terkedilmesinden sonra yeni vezirazam Bayram Paşa'nın yeni bir tevcih defteri hazırlattığı düşünülebilirse de böyle bir defter ortada olmadığından Ramazan 1046'dan sonra bir süre yapılan tayinleri bilemiyoruz.
4. 1047 sonlarında Murad IV Bağdad seferine hareket ettikten sonra 266 tekrar ele alınmış görünüyor. Bu tarihten sonra 266'da sancakbeyi tayinlerinin 1051 ortalarına kadar gene bazı eksikliklerle işlenmiş olduğu anlaşılıyor (en geç tarihli bazı kayıtlar şunlar: 5 Ramazan 1051'de Malatya, Antep; 18 Ramazan 1051'de Pojega). Defterin neden bu tarihte, Murad IV'ın ölümünden ve İbrahim I'in tahta geçişinden hemen hemen iki yıl sonra terkedildiğini kestirmek güç olduğu gibi bundan sonra yeni bir defterin hazırlanıp hazırlanmadığını da bilemiyoruz.

c. Kayıt Örnekleri

İki defterin birbiriyle yukarıdaki kısımda saptamağa çalıştığım münasebetleri bu kayıt örnekleri ile daha belirgin hale gelebilir.

6095, s. 27. Prizrin.

1. Hüseyin Bey, 22 Rebi ül-evvel 1041.
2. Delvine sancakbeyi Divitdarzade Mustafa Bey'e istibdal etmekle verildi, Gurre-i Muharrem 1042.
3. Sabıka (boş) sancakbeyi Cafer'e. Bâ rica-ı ser bostancıyân-ı hassa.

Bâ hatt-ı hümayun. 15 Şaban 1042.

4. Liva-ı mezbur alaybeyisi Osman'a canib-i hümayundan verildi, fi gurre-i Muharrem 1045. Bâ Hat.

KK 266, s. 26. Prizrin.

1. Bilfiil Mustafa Bey, gurre-i Muharrem 1042.

2. Sabıka (boş) sancakbeyi Cafer, 15 Şaban 1042.

3. Prizrin alaybeyi Osman Bey'e ordu-u hümayun tarafından verildi, 14 Cemazi ül-âhır 1045.

4. Sabıka Hersek sancakbeyi Deli Pîrî'ye, 6 Şaban 1046.

5. Deli Pîrî'ye Ohri verilmekle sabıka bu sancaktan mazul Cafer Bey'e, 8 Şaban 1046.

6. Sabıka Delvine sancakbeyi Osman'a, gurre-i Cemazi ül-âhır 1051. Bâ hatt-ı hümayun.

Görüldüğü gibi bu defterlerin sağladığı bilgiler önceki defterlerden önemli biçimde değişik. Sancakbeyi haslarının hiç belirtilmemesine ve sancakbeyinin önceki görevinin arada bir atlanmasına karşılık bazı tayinlerin kimin isteğiyle yapıldığı hakkında önceki defterlerde görülmeyen ekler bulunuyor.

Şimdi bu kısımda tanıtmağa çalıştığım sancak tevcih defterlerinin verilerini kişilere göre yeniden düzenledikten sonra elde ettiğim sonuçları sunmağa ve bu sonuçları incelemeğe geçebiliriz.

III. SANCAK TEVCİH DEFTERLERİ ÜZERİNDE İNCELEMELER

A. Sancakbeylerinin Aile ve Görev Kökenleri

1. 1521-1527 Dönemi (Topkapı listelerine göre)

Sancak tevcih defterlerinden çıkarılabilecek en önemli veriler sancakbeyliğine ulaşan kişilerin aile kökenleri ve Osmanlı siyasal ve idarî düzenindeki yerlerini saptamamızı sağlıyor. Tevcih defterlerine geçmeden önce Topkapı Sarayı Arşivindeki listelere bir göz atalım.[1] Bu listelerde belli bir tarihte devletin sancaklarına tasarruf eden beylerin gösterildiğini belirtmiştim. Bu beylerin çoğunun ismi ile beraber önceki görevi ya da aile ilişkisi de belirtiliyor ki bu veriler toplu bir şekilde Tablo I ve II'de gösterilmiştir.

Bu tablolardaki, doğrudan doğruya listelerin sağladığı bilgilere göre düzenlenen "ümera oğlu veya akrabası" ve "merkez" kategorilerinin önemli bir sorununa işaret edelim. Aslında kuramsal olarak bu kategorilerin birisi (ümera oğlu veya akrabası) toplumsal köken, diğeri (merkez) görev belirttiği için birbirine tam karşıt oldukları, birbirini içermedikleri söylenemez. Paşa ve bey oğulları için padişah sarayı çevresinde müteferrikalar

---

[1] Bu listeler için bak. Kısım I, B. TSA D. 5246'nın tamamı Ek I'de verilmiştir.

TABLO I

1521'de Sancakbeyi Kimlikleri
(TSA D. 9772 Sayılı Deftere Göre)

	Ümera oğlu/ akrabası	Merkez Saray	Merkez Kapıkulu	Merkez Toplam	Bilinmeyen	TOPLAM
Rumeli	16	7	-	7	9	32
Anadolu	4	6	1	7	5	16
Karaman	3	-	2	2	2	7
Rum	-	3	-	3	1	4
Arab	6	2	2	4	4	14
Diyarbekir	3	1	-	1	2	6
TOPLAM	32	19	5	24	23	79
%	40,5			30,4	29,1	100,0

Notlar

1. Beylerbeyleri, Anadolu beylerbeyliğinde yaya ve müsellem beyleri ile Cemaat-i Kürdân beyleri hariç.
2. "Aranid oğlu", "Mihal oğlu" gibi sülâle adı belirtilen kişiler birinci kategoride sayılmıştır.
3. Sancak sayıları, mahlul olan, has ya da tekaüdlük haline getirilmiş sancaklar dahil edilmediğinden imparatorluktaki bütün sancakları göstermiyor.

grubu içinde özel bir yer ayrıldığı için saray hizmetinden çıkan bir kimsenin muhakkak devşirme ya da daha genel olarak kul kökenli olduğu kesinlikle söylenemez.[2] Buna karşı benim incelediğim sancakbeyi listelerinde

[2] Bu durumu Dergâh-ı Âlî müşâherehorân mevâcib listelerinde görmek mümkün oluyor. Meselâ bak. Ö. L. Barkan'ın "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bütçe Örneği," (İFM 15/1-4, 1953-54, ss. 251-329) adlı makalesinde İlâve V olarak yayınladığı TSA D. 7843 sayılı liste (Süleyman I devri ilk yılları). Bu listede VI ve VII grup numaralı "Cemaat-i evlâd-ı ümera ve ihvan-ı vüzera" ve "Cemaat-i evlâd-ı ümera... ve evlâd-ı mîrân-ı elviye" grupları "Cemaat-i Müteferrika" (V) ve "Cemaat-i Müteferrika-ı saire" (VIII) arasında göründüğü için müteferrika sayıldıkları anlaşılı-

TABLO II

1527'de Sancakbeyi Kimlikleri
(TSA D. 5246 Sayılı Deftere Göre)

	Ümera oğlu/ akrabası	Merkez Saray	Merkez Kapıkulu	Diğer	Merkez Toplam	Bilinmeyen	TOPLAM
Rumeli	14	2	2	2	6	8	28
Anadolu	7	3	1	-	4	4	15
Karaman	-	2	1	-	3	2	5
Rum	5	-	-	-	-	6	11
Şam	7	1	-	-	1	6	14
Mısır	-	-	-	-	-	2	2
Diyarbekir	2	-	-	-	-	5	7
TOPLAM	35	8	4	2	14	33	82
%	42,7				17,1	40,2	100,0

Notlar

1. Tablo I'in notlarına bakınız.

saray-kapıkulu kategorisinde görülen kişiler arasında hiçbir müteferrikaya rastlanmıyor. Saray hizmetlilerinin görev değiştirişlerinde müteferrikaların meselâ kapıkulu zabitliğine geçip geçmediklerini bilemiyoruz, fakat bunların normal saray enderun-birun görev zincirinin dışında kalan özel bir grup olduğunu tahmin edebiliriz. Öyleyse, ve özellikle bir kişinin toplumda yerini saptamakta Osmanlıların kendileri için o kişinin ümera oğlu olması müteferrika olmasından daha önemli ise, bu tablolarda "ümera oğlu veya

---

yor. Buna benzer diğer bir belge BA, MAD 559 sayılı 942/b. 2 Temmuz 1535 tarihli listedir.

akrabası" kategorisinin müteferrika olsun olmasın, ya da saray-kapıkulu dışında da herhangi bir görevde bulunan bütün ümera akrabasını içerdiğini, bunların dışında kalan, yani kul kökenli olanların da normal saray-kapıkulu görev zincirindeki görevleri ile kaydedildiklerini kabul edebiliriz.

Tabloda "bilinmeyen" olarak nitelendirdirdiğimiz üçüncü kategorinin de üzerinde durmamız gerekiyor. Bu kategoride sadece isimleri verilen kişiler arasında aslında diğer iki kategoride geçmesi gereken, fakat herhangi bir sebepten ümera oğlu oldukları, ya da saray-kapıkulu görevlerinden geldikleri belirtilmemiş olanlar varsa o zaman bu kategoriyi tamamen incelememiz dışında bırakıp ilk iki kategoriyi esas olarak almamız gerekir. Bu durumda ümera oğullarının D. 9772 için toplam 56 kişide yüzde 57,1'e, D. 5246 için toplam 49 kişide yüzde 71,4'e ulaştığı ortaya çıkıyor; saray-kapıkulu görevlilerinin yüzdeleri ise yüzde 42,9 ve yüzde 28,6'da kalıyor. Buna karşı, üçüncü kategoride ümera oğlu ya da saray-kapıkulu görevlisi bulunsaydı isimleriyle beraber bu bilginin de verilmesi gerektiği, dolayısıyla bu kişilerin ilk iki kategori dışında sayılmasının doğru olacağı düşünülebilir. Bu varsayıma göre, sadece isimleri verilen kişilerin subaşılık, zaimlik, merkezî devlet düzeni gibi çeşitli diğer görevlerden geldiklerini ve bunların arasında önemli paşa-bey oğullarının bulunmadığını kabul etmemiz ve bu üçüncü kategoriyi "bilinmeyen" değil "çeşitli" olarak nitelendirmemiz gerekir ki bu sonuncu şık bana daha akla yakın geliyor.

2. 1568-74 ve 1578-88 Dönemleri (MAD 563 ve KK 262'ye göre)

Topkapı listelerine göre durumu böylece saptadıktan sonra şimdi tevcih defterlerine dönebiliriz. Önce bu defterlerin ortaya çıkardığı bir

sorunu belirteyim. Tevcih defterlerinde adı geçen beylerin çoğunun sadece ismi verildiği ve tayin kayıtlarından bazılarında beyin önceki görevi belirtilmediği için bazen iki ayrı sancakta geçen aynı ismin iki ayrı kişi mi, yoksa aynı kişi mi olduğunu kestirmek, hele bu isim Ahmed, Mehmed gibi çok yaygın bir isimse imkânsız oluyor. Bu yüzden bu defterlerin kapsadığı dönemlerde tam kaç kişinin sancakbeyi olarak görev yaptıklarını bilemiyoruz. Bu durumda sancakbeylerinin geçmişini saptamak için sadece bu defterlerde ilk defa sancakbeyliğine getirildikleri belirtilen kişileri ele almağa karar verdim.

Tevcih defterlerinden çıkarılan veriler Topkapı listelerine göre daha değişik bilgiler sağlıyor. Tevcih defterlerinde de kişilerin aile kökenleri bazen gösterildiği halde asıl önemli olarak önceki görevleri çok daha fazla ayrıntılarla veriliyor. Özellikle MAD 563 ve KK 262 sayılı defterlerde aile kökeni hakkındaki bilgi meslek durumuna karşı başlıbaşına ayrı bir kategori olarak değil, önceki göreve ek olarak veriliyor. Aile kökeni belirtilen beylerin sayısının özellikle Topkapı listelerine göre çok düşük olması (MAD 563'de 59 kişide 8, KK 262'de 56 kişide 11 kişi) aile kökeni verilmeyen kişiler arasında da ümera ve vüzera oğlu ya da akrabası olanlar bulunduğunu akla getirebilir; o durumda da bu kişilerin aile kökenlerinin, yani ümera oğlu olmalarının bu devirde kayda değer görülmediğini kabul etmemiz gerekecektir. Diğer bir deyişle ya ümera oğlu olanların sayısında önemli bir düşüş var, ya da devletin resmî kayıtları açısından meslek grubu aile kökeninden daha önemli görülüyor. Her iki şıkta tevcih defterlerinin sağladığı verileri meslek gruplarına göre sınıflandırıp aile kökeni hakkındaki notları

da alt gruplar olarak belirtmek zorunluluğu ortaya çıkıyor. Sancakbeyi tayinlerinde taşra il idare düzeninden yükselenlerle doğrudan doğruya merkez devlet görevlerinden gelenlerin birbirine göre oranlarını ölçebilmek üzere meslek gruplarını bu iki ana grupta toplamak doğru olacaktır.

TABLO III

1568-74 Devresinde Örnek 7 Vilâyette
Yeni Sancakbeylerinin Görev ve Aile Geçmişleri
(MAD 563 Sayılı Deftere Göre)

	RE	KA	BU	AN	RM	ER	HL	TOPLAM
Merkez								19
Saray (birun)	-	1	1	1	1	-	-	4
Müteferrika	3(1a)	-	-	-	-	-	-	3
Kapıkulu	1	-	1	3	2	-	-	7
Hassa Rüesa	-	2	-	2	-	-	-	4
Diğer	-	1	-	-	-	-	-	1
Taşra								40
Alaybeyi	-	-	5	1	-	1	-	7
Zaim	-	-	2(2a)	-	1(1a)	2(2a)	1(1a)	6
Defter Kethüdası	1	-	1	3(1a)	-	2	4	11
Kaptan	-	2	-	1	-	-	-	3
Diğer Askerî	-	-	4	-	-	3	2	9
Hazine Defterdarı	-	-	-	3	-	-	1	4
TOPLAM	5	6	14	14	4	8	8	59
Toplam (a)	1	-	2	1	1	2	1	8

Notlar

1. (a) Ümera oğlu/akrabası

2. RE: Rumeli, KA: Kaptan Paşa, BU: Budin, AN: Anadolu, RM: Rum, ER: Erzurum, HL: Haleb.

MAD 563 ve KK 262 sayılı tevcih defterlerinin verileri Tablo III ve IV'de gösterilmiştir. Bu iki defterin devirleri birbirine çok yakın olduğu,

TABLO IV

1578-88 Devresinde Örnek 7 Vilâyette
Yeni Sancakbeylerinin Görev ve Aile Geçmişleri
(KK 262 Sayılı Deftere Göre)

	RE	KA	BU	AN	RM	ER	HL	TOPLAM	
Merkez									25
Saray (birun)	4(1b)	-	3	-	1	-	1	9	
Müteferrika	3(3a)	1(1b)	1	1(1a)	1(1a)	-	-	7	
Kapıkulu	2	-	1	-	-	-	-	3	
Hassa Rüesa	1	3(1a)	-	-	-	-	-	4	
Diğer	-	1	1	-	-	-	-	2	
Taşra									28
Alaybeyi	-	-	-	-	-	1	1	2	
Zaim	1(1a)	-	2(1a)	-	-	1(1a)	1	5	
Defter Kethüdası	2(1a)	-	2	1	1	-	1	7	
Tımar Defterdarı	-	1	-	-	-	-	1	2	
Kaptan	-	3	-	-	-	-	-	3	
Diğer Askerî	3	-	1	2	-	1	-	7	
Hazine Defterdarı	1	-	-	-	1	-	-	2	
Ümera İlişkili									2
Ümera kapısı	-	1	-	-	-	-	-	1	
Ümera oğlu	-	-	-	-	-	1	-	1	
Nev Müslim	-	-	1	-	-	-	-		1
TOPLAM	17	10	12	4	4	4	5		56
Toplam (a)	5	1	1	1	1	2	-	11	
Toplam (b)	1	2	-	-	-	-	-	3	

Notlar

1. (a) ümera oğlu/akrabası; (b) ümera kapısı.

2. RE: Rumeli, KA: Kaptan Paşa, BU: Budin, AN: Anadolu, RM: Rum, ER: Erzurum, HL: Haleb.

her iki defter için saptanan yeni sancakbeylerinin sayısı çok yüksek olmadığı için Tablo III ve IV'ün birleşik özeti olmak üzere daha genel nitelikteki Tablo V de hazırlanmıştır. Fakat devirlerdeki yakınlığa rağmen iki defterin sağladığı veriler arasında özellikle daha sonraki gelişmeler göz önüne alındığında önemli oldukları ortaya çıkan farklar bulunduğundan, iki defterin ayrı ayrı incelenmesi doğru olacaktır.

TABLO V

Tablo III ve Tablo IV'den Özet

	Tablo III	Tablo IV	TOPLAM	%
Merkez	19	25	44	38,3
Taşra	40	28	68	59,1
Diğer	-	3	3	2,6
TOPLAM	59	56	115	100,0
Toplam (a)	8	11	19	16,5
Toplam (b)	-	3	3	2,6

Ayrıca, sadece MAD 563'de kaydedilen yaya ve müsellem beyleri ile, diğer tevcih defterlerinde de geçmekle beraber gene sadece MAD 563'de düzenli olarak işlendikleri görülen vilâyet tımar defterdarı ve tımar kethüdası tayin kayıtlarını da inceleyerek sonuçları Tablo VI'da veriyorum.

Şimdi bu tablolardaki görünüm üzerinde yapılabilecek gözlenimlere geçebiliriz. Onaltıncı yüzyılın, hattâ Süleyman I devrinin ilk yıllarında Osmanlı sancakbeylerinin en aşağı yüzde 40'ının kul değil ümera oğlu ya da

akrabası olması, Osmanlı düzeni hakkında şimdiye kadar sık sık tekrarlanan, kısaca, Mehmed II'nin Osmanlı İmparatorluk düzenini tamamen yerleştirmesinden sonra kul asıllı yöneticilerin tamamen ön plâna çıktığı ve hattâ devletin bütün önemli görevlerinin kulların eline geçtiği hakkındaki genellemeyi kesinlikle geçersiz kılmağa yarayacaktır.[3]

TABLO VI

1568-74 Devresinde Örnek 7 Vilâyette
Yeni Tımar Kethüdası, Tımar Defterdarı ile Anadolu Beylerbeyliği
Yaya ve Müsellem Beylerinin Görev ve Aile Geçmişleri
(MAD 563 Sayılı Deftere Göre)

	Tımar Kethüdası Tımar Defterdarı	Yaya ve Müsellem Beyi	TOPLAM
Merkez	19	19	38
Saray (birun)	11	5	
Müteferrika	5(4a)	-	
Kapıkulu	2	14	
Diğer	1	-	
Taşra	12	1	13
Zaim	5(3a)	1	
Diğer Askerî	7	-	
TOPLAM	31	20	51
Toplam (a)	7	-	7

Not

1. (a) ümera oğlu/akrabası

[3]Çeşitli tarihçilerin yazılarında yer alan bu görüşün en son ve aşırı bir tekrarı için bak. Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler," Belleten XXXVIII/152 (Ekim 1974), ss. 657-708, özellikle ss. 660, 662.

Sorun, sadece kullarla, bazılarının dediği gibi "eski Türk aristokrasisi"nin çatışması ve kulların siyasal güçlerini arttırmaları da değildir. Ümera ve vüzera oğulları kategorisinde Evrenos oğulları, Mihal oğulları gibi eski uç beyleri hanedanlarının çocukları ile beraber aslında kul olan ümeranın da çocukları ya da akrabaları görünüyor. Bu durumda "Osmanlı aristokrasisi" ve "kul" kavramlarını yeniden gözden geçirmemiz gerekiyor.

"Kul" terimini bilimsel bir inceleme bakımından ancak teknik manasında, yani Müslüman doğmamış, kendi tercihiyle değil savaş esiri, devşirme, ya da hediye olarak Osmanlı sistemine alınmış, Osmanlı askerî-idarî düzeninde en küçük rütbeden en büyüğüne kadar görev almak üzere yetiştirilmiş kişi olarak almamız gerekir.[4] Bu tanımlamaya ek olarak genellikle bu kişilerin efendilerine hizmetten başka kaygıları olmayan, efendileri ile olan ilişkilerinden başka aile ilişkileri kalmamış, ilk yetiştikleri toplumdan tamamen kopmuş oldukları da söylenegelmiş, hattâ kul sisteminden geçen ve yükselen kişilerin doğrudan doğruya sultana bağlılıkları, kul sisteminin temel dayanağı olarak kabul edilmiştir. Bu genel görünümün durumu tam olarak aksettirmediğine, yani kul asıllı Osmanlıların hem doğup büyüdükleri bölgeler ve aileleri ile ilişkilerini sürdürdüklerine, hem birbirleri ile çeşitli ilişkiler geliştirdiklerine daha önceki bazı araştırmalarımda işaret etmiştim.[5]

Topkapı listelerinde de aslında kul olan vüzeranın akrabalarının ve

---

[4] Bak. H. İnalcık, "Ghulâm," EI[2].

[5] "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in Seventeenth Century Ottoman Establishment," IJMES, 5/3 (Haziran 1974), ss. 233-39; ve "The Ottoman State and the Ottoman Household," özel çoğaltılmış bildiri (1973).

çocuklarının, herhalde önce dergâh-ı âlî müteferrikası olarak veya taşra yönetiminde zaim, tımar defterdarı, tımar kethüdası gibi görevler alarak (ya da doğrudan doğruya?), sancakbeyliğine getirildiklerini görüyoruz. Bu kişilerin yukarıdaki "kul" tanımlamasına göre kul sayılamayacakları tabiidir. O halde Osmanlı elit tabakasında herhangi bir çekişme var idiyse bunun bir yandan yeni kullar, diğer yandan hem yüzyıllardır Osmanlı sisteminde yer alan kişilerden hem bir-iki nesil önceki kulların çocuklarından oluşan bir tür "aristokrasi" arasında olmuş olması gerekir. Fakat yeni kulların da çocuklarını kendilerinden öncekiler gibi Osmanlı idaresine sokmak isteyeceklerini düşünürsek bunların daha eski ailelere çok ateşli bir direnişte bulunmadıklarını tahmin edebiliriz.

Bir noktayı daha belirginleştirmek gerekebilir. Osmanlı düzeninde elit tabakanın kendi kendini sürdürmesi devletin temel siyasal görüşlerine karşı sayılacak bir durum olmadığı gibi kulların da bu "aristokrasi"ye katılması bunların düzeni zorlayarak elde ettikleri bir hak değildir. Devlet yönetiminde sadece kulları, onları da sadece bir nesil için kullanmanın, bunların çocuklarının ekonomik ve toplumsal mevki sahibi olarak kalmalarını kabul edip, hepsini birden ekonomik gücün tamamlayıcısı ve hattâ toplumsal mevkiin temeli olan idarî-siyasal mevkilerin dışında tutmanın eşyanın tabiatına aykırı ve dolayısıyla imkânsız olduğu Osmanlı düzeninde iyice biliniyordu. Bu bilinçle, ve genellikle Osmanlıların ele geçirdikleri bölgelerdeki aristokrat-idareci zümresini kollamalarından, bu idarecilere Osmanlı düzeninde öncekinden daha düşük ve devlet denetimine çok daha tâbi de olsa bir yer vermelerinden anlaşılan ılımlı toplumsal değişim anlayışıyla,

ümera ve Osmanlı hakimiyetine girmiş ülkeler hükümdarlarının çocukları sarayda (birunda, yani enderundeki kullara karıştırılmadan) müteferrikalar grubuna alınıyorlardı. Ayrıca dirlik dağıtımında bazı geleneklerin Süleyman I devrinde daha sistematik bir şekle sokulup kanunname olarak yayınlanmasıyla dirlik sahibi kişilerin çocuklarına babalarının mevkiiyle orantılı olarak dirlik verilmesi kaidesi de elit tabakanın kendi kendini sürdürmesini destekleyen bir anlayışla ortaya çıkmıştır.[6]

Osmanlı yönetici tabakasından bahsederken Avrupa toplumlarına özgü bir kavram olan "aristokrasi" terimini kullanmak gene de yanıltıcı sayılmalıdır. Elit tabakanın kendini sürdürmesi imkânı tanınmış olsa da bu, hem müteferrikalar grubunun çok büyük olmaması, yani ümera çocuklarının herhalde küçük bir kısmının bu gruba alınabilmesi, hem de babanın dirliğine oranla çocukların çok daha küçük dirliklerle göreve başlamaları dolayısıyla sınırlı bir imkândır. Osmanlı düzenindeki durum yöneticilerin çocuklarına diğer kişilere göre daha avantajlı bir başlangıç sağlamaktan ibarettir. Ayrıca düzene sürekli olarak yeni kulların ve kul oğullarının katılması ile yönetici tabaka çocuklarının ancak en seçkinlerinin ilerlemesi beklenebilir.

Şimdi tablolardaki verilere daha yakından bakarak taşra yönetimin de görevlilerin ilerleme yollarını saptamağa çalışalım. Taşra yönetiminde ikinci planda kalan yaya ve müsellem beyleri ile tımar defterdarı ve

---

[6] Bu kanunname ve dirlik dağıtımıyla ilgili diğer belgeler için bak. M. Tayyib Gökbilgin, "Kanûnî Sultan Süleyman'ın Tımar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları," TD XVII/22 (Mart 1967), ss. 35-48.

tımar kethüdası tayinlerine baktığımızda (Tablo VI) aslında bu iki grubu ayrı ayrı ele almak gerektiği ortaya çıkıyor. Yaya ve müsellem beyleri hakkında en göze çarpan durum bu grubun hemen hemen tamamen saray dış hizmetlilerinden ve kapıkullarından meydana geldiği ve sancakbeyi tayinlerinde bu gruptan hiç kimseye rastlanmamasıdır. Bu durumda bu görevlerin merkezde, hem saray dış hem kapıkulu düzenlerinde orta dereceye yükselmiş kul asıllı kişiler için ilerleme imkânı olmayan son görevler olduğu sonucuna varıyoruz. Tımar defterdarı ve kethüdası grubu ise sancakbeyliğine yükselme şansı olan (bak. Tablo III ve IV), gene çoğunlukla merkezden gönderilen kişilerden oluştuğu halde taşra yönetim düzeninden yükselen kişilerin de önemli bir rol oynadığı bir grup olarak beliriyor. Bu tabloda görülen bütün ümera oğullarının bu ikinci grupta olduğuna dikkati çekelim.

Sancakbeyleri tayinlerine gelince, Tablo III'de yeni sancakbeylerinin üçte ikisi taşra düzeninden yükseldiği halde bu oranın Tablo IV'de bütün yeni tayinlerin yarısına düştüğü görülüyor. Merkez görevlileri lehine bu değişim bu devre için önemsiz görünse bile onyedinci yüzyıldaki durumda iyice belirginleşen bir gelişmeye işaret etmesi bakımından dikkati çekiyor. Aynı şekilde Tablo III'den Tablo IV'e ümera oğlu sayısındaki küçük artış ve paşa kapılarından sancakbeyliğine gelen üç kişilik grup da ileride görünecek gelişmelerin habercisi sayılmalıdır.

Bu devrede sancakbeyi tayinlerinde dikkati çeken diğer bir husus da taşra yönetim düzeninden yükselenlerin sınır bölgelerinde daha büyük bir önem taşımalarıdır. Budin, Erzurum ve Haleb vilâyetlerindeki bu durumu Tablo VII'de özetliyebiliriz. Bu tablodan sınır bölgelerinde sancakbeyleri-

nin merkezden gelmiş olsalar bile taşra yönetiminde bir zaman geçirmiş olmalarına ve dolayısıyla bölgelerinin şartları hakkında daha çok tecrübe sahibi olmalarına dikkat edildiği anlaşılıyor.

TABLO VII

Sınır Bölgelerinde Yeni Sancakbeylerinin
Görev Geçmişleri
(Tablo III ve IV'den Özet)

	TABLO III			TABLO IV			GENEL TOPLAM		
	Merkez	Taşra	Toplam	Merkez	Taşra	Toplam	Merkez	Taşra	Toplam
Budin	2	12	14	6	5	12[a]	8	17	26
Erzurum	-	8	8	-	3	4[a]	-	11	12
Haleb	-	8	8	1	4	5	1	12	13
TOPLAM	2	28	30	7	12	21	9	40	51

Not

[a]Bir kişi "Diğer" grubunda.

3. 1632-41 Dönemi (KK 266 ve Cev. Dah. 6095'e göre)

Bu defterlerin sancakbeylerinin aile ve görev geçmişleri hakkında sağladığı verileri, bu veriler bütün vilâyetlerden toplandığı için her vilâyetteki durumu ayrı ayrı göstermek imkânsız olacağından toplu bir şekilde veriyorum. Önceki defterlerin verileriyle karşılaştırmayı kolaylaştırmak amacıyla Tablo III ve IV'ün özetini de ekliyorum.

Tablo VIII'de beliren bazı önemli gelişmeleri saptamağa çalışalım. Osmanlı düzenindeki genel değişim bakımından önemine ileride daha

TABLO VIII

1632-41 Devresinde Yeni Sancakbeylerinin
Görev ve Aile Geçmişleri
(KK 266 ve Cev. Dah. 6095 Sayılı Defterlere Göre;
Tablo III ve IV ile Karşılaştırmaları)

	1568-74	1578-88	1632-41
Merkez	19 (%32,2)	25 (%44,6)	31 (%49,2)
Saray-enderun	-	-	2
Saray-birun	4	9(1b)	11(3a)
Müteferrika	3(1a)	7(5a, 1b)	11(1a, 1b)
Kapıkulu	7	3	6
Hassa Rüesa	4	4(1a)	-
Diğer	1	2	1
Taşra	40 (%67,8)	28 (%50,0)	16 (%25,4)
Alaybeyi	7	2	8
Zaim	6(6a)	5(3a)	5(2a)
Defter Kethüdası	11(1a)	7(1a)	-
Tımar Defterdarı	-	2	-
Kaptan	3	3	-
Diğer Askerî	9	7	2
Hazine Defterdarı	4	2	-
Aşiret Beyi	-	-	1
Ümera İlişkili	-	2 (%3,6)	10 (%15,9)
Ümera oğlu/akrabası	-	1	3
Ümera kapısı	-	1	7
Diğer	-	1[c] (%1.8)	6[d] (%9,5)
TOPLAM	59	56	63
Toplam ümera ilişkili	8 (%13,6)	14 (%25,0)	17 (%26,9)
Toplam (a)	8	11	9
Toplam (b)	-	3	8

Notlar

(a) ümera oğlu/akrabası, (b) ümera kapısı, c nev müslim, d imparatorluk dışından.

etraflı değinmek üzere şimdilik bu gelişmeleri sadece belirtmekle yetineceğim. "Ümera ilişkili" kategorisinde toplanan ümera oğulları, akrabaları ve mensupları grubundan sancakbeyliğine yükselenlerin oranında en önemli artışın (yüzde 13,6'dan yüzde 25'e) 1570-1580 arasında olduğu görülüyor. Buna karşı 1580 devresinden 1630'lara geldiğimizde oranda ancak küçük bir artış (yüzde 25'ten yüzde 26,9'a) olmakla beraber bu gruptaki kişilerin sancakbeyliğine geliş şekillerinde yeni bir durum gelişiyor. Ümera ilişkililerden sancakbeyi olanların 1570'lerde hepsi, 1580'lerde 14 kişiden 12'si ancak hem merkezde hem taşra il yönetiminde bazı resmî (devlet) görevlerinde bulunduktan sonra sancakbeyliğine getirildikleri halde, 1630'larda bu gruptakilerin yarısından fazlası, 17 kişiden onu, daha önce herhangi bir devlet görevinde bulunmadan doğrudan doğruya sancakbeyi olabiliyorlar. 1580'lerden 1630'lara gelirken ortaya çıkan ikinci bir gelişme ise ümera ilişkililer grubunda ümera kapıları mensuplarının gittikçe daha büyük bir önem kazanmaları oluyor; 1570'lerde bu gibi kişilere hiç rastlanmazken 1580'lerde 14 kişiden üçü, 1630'larda ise 17 kişiden sekizi paşa kapısı mensuplarıdır.

Diğer bir genel gelişme taşra il yönetiminden yükselenler oranında 1570-80 arasında görülen düşüşün (yüzde 67,8'den yüzde 50'ye) sonraları daha hızlanarak 1630'larda yüzde 25,4'e kadar inmesidir. Buna karşılık merkezden sancakbeyliğine tayin edilenlerin oranındaki artış yavaşlamakla beraber (yüzde 32,2'den yüzde 44,6'ya, 1630'larda yüzde 49,2'ye) gene de bu gruptaki kişiler son devrede bütün tayinlerin yarısını oluşturuyorlar. Asıl önemli değişim ise merkez grubunun iç oluşumunda görülüyor. 1570'

lerde bu grubun yarısından azı (7/19) saray-müteferrika çıkışlı kişilerden oluştuğu halde 1580'lerde bu oran 16/25 ve nihayet 1630'larda 24/31'e yükseliyor. Hattâ 1630'larda doğrudan doğruya enderundan çıkıp başka hiçbir görevde bulunmadan sancakbeyliğine getirilen kişilere de rastlıyoruz. Sarayın idareye gittikçe daha fazla ağırlığını koyması, yani padişah "kapısı" çıkışlı kişilerin ara görevleri atlayarak üst derecelerde yönetime katılmaları, paşa kapılarından gelenlerin de daha büyük bir rol oynamaları ile paralel bir gelişmedir ki bunun devlet düzeni bakımından önemini ileride ele alacağım.

B. Sancakbeylerinin Görev Bölgeleri ve Görev Süreleri

Sancak tevcih defterlerinin sancakbeylerinin önceki görevleri ve tayin tarihleri hakkındaki verilerini kullanarak bunların görev bölgelerini ve görev sürelerini saptamağa çalıştım; sonuçlar IX-XI sayılı tablolarda belirtilmiştir. Görev bölgeleri üzerindeki incelemede (Tablo IX) sancakbeylerinin bir tayinden öbürüne ne ölçüde yer değiştirdiğini görebiliyoruz. Tablodaki kategorilerden bazıları açık olmakla beraber bazılarının izahına gerek olabilir. "Aynı sancak" kategorisi, sancakbeyinin arada hiç başka bir görev almadan, belli bir mazuliyet süresinden sonra tekrar azledildiği sancağa tayinini gösteriyor, sancakbeyinin bir süre başka sancaklarda görev almasından sonra tekrar daha önce bulunduğu bir sancağa dönmesi diğer kategorilerde görünüyor. İmparatorluğu Rumeli ve Anadolu olarak iki genel gruba ayırdım; "bölge içi" kategorisi bir beyin, meselâ Rumeli bölgesinde Bosna ve Özü gibi komşu olmayan iki vilâyet arasında yer değiş-

tirmesini gösteriyor. Bir sancakbeyinin bir Anadolu bölgesi vilâyetinden Rumeli bölgesinde bir sancağa tayini "bölge dışı" kategorisinde kaydedilmiştir. Sancakbeyi tayin bölgelerini Rumeli ve Anadolu genel bölgeleri için ayrı ayrı saptadımsa da bu bölgeler arasında sancakbeyi tayinlerinde bölgesellik bakımından fazla bir fark olmadığı ortaya çıkıyor.

TABLO IX

Sancakbeyi Tayinlerinde Bölgesellik
(Sancak Tevcih Defterlerine Göre)

	1568-74				1578-88				1632-41			
	RE	AN	Toplam	%	RE	AN	Toplam	%	RE	AN	Toplam	%
Aynı Sancak	-	-	-	-	9	17	26	10,2	18	41	59	16,0
Vilâyet içi	49	54	103	41,5	76	21	97	37,9	45	52	97	26,5
Komşu Vilâyet	38	53	91	36,7	42	32	74	28,9	26	83	109	29,8
Bölge içi	2	26	28	11,3	19	23	42	16,4	8	68	76	20,8
Bölge dışı	10	16	26	10,5	8	9	17	6,6	10	15	25	6,9
TOPLAM	99	149	248	100,0	154	102	256	100,0	107	259	366	100,0

Notlar

1. 1568-74 ve 1578-88'de örnek 7 vilâyet, 1632-41'de bütün vilâyetler.
2. RE: Rumeli genel bölgesi, AN: Anadolu genel bölgesi.
3. Cezair-i Bahr-i Sefid (Kaptan Paşa) vilâyeti her iki genel bölgede, hem Rumeli hem Anadolu vilâyetlerine komşu sayıldı.

Tablo IX'da görülen en önemli durum sancakbeyi tayinlerinde çoğunlukla beyin aynı vilâyette ya da bir komşu vilâyette başka bir sancağa gönderildiğidir. Hakikaten ilk üç kategorinin toplam oranı, her üç devre için yüzde yetmişin üzerindedir. Bu bakımdan 1570'lerden 1630'lara önemli bir

değişiklik olmaması da ilgi çekicidir. Devreler arasındaki tek fark, tayinler arasında mazuliyet süreleri uzadıkça (bak. Tablo XI) daha sonraki devrede beyin azledildiği sancağa yeniden tayini ihtimalinin artmasıdır.

TABLO X

Sancakbeyi Görev Süreleri
(Sancak Tevcih Defterlerine Göre; Alfabe sırasına göre ilk 100 tayin)

	1568-74	1578-88	1632-41
1 Yıl	28	44	55
4 ay	8	15	15
5-8 ay	7	15	19
9-12 ay	13	14	21
2 Yıl	29	38	34
13-16 ay	15	15	15
17-20 ay	3	13	11
21-24 ay	11	10	8
3 Yıl	21	12	7
2,5 yıl	11	8	4
3 yıl	10	4	3
Daha fazla	22	6	4
TOPLAM	100	100	100

Tablo X'da ise devrin Osmanlı yazarlarının şikâyetlerinden aşina olduğumuz bir durumu açıkça görebiliyoruz. Beylerin sık sık azledilmeleriyle görev sürelerinin gittikçe kısalması, meselâ Koçi Bey tarafından hattâ 1600 cıvarındaki karışıklık devrinin başlıca sebeplerinden biri olarak gösterilir. Tablo X'da da bir ve iki yıl içinde azledilenlerin oranının ince-

lediğimiz üç devre için yüzde 28 ve yüzde 57'den, yüzde 44 ve yüzde 82'ye, nihayet yüzde 55 ve yüzde 89'a ulaştığını ve asıl önemli değişikliğin birinci ve ikinci devirler arasında oluştuğunu görüyoruz. Görev sürelerinin her üç devir için de çok değişken olması, yani belirli yıllık bölümlerde değil, yılın çeşitli aylık kesirlerinde olması da tayinlerin belli bir mevsime rastlamasına dikkat edilmediğini gösteriyor.

TABLO XI

Sancakbeyi Mazuliyet Süreleri
(Sancak Tevcih Defterlerine Göre)

	1568-74	1578-88	1632-41
1 Yıl	96	41(%87,2)	82
0-1 ay	87	32(%68,1)	36
1-4 ay	3	3	20
5-8 ay	2	3	14
9-12 ay	4	3	12
2 Yıl	3	6(%12,8)	13
13-16 ay	3	1	6
17-20 ay	-	3	3
21-24 ay	-	2	4
Daha Fazla	1	-	5
TOPLAM	100	47(%100,0)	100

Notlar

1. 1568-74 ve 1578-88 devrelerinde örnek 7 vilâyet, 1632-41'de bütün vilâyetler.
2. 1568-74 ve 1578-88 devrelerinde bütün saptanabilen aralar (1568-74 devresinde saptanabilen araların tam 100 tane olması rastlantıdır), 1632-41'de alfabe sırasına göre ilk 100 ara.

Görev süresinin kısalmasının yanı sıra sancakbeylerinin bir tayinden diğerine gittikçe daha büyük bir süreyi de mazuliyette geçirmeğe mecbur kaldıkları Tablo XI'de görülebiliyor. Bu tabloda en belirgin ve önemli değişiklik bir ay içinde, çoğunlukla derhal, bir sancaktan diğerine aktarılan beylerin oranının 1570'lerde yüzde 87'den kısa bir süre içinde yüzde 68.1'e ve 1630'larda yüzde 36'ya kadar düşmesidir. Bununla beraber bir yıl içinde yeni bir göreve tayin edilenlerin oranındaki düşüş o kadar büyük değil. Fakat defterlerin sağladığı verilerin KK 262 ile özellikle KK 266 ve Cev. Dah. 6095 sayılı defterlerde eksik olması yüzünden bir beyin çeşitli görevlerini izlemek, bir sancaktan azledilip diğerine tayini aynı gün olmuşsa daha kolay oluyor, yani aslında daha uzun süreli mazuliyetlerin oranının daha yüksek olması beklenir. Demek ki 1570'lerden sonraki değişiklik tabloda göründüğünden de fazladır.

Sancakbeylerinin görev bölgeleri ve süreleri üzerindeki bu incelemelerden çıkarılan gözlemlerin genel değişimle ilişkisine ileride daha fazla eğileceğim. Şimdilik şu genel sonuç ortaya konabilir. Sancakbeylerin belli bir sancakta uzun müddet bırakılmadığı, MAD 563 devresinde bile beylerin yüzde 78'inin üç yıl içinde azl edildikleri görülüyor ki bu durum herhangi bir beyin belli bir sancakta fazla kök salmaması, o yörenin siyasal ve ekonomik güçleriyle özdeşleşmemesi gerektiği görüşünden ileri gelmektedir herhalde. Buna karşılık, beylerin çoğu zaman aynı vilâyet içinde ya da komşu vilâyetlerdeki sancaklara tayini, beyin bir görev yerinden diğerine giderken fazla vakit kaybetmemesi, sancakların mümkün olan en az süreden fazla beysiz bırakılmaması için olduğu kadar beylerin belli bir

genel bölgenin idaresi hakkında kâfi derecede tecrübe kazanması fikriyle de tercih edilmekte olduğunu ileri sürebiliriz. Bu oluşun gerisindeki fikir ne olursa olsun, beylerin çoğunlukla aynı genel bölge içinde tayinleri herhalde kendiliğinden beyin o bölgeyi iyice tanıması sonucunu doğurmuştur.

TABLO XII

Yeni Beylerbeylerinin Görev ve Aile Geçmişleri
(Sancak Tevcih Defterlerine Göre)

	1568-74	1578-88	1632-41
Merkez	3(%14,3)	7(%35,0)	32(%61,5)
Saray-enderun	-	-	9
Saray-birun	-	3	13
Kapıkulu	2	2	9
Diğer	1	2	1
Taşra	18(%85,7)	11(%55,0)	14(%26,9)
Sancakbeyi	18(4a)	8(2a, 1b)	14(1a, 4b)
Diğer	-	3	-
Ümera Kapısı	-	-	3(%5,8)
İmparatorluk dışından	-	-	3(%5,8)
TOPLAM	21	20	52
Toplam (a), (b)	4(%19,0)	3(%15,0)	8(%15,4)
Toplam (a)	4	2	1
Toplam (b)	-	1	7

Notlar

(a) ümera oğlu/akrabası, (b) ümera kapısı.

C. Beylerbeyi Tayinleri Üzerinde İncelemeler

Sancak tevcih defterlerinin beylerbeyi tayinleri üzerinde de veriler sağladığını belirtmiştim. Bu verileri de sancakbeyi tayinleri için yaptığımız gibi toplu olarak inceleyeceğiz. Her defterde işlenen beylerbeyi tayini

sayısı tabii olarak sayıca az olduğu için çeşitli tablolardaki toplam rakkamların da küçük olmasından çeşitli gelişmeleri göstermekte daha az güvenilebilir oldukları düşünülebilir; fakat toplam sayıları az da olsa değişikliklerden çoğunun çok belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülecektir.

TABLO XIII

Beylerbeyi Tayinlerinde Bölgesellik
(Sancak Tevcih Defterlerine Göre)

	1568-74				1578-88				1632-41			
	RE	AN	Toplam	%	RE	AN	Toplam	%	RE	AN	Toplam	%
Aynı vilâyet	-	-	-	-	-	1	1	1,8	5	6	11	10,0
" sancak	-	-	-	-	-	-	-	-	1	8	9	8,2
Komşu vilâyet	-	15	15	30,6	3	15	18	32,2	8	14	22	20,0
" sancağı	1	4	5	10,2	-	2	2	3,6	2	8	10	9,1
Bölge vilâyeti	-	16	16	32,7	2	23	25	44,6	4	24	28	25,5
" sancağı	1	7	8	16,3	2	3	5	8,9	3	12	15	13,6
Bölge dışı	-	1	1	2,0	3	1	4	7,1	6	6	12	10,9
" sancak	-	4	4	8,2	-	1	1	1,8	2	1	3	2,7
TOPLAM	2	47	49	100,0	10	46	56	100,0	31	79	110	100,0

Önce yeni beylerbeyilerin kimlikleri üzerinde duralım. Tablo XII'de beylerbeyi tayin edilen kişilerin düzen içinde yükseliş şeklinde 1570'lerden 1630'lara kadar olan değişimin sancakbeyleri için saptadığımız değişime paralel olduğu görülüyor. 1570'lerde 21 yeni beylerbeyinin onsekizinin sancakbeyliğinden bu rütbeye ulaşmış olmaları bu devirde beylerbeyi olabilmek için sancakbeyliğinden geçmenin çok az istisnayla mutlak bir şart olduğunu gösteriyor. Onaltıncı yüzyıl ortalarında sancakbeyi görevinin üs-

tün önem ve prestijini de belirten bu durumun kısa bir süre içinde değiştiği, 1580'lerde sancakbeyliğinden beylerbeyliğine yükselenlerin yaklaşık olarak yarıya indiği görülüyor. 1630'lara gelindiğinde ise durum tamamen değişiktir. Bu devrede merkez yönetiminden beylerbeyi olanların en büyük grubu teşkil ettikleri, bu grup içinde de saraydan gelenlerin hattâ doğrudan doğruya enderundan çıkanların önemli bir sayıya ulaştıkları ortaya çıkıyor.

Ümera ilişkililer grubunda oran olarak pek bir değişme olmadığı halde 1630'larda ümera kapılarından hem doğrudan doğruya, hem de bir süre sancakbeyliğinde bulunduktan sonra beylerbeyi olanların önemli sayılacak bir orana (yüzde 13,5) ulaştıkları göze çarpıyor. Sayıları zaten azalmış olan beylerbeyliğine yükselebilen sancakbeyleri grubunda da 14 kişiden dördünün ümera kapılarından gelmiş kişiler olması beylerbeyliğine yükseliş yolunda taşra düzeninden gelenlerin önünün daha da kapanmasına sebep oluyor.

Tablo XIII'den, sancakbeylerinde olduğu gibi beylerbeyi tayinlerinde de gene herhalde tayinler arasında görev bölgelerini boş bırakmamak için bir paşanın birbirine uzak görevlere tayinine çok rastlanmıyor, fakat hiç olmazsa genel bölgeler içinde beylerbeyiler sancakbeylerinden daha uzak mesafelerde yer değiştirerek daha az kısıtlı bir yörede vazife görüyorlar. Bu tabloda en ilgi çekici nokta sancakbeyleri için daha 1580'lerde belirginleşen bir gelişimin, yani beyin bir süre mazuliyetten sonra tekrar azledildiği göreve dönmesi durumunun beylerbeyleri için ancak 1630'larda ortaya çıkmasıdır ki bu durum Tablo XV'de görülen mazuliyet süresi değişimi ile yakından ilgilidir.

Beylerbeyilerin görev sürelerindeki gelişimin yönü aynı olmasına rağmen değişikliklerin sancakbeyleri için görülen durumdan farklı olarak asıl 1580'lerden 1630'lara kadar olan devrede ortaya çıktığı görülüyor (Tablo XIV). 1570'lerden 1580'lere gelirken iki yıldan uzun süreli tayinlerin sayısı önemli ölçüde azalırken gene de en büyük grup 1-2 yıl arasında görevlerinde kalanlardan oluşuyor. 1630'lara gelindiğinde ise beylerbeyilerin de yarıdan fazlasının bir yıl içinde azledildiği ortaya çıkıyor.

TABLO XIV

Beylerbeyi Görev Süreleri
(Sancak Tevcih Defterlerine Göre)

	1568-74	1578-88	1632-41
1 Yıl	9(%23,1)	5(%33,3)	60(%59,4)
4 ay	1	1	20
5-8 ay	4	-	18
9-12 ay	4	4	22
2 Yıl	11(%28,2)	8(%53,3)	31(%30,6)
13-16 ay	3	3	10
17-20 ay	2	2	11
21-24 ay	6	3	10
3 Yıl	7(%17,9)	1(%6,7)	7(%7,0)
2,5 yıl	4	1	4
3 yıl	3	-	3
Daha Fazla	12(%30,8)	1(%6,7)	3(%3,0)
TOPLAM	39 (100,0)	15 (100.0)	101 (100.0)

TABLO XV

Beylerbeyi Mazuliyet Süreleri
(Sancak Tevcih Defterlerine Göre)

	1568-74				1578-88				1632-41			
	Boş	Arp	Toplam	%	Boş	Arp	Toplam	%	Boş	Arp	Toplam	%
1 Yıl	21	2	23	96,3	10	-	10	90,9	23	15	38	70,4
0-1 ay	21	-	21	(87,5)	9	-	9	(81,8)	13	-	13	(24,1)
2-4 ay	-	1	1		-	-	-		3	5	8	
5-8 ay	-	-	-		-	-	-		2	4	6	
9-12 ay	-	1	1		1	-	1		5	6	11	
2 Yıl	-	-	-		1	-	1	9,1	1	10	11	20,4
12-16 ay	-	-	-		1	-	1		-	4	4	
17-20 ay	-	-	-		-	-	-		-	2	2	
21-24 ay	-	-	-		-	-	-		1	4	5	
Daha Fazla	-	1	1	3,7	-	-	-	-	1	4	5	9,3
TOPLAM	21	3	24	100,0	11	-	11	100,0	25	29	54	100,00

Beylerbeyilerin mazuliyet sürelerindeki değişime baktığımızda da (Tablo XV) sancakbeyi grubunun aksine önemli değişikliğin 1580'ler ile 1630'lar arasında geliştiği ortaya çıkıyor. Tablo XI'de olduğu gibi bu tablo-da da büyük bir çoğunluk bir yıl içinde yeniden bir göreve tayin ediliyorlar; fakat arasız yeni bir göreve gönderilenlerin oranı 1580'lerden 1630'lara yüz-de 81,8'den yüzde 24,1'e kadar düşüyor. Aynı şekilde bir yıldan fazla mazul kalanların oranı da 1630'larda yüzde 29,7'ye ulaşıyor. Bu oranın sancakbeyi tayinlerindeki duruma göre çok daha fazla olması herhalde mazul kalan bey-lerbeyilere arpalık sancaklar verilerek resmî gelirlerinin hiç olmazsa bir

kısmını koruyabilmelerinin sağlanması ile açıklanabilir. Hakikaten 1630'larda derhal yeni bir göreve tayin edilenlerin dışında 41 kişiden 29'una (yüzde 70,7) mazul kaldıkları sürede arpalıklar ayrıldığı, bu oranın bir yıldan fazla mazul kalanlar için 16'dan 14'e (yüzde 87,5) yükseldiği görülüyor.

Bu kısımda tevcih defterleri verilerini toplu bir şekilde inceleyerek çeşitli gelişimleri ve bunların devrelerini saptamağa çalıştım. Sonunda bu gelişmelerin düzendeki genel değişim ile ilgisini belirtebilmek için diğer kaynaklardan faydalanarak beylerin ve paşaların ekonomik durumlarındaki değişiklikleri de incelememiz gerekiyor. Önümüzdeki kısımda bu ekonomik sorunlara eğileceğiz.

IV. ÜMERANIN EKONOMİK DURUMU

Sancakbeyi tevcih defterleri üzerindeki incelemelerimizi daha geniş bir çerçeve içinde ele alıp genel sonuçlara gidebilmek için ümeranın ekonomik durumuna daha yakından eğilmemiz gerekiyor. Ümera gelirlerinin büyük bir kısmı bunların gittikçe daha büyük maiyetler bulundurmalarına harcandığından ümera kapılarının 1550-1650 devresindeki gelişmesini de ele alacağız. Aynı devre içinde Osmanlı devletini sarsan ve örgütlenmesinde önemli değişmelere yol açan enflasyonu da dikkate aldıktan sonra ümeranın ekonomik durumunu daha belirgin bir şekilde görebileceğiz.

A. Haslar ve Diğer Gelir Kaynakları

Bir paşanın ya da beyin toplam gelirini bilebilmek zor olmakla beraber, hiç olmazsa onaltıncı yüzyılda gelirin büyük bir kısmının haslardan sağlandığı söylenebilir. Başbakanlık Arşivi, Kâmil Kepeci tasnifi belgeleri arasında bulunan onaltıncı yüzyıl ortalarında bir vezirazamın ve bir beylerbeyinin birer yıllık gelir-giderlerini gösteren iki defterde vezirazam Semiz Ali Paşa'nın 968/b. 22 Eylül 1560 yılında toplam 3.529.139 akçelik gelirinin 2.577.918 akçesi, 962-3/1555-6 yıllarında Erzurum beylerbeyi bulunan bir paşanın (Ayas Paşa?) toplam 2.189.996 akçelik gelirinin 2.138.183 akçesini bu paşalara ayrılan haslardan sağlandığı anlışılı-

yor.[1] Sancakbeyleri için elimizde bu gibi toplam gelir-gideri gösteren belgeler bulunmadığı halde bunlar için de durumun pek değişik olmadığı tahmin edilebilir.

Sancakbeyi haslarına baktığımızda, meselâ Aynı Ali'nin listesinde her sancağın belli bir sancakbeyi hassı olduğu düşünülebilir. Gerçekten sancak tevcih defterlerindeki bir not bu düşünceyi desteklemektedir. KK 262'de Prizrin sancağının 13 Ramazan 984'de daha önce 340.620 akçe ile Vılçitrin beyi olan Hızır Bey'e tevcihinden sonra "liva-ı mezburun (Prizrin) 281.642 akçelik hasları ber vech-i tekmil 348.610 akçe ile berat eyledi" denilmesinden Prizrin sancağında normal olarak 281.642 akçelik hasların sancakbeyine ayrıldığı anlaşılıyor.[2]

Her sancağın sancakbeylerine belli haslar ayrılmış olması sancaklar arasında haslarının miktarına göre bir sıralama olabileceğini gösteriyor. Bununla beraber, sancak tevcihinde sancağın hassı miktarı kadar sancakbeyi tayin edilen kişinin de çeşitli terakkilerle müstehak olduğu has miktarının da dikkate alınması, yani sancakbeyinin hak ettiği gelir seviyesine yakın sancakbeyi hassı bulunan bir sancağa tayini gerekmektedir.

---

[1] KK 717'nin Semiz Ali Paşa'nın gelir-gider defterini teşkil eden bir kısmı 1974 ilkbaharında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde lisans tezi olarak hazırlanmaktaydı. Erzurum beylerbeyi defteri ise KK 1865 sayılıdır. Bu defterleri ayrıca yayına hazırladığım bazı onyedinci yüzyıl paşa gelir-gider defterleri (KK 2286 ve MAD 6786) ile birlikte daha etraflı olarak incelemek ümidindeyim.

[2] Benzer durumlar için bak. Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, yay. Halil İnalcık, Ankara, 1954, s. 1: "Hashâ-ı Sancakbeği der tasarruf-u Ali Beğ"; ve Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asır Başlarında Kayseri ve Livası", Zeki Velidî Togan'a Armağan, İstanbul 1950-1955, ss. 93-108, özellikle s. 97-8 ve 100-5.

Sancak tevcih kayıtlarına baktığımızda ise durumun böyle olmadığı görülüyor. Yukarıdaki örnekte 340.620 akçeye müstahak bir beyin ancak 281.642 akçelik hassı olan bir sancağa tayin edildiği, ilâvelerle bu hassın 348.610 akçeye yetiştirildiğini görmüştük. Kısım III'de verilen tevcih defterleri kayıt örneklerinde de aynı sancağın çeşitli kişilere değişik miktarda haslarla verildiği izlenebilir. Demek ki asıl önemli olan sancakbeyinin alması gereken miktardır, yoksa sancağın sancakbeyi hassı miktarı değil. Bu durumda ise sancakları sancakbeyi gelirlerine göre sınıflandırmanın doğru olmayacağı, dolayısıyla sancakbeylerinin ekonomik durumlarını tespit ederken nereye değil ne kadar gelirle tayin edildiklerinin önemli olduğu ortaya çıkıyor. Genel olarak sancak hasları sıralandırılması hakkında söyleyebileceğimiz, Kırkkilise, Vize gibi bazı sancakların genellikle az miktarda haslarla (200.000 akçe cıvarında), Bosna, Niğbolu gibi bazı diğerlerinin genellikle yüksek (550.000 akçe civarında) haslarla tevcih edildiğidir.[3] Fakat özellikle bu iki ucun arasındaki çoğu sancak için bir sıralandırma yapabilmek imkânsız ve bir beyin değişik görevlerinde yükselmesini incelemek bakımından da gereksizdir.

İncelediğimiz sancak tevcih defterlerinden daha önceki devirlere ait Anadolu ve Rumeli ruznamelerinde (bak. Kısım II, not 2), sancakbeyi haslarının ayrıntıları gösteriliyor. Tevcih defterlerinde ise ayrıntılar verilmemekle beraber MAD 563 ve KK 262'de önceki ruznamelerde rastlanmayan

---

[3]Meselâ TSA D. 5246'da 550.000 akçeden fazla haslarla tevcih olunan Bosna, Gelibolu, Niğbolu, Mora, İskenderiye, Yanya, Adana, Halep ve Kudüs-Gazze sancaklarının çoğu ileride beylerbeyilik olmuştur.

bazı kayıtlar göze çarpıyor. Bu kayıtlarda bazı beylerin haslarından "çiftlik tarikiyle" mutasarrüf oldukları bir bölümü "her kande sancak (ya da "dirlik") tasarruf ider ise haslarından mahsub olmak üzere" ayrıca berat ettikleri belirtiliyor. Bir örnek görelim: MAD 563'de Pojega sancağında (s. 48) üçüncü tayin kaydında eski İstolni Belgrad sancakbeyi Mehmed Bey'in 18 Zilhicce 978'de tayin edildiği, 28 Receb 979'da 463.250 akçeye beratını aldığı belirtildikten sonra, gene 979 tarihli bir notta "her kande sancak tasarruf ider ise haslarından mahsub olmak üzere Semendire sancağında (bir tımarı?)... defter-i cedidden tecdid-i berat" ettiği eklenmiş. Aynı Mehmed Bey 27 Sefer 980'de 463.200 akçe ile tekrar İstolni Belgrad'a tayin edilmiş (s. 49). Ertesi yıl (981) "maa terakki ve ziyade" 484.937 akçelik yeni bir berat almış. 982'de ise gene hâlâ İstolni Belgrad'da bulunduğu sırada "Semendire ve Sirem sancaklarında çiftlik tarikiyle mutasarrıf olduğu 31.897 akçe haslarını müstakil berat" ettiği kaydediliyor. Mehmed Bey'in 979'da sadece Semendire'de "çiftlik tarikiyle" mutasarrıf olduğu bölümler varken 982'de Sirem'de de bu şekilde has bölümlerine mutasarrıf olduğuna dikkati çekelim. Aynı duruma, kayıtları eksik olması yüzünden daha seyrek olmakla beraber, KK 262'de de rastlıyoruz.[4] Yukarıda da (Kısım I, s. 24) gördüğümüz gibi bu durum sancakbeyi haslarından bir kısmının başka bir

---

[4]Diğer kayıtlar: MAD 563'de s. 215, Bosna, Hasan Paşa; s. 37, Rumeli tımar defterdarı Mustafa Çelebi; s. 49, Peçuy, Ferhad Bey; s. 50, Segedin, Ali Bey; s. 51, Sirem, Mehmed Bey; s. 52, Şimontorna, İskender Bey; s. 53, Filek, Ali Bey; s. 66, Tamışvar tımar defterdarı Muharrem Çelebi; s. 70, Karahisar-ı Sahib, Mehmed Bey; s. 78, Diyarbekir beylerbeyi Hüseyin Paşa; s. 148, Pasin, Sinan Bey; KK 262'de s. 8, Klis, Sinan Bey; s. 169, Lahsa beylerbeyi, Mehmed Paşa; s. 202, Mamirvan, isimsiz ikinci tayin; s. 249, Şemahi beylerbeyi, Mustafa Paşa.

sancakta olabileceğini gösteriyor.

Çiftlik haline dönüşen has bölümlerinin daha önce tımar ya da zeamet olduklarını bazı örneklerde görebiliyoruz. KK 262'de Klis sancağında (s. 8) üçüncü tayin olarak görünen Sinan Bey'e tayininden kısa bir süre sonra terakki olarak Bosna'da 18.159 akçelik bir tımar "çiftlik tarikiyle" verilmiş (berat tarihi 9 Muharrem 992). Diğer yandan, gene KK 262'de Mamirvan'a sancakbeyi tayin edilen bir alaybeyine 200.000 akçelik has ayrılırken eskiden tasarruf ettiği 32.504 akçelik zeametini de "haslarından mahsub olmak üzere" muhafaza ettiği kaydediliyor (berat tarihi 10 Cemazi el-âhir 989). Bir örnekte beyin daha önce tasarruf etmediği bir tımarı çiftlik olarak aldığını, diğerinde ise beyin hiç olmazsa bir süredir tasarruf etmekte olduğu zeametini görev değiştirdikten sonra da üzerinde bulundurmağa devam ettiği görülüyor.

Beylerin bu has parçalarına "çiftlik tarikiyle" tasarrufunun tam ne ifade ettiği, beylerin bu "çiftlikler" üzerinde ne gibi hakları bulunduğunu tevcih defterlerindeki kısa notlardan çıkarmak imkânsız oluyor.[5] Fakat has bölümlerine "çiftlik tarikiyle" mutasarrıf olma olayının onaltıncı yüzyılın sonlarına doğru, yani beylerin göreve tayinleri arasında gittikçe daha uzun süreleri mazuliyette geçirmeğe başladıkları bir devrede ortaya çıkışı bütünüyle rastlantı olmasa gerektir. Diğer bir deyişle, beyler herhalde hiçbir görevde bulunmadıkları süre içinde de "çiftlik tarikiyle" ellerinde

---

[5] H. İnalcık, sultan tarafından çeşitli kimselere "ber vech-i çiftlik" verilen köy ve tımarları kişisel mal (personal estate) olarak görüyor: bak. "Çiftlik," EI[2] (İnalcık "ber vech-i çiftlik" tımar tasarrufu hakkında daha önceki yüzyıllardan örnekler de veriyor). Bu gibi arazilerin "ber vech-i mülkiyet" verilen mülklerden arazi hukuku bakımından farklı olması gerekir.

bulundurdukları dirliklere tasarrufa devam ediyorlar, böylece mazul kalan beylerbeylerine arpalık olarak sancak verilmesi gibi mazul kalan beylerin de ellerinde bir gelir kaynağı bırakılmış oluyor diyebiliriz. Bu devrede bu gibi has bölümlerinin miras yoluyla aile içinde kalıp kalmadığını da bilemiyoruz. Fakat, miras yoluyla olmasa da, babanın dirliğine oranla daha küçük bir dirlik oğula verildiği zaman bu "çiftlik tarikiyle" tasarruf edilen dirliklerin oğullara verilmekte olduğu tahmin edilebilir. Böylece bir süre sonra "çiftlik gibi" olan dirliğin tamamen çiftlik haline geleceği de akla yakın bir ihtimaldir. Çeşitli tarihçilerin saptadığı, ümera ve genellikle ehl-i örf zümresinin gittikçe daha büyük bir arazi sahibi kütlesi haline gelmesi sürecinin unsurlarından biri de bu şekilde dirliklerin çiftliğe dönüşmesi olsa gerektir.[6]

Bu gibi "çiftlik tarikiyle" tasarruf olunan has bölümlerine dair kayıtların çok az olmasının kayıtların eksikliğinden mi, yoksa bu olayın henüz pek yaygın olmadığından mı ileri geldiği kestirilemiyor. Daha önce de belirttiğim gibi onyedinci yüzyıl tevcih defterlerinde has miktarlarının işlenmesi tamamen terkedilmiş olduğundan "çiftlik tarikiyle tasarruf" olayının gelişmesini izleyemiyoruz.

Resmî gelirlerin kısmen özel gelire dönüşmesinin yanı sıra beylerin tamamen özel gelirleri de olduğu, fakat yukarıda belirttiğim gibi herhalde onaltıncı yüzyıl ortalarında bu özel gelirlerin büyük bir oranda olmadığı söylenebilir. Barkan'ın tereke defterleri üzerindeki incelemesinde

---

[6]Meselâ bak. H. İnalcık, "Çiftlik"; Ö. L. Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri, 1545-1659," Belgeler III/5-6, 1966 (Ankara 1968), ss. 47 v.d.

yayınladığı muhallefat kayıtları arasında iki sancakbeyi de görülüyor.[7] Barkan'ın numaralandırmasına göre 10 numaralı Sinan Bey'in (ss. 116-9; 3 sayılı cetvel, s. 460) Voynuk beyi iken Şubat 1553'de öldüğünde 100.721 akçe tutarında miras bıraktığı kaydediliyor. Voynuk beyliği en aşağı gelirli beyliklerden olduğu için Sinan Bey'in ya uzun süre daha aşağı derecede görevlerde bulunduktan sonra Voynuk beyliğine getirildiği, ya da nisbeten genç yaşta öldüğü tahmin edilebilir: bıraktığı miras da nisbeten küçük sayılır. Buna rağmen Barkan'ın inceleme yöntemine göre varlığının yüzde 40 kadarının ziraî yatırım mallarından oluştuğu anlaşılıyor.[8] Diğer sancakbeyi Yunus Bey ise (no. 19, ss. 147-51, 3 sayılı cetvelde s. 461) Köstendil sancakbeyi iken vasiyet harici 1.142.634 akçelik bir servet bırakarak ölmüş. Vasiyetinde azat ettiğini belirttiği kulları, bu kullarının kullandıkları eşyalar, ümm ül-veled olan cariyelere bıraktığı nakit para, İstanbul'da, Silistre'de, çiftliğindeki ve diğer bazı evler ise bu yekûna girmiyor (eğer vasiyetle bıraktığı mallar bütün servetinin üçte birine ulaşıyorsa[9] toplam servetinin

---

[7] Aynı eser. Genel olarak Osmanlı sermaye gelişmesi sorununda askerî sınıfın rolü için bak. H. İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire," Journal of Economic History XXIX/1, Mart 1964, s. 97-140 (İnalcık'ın Barkan'ın verileri üzerindeki yorumu için bak. ss. 124 v. d.).

[8] Barkan, "Zirai yatırım" kategorisinin "çiftlik bina ve araçları, türtü tahil çeşitlerine ait stoklar, sığır, koyun ve at cinsinden hayvanlar ile bağ, bahçe ve değirmenler"den oluştuğunu belirtiyor, "çiftliklerin ziraat arazisi (tarlalar), mirî arazi rejimi'nin hükümlerine tâbi tutularak... mülk gibi taksim edilmediklerinden, muhallefât listelerine ithal edilmemektedir" diyor ("Tereke Defterleri," ss. 458-9). Bu kategoride sayılan mallardan yük hayvanları, koyun, tahıl stokları gibi bir kısmının ziraatle değil beyin görevi dolayısıyla bulundurduğu kapı halkının özellikle seferlere katıldığı zamanlarda beslenmesi ve seferlerde eşyaşının taşınması amacıyla bulundurulduğu düşünülebilir. Muhallefât listelerinin incelenmesinde bu gibi malları ve "ev eşyası ve elbiseler" başlığı altında sayılan silâh, zırh, binek atı gibi bazı diğerlerini, meselâ "askerî görev ile ilgili (profesyonel) mallar" olarak ayrı bir kategoride toplamak uygun olabilirdi.

[9] İslâm hukukunda mirasın borçlar ve masraflar ödendikten sonra en

1.700.000 akçeyi aştığı tahmin edilebilir.) Barkan, böylece önemli bir servet bıraktığı görülen Yunus Bey'in 101.086 akçelik ziraî yatırım mallarına sahib olduğunu ve servetinin 756.000 akçe tutan büyük bir kısmını nakit olarak tuttuğunu saptıyor ki bu nakti faizle işlettiği akla geliyor.

Ayrıca gerek beylerbeylerinin gerek sancakbeylerinin kendi adlarına dış ticarete de giriştikleri, meselâ Gökbilgin'in yayınladığı Venedik arşivi belgelerinde izlenebiliyor.[10] Bu girişimlerin bazılarının paşa ve beylerin kendi ve kapıları gereklerini tüccardan değil doğrudan doğruya kaynaklardan aracısız sağlamak için olduğu kadar diğer bazılarının kâr gayesiyle olduğu da görülüyor. Ümeranın özel gelirleri arasında, özellikle serhad beylerinin ganimet hisselerinin de onaltıncı yüzyılda önemli bir yekûn tuttuğu, meselâ Avrupa sınır boylarındaki durumu iyi bilen tarihçi Peçuyî'nin bazı notlarından anlaşılabiliyor.

Onyedinci yüzyılda ise ümera gelirlerinin oluşumunda önemli değişiklikler olduğu anlaşılıyor. Onaltıncı yüzyılda ümera gelirlerinin en büyük kısmını sağladığını tahmin ettiğim has gelirleri onaltıncı yüzyıl tevcih defterlerinde itinayla belirtilirken 1580'den sonra tevcih kayıtlarında has miktarlarının işlenmesinin ihmali, nihayet onyedinci yüzyıl tevcih kayıtlarında tamamen hasların işlenmesinden vazgeçilmesi nedendir? Ve acaba neden

---

fazla üçte birini vasiyetle bırakmak hakkı tanınmıştır: Joseph Schacht, An Introduction to Islamic Law, Oxford 1964, s. 169.

[10] M. T. Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri," Belgeler I/1-2, Ankara 1964, ss. 119-220 ve "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler," Belgeler V-VIII/9-12, 1968-1971, Ankara, 1971, ss. 1-151: meselâ 42, 99, 194 sayılı belgeler.

Aynı Ali 1609'da Osmanlı sancakları listesini hazırlarken sancakbeyi hasları için kendi devrinden önceki kaynaklara inmeğe, neden meselâ Evliya Çelebi has miktarlarını Aynı Ali'nin raporundan kopya etmeğe mecbur kaldı? Kendi devirleri için bu bilgileri topluca bulabilecekleri kaynaklar olmadığından mı? Öyleyse, bu durum çeşitli devlet örgütlerinde olduğu gibi merkez bürokrasi örgütünde de bazı dikkatsizliklerin, umursamazlıkların ortaya çıkması, bazı defter tutma geleneklerinin terkedilmesi ile mi açıklanabilir acaba?

Bana öyle geliyor ki bu durumun sebebi onaltıncı yüzyıl sonu enflâsyon dalgasının Osmanlı İmparatorluğunu sarsmasından sonra bu has miktarlarının fazla bir önemi kalmadığından bu rakkamların defterlere işlenmesinden vazgeçildi. Bu durum İmparatorluğun enflâsyon karşısındaki tutumunun tipik bir örneğini teşkil ediyor. Akçenin kıymetindeki büyük düşüşe rağmen Osmanlı devletinde cizye oranlarının arttırılması gibi bazı istisnalar dışında önceden beri süregelen çoğu rakkamın, meselâ kapıkulu ulûfelerinin ya da bazı vergi tarifelerinin değişmemesi gibi ümera has ve saliyane miktarları da uzun süre hiç değişmemiştir. Buna karşı, gene meselâ kapıkulu mensuplarının çeşitli kaynaklardan ulûfe gelirlerine ilâveler yapmaları, hattâ devletin de buna yardımcı olması gibi ümeranın da has ve saliyaneleri dışında çeşitli gelir kaynakları bulmaları mümkün olmuştur. Sonuç olarak artık ümeranın toplam geliri içinde gittikçe küçük bir yer tutan has gelirlerinin kaydedilmesinden vazgeçilmiştir sanırım.

Onyedinci yüzyılda has ve saliyane gelirlerinin toplam gelire göre ne kadar önemsiz olduğu aşağıdaki örneklerde belirginleşiyor. Onyedinci yüzyıl ortalarında hazırlanan bir Bağdad eyalet gelir-gider

cetvelinde[11] giderler kısmında vali (Haydarağazade) Mehmed Paşa'ya ödenen saliyane tutarı 13.878 kuruş olarak belirtiliyor. Gelirler kısmında ise aynı Mehmed Paşa'nın hazineye 1054 lezez mevacibi için 15.650 kuruş, yani saliyanesinden 1.772 kuruş daha fazla yardımda bulunduğu kaydedilmiş. Vali'nin hazineye saliyanesinden fazla yardımda bulunabilmesi herhalde onun saliyanesinden kat kat fazla gelirlere ve servete mâlik olmasıyla açıklanabilir. Benzeri bir duruma Mısır eyaletinde rastlıyoruz. Mısır'ın Osmanlı devrindeki mâlî idare düzenini inceleyen Shaw, 1082/1671 yılındaki idarî düzenlemede o zamana kadar 1.500.000-2.225.000 para olagelmiş bulunan beylerbeyi saliyanesinin 1.000 paraya, yani sembolik bir miktara indirildiğini belirtiyor. Aynı yılda beylerbeyinin diğer resmî gelirlerinin, yani Mısır beylerbeyi olması dolayısıyla devletin kendisine tahsis ettiği hazine gelirlerinin yekûnu ise 8.000.000 paraya yaklaşıyor.[12] Sonuncu örneğimizde Kasım 1670-Kasım 1671 (10 Receb 1081-30 Cemazi ül-ahir 1082) arasında Diyarbekir beylerbeyinin (ismi belirtilmemekle beraber Öküz Ömer Paşa olması gerek) gelir-gider hesabında[13] bir yıldan biraz az olan bu

---

[11] BA, MAD 4393 sayılı, 10 Receb 1054-20 Receb 1055/12 Eylül 1644-11 Eylül 1645 tarihli bu defteri ayrıca yayına hazırlıyorum. Eyalet gelir-gider defterleri için bak. Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi," Belgeler IV/7-8 1967 (Ankara 1969), ss. 1-33.

[12] Stanford J. Shaw, The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, Princeton, 1962, ss. 187-8, 291, 318-28. Onsekizinci yüzyıl başlarında Mısır valisinin toplam valilik geliri 47.000.000 paraya ulaşıyor (s. 327).

[13] BA, MAD 6786 sayılı defter. Gelir-gider icmali s. 15'de.

devrede toplam gelirin 111.944,5 kuruş olduğu görülüyor. Defterde (s. 23) bu sıralarda kuruşun 130 akçe olduğu belirtildiğine göre 14.552.785 akçe eden bu toplam Aynı Ali ve ondan naklen Evliya Çelebi'de Diyarbekir beylerbeyi hassı olarak belirtilen 1.200.066 (böyle; 1.266.000 yerine?) akçenin yaklaşık olarak onbir misline ulaştığı ortaya çıkıyor.[14]

Bu örneklerde beylerbeyi gelirlerini görüyoruz; daha önce de belirttiğim gibi sancakbeyleri için benzeri belgelere sahip değiliz. Sancakbeylerinin has gelirlerini takviyede beylerbeyiler kadar başarılı olup olamadıklarını kesinlikle bilememize rağmen, idarede daha ilerde açıklayacağım gibi eyalet-beylerbeyi seviyesine doğru bir kayma görüldüğünden, sancakbeylerinin grup olarak onaltıncı yüzyıldaki önemlerini kaybettikleri, dolayısıyla ellerinde kalan gelir kaynaklarının beylerbeylerininki kadar verimli olmadığı tahmin edilebilir.

B. Enflasyonun Etkileri

Devletin olduğu kadar ümeranın ekonomik durumundaki değişimin de onaltıncı yüzyılda Osmanlı ülkesini etkisi altına alan genel enflasyonla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. İncelediğimiz 1550-1650 yüzyılı içinde gelişen enflasyonun etkilerini Barkan'ın çalışmalarına dayanarak gözden geçirelim.

---

[14] Bu rakkam Aynı Ali'nin "makale"sinin (kendi deyimi) Topkapı Sarayı Kütüphanesi, EH 1515 sayılı mecmuadaki nüshasından alınmıştır (v. 353a). Hadiye Tuncer'in "Taksimat der Liva-ı Al-i Osman" adıyla yayınladığı Leipzig nüshasında Diyarbekir beylerbeyi hassı 1.000.000 akçe olarak geçiyor (s. 53). İki nüshada Erzurum ve Diyarbekir beylerbeyi has rakkamlarının karıştırıldığı anlaşılıyor.

Barkan bu devirde akçe değeri ve fiat hareketleri üzerindeki çalışmalarını özetlediği son bir yazısında[15] 1490-1655 arasında çeşitli imaret yiyecek giderlerini hem akçe olarak fiata göre, hem de akçenin gümüş muhtevası düştükçe değişen değerini sabitleştirebilmek için gümüş miktarına göre endeksliyor, endekslerin sonuçlarını Tablo 2 ve Grafik 1'de topluca veriyor.

Enflasyonun gerçek etkisini görebilmek için akçe değerinin gümüş muhtevası değiştirilerek düşürülmesi dolayısıyla akçe olarak fiat artışını bir yana bırakıp malların değerlerinin doğrudan doğruya gümüşe karşı değişmesini ele alalım (Tablo 2'de Sütun II). Bu endeksin 1490 = 100'den yavaş yavaş 1556'da 135'e çıktığı (65 yılda 35 puan), sonra hızlanarak 1573'de 160'a ulaştığı (17 yılda 25 puan) görülüyor. Endeks bundan sonra 1588'e kadar sabit kalıyor, hatta 1586-7'de 134'e ani bir düşüş bile görülüyor. Artış 1588'den sonra tekrar birden hızlanarak endeks 9-10 yıl içinde 266'ya kadar fırlıyor. 1599-1600'da endeksin 209'a kadar indiğini ve bir-iki yıl bu seviyede kaldıktan sonra 1605-6'da tekrar 265'e ulaştığını görüyoruz. 1623-25'de endeksin hâlâ 250 cıvarında olduğu, fakat ondan sonraki 5-6 yıl içinde 170'e düşmesinin sağlandığı izlenebiliyor. Endeks 1632-4'de tekrar 201'e yükseldikten sonra ertesi yirmi yıl içinde yavaş fakat sürekli bir düşüşle 1655-6'da 184'e kadar iniyor. Akçe ile fiat endeksinin artışı da buna paralel

---

[15] "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East," IJMES 6/1 (Ocak 1975), ss. 3-28. Makalenin tercümesindeki bazı yanlışların okurları fazla yanıltmamasını temenni edelim. Bu makale Barkan'ın daha önceki "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiat Hareketleri" (Belleten XXXIV/136, 1970, ss. 557-607) adlı makalesinin kısmen kısaltılmış ve genelleştirilmiş şeklidir.

gelişmekle beraber akçede gümüş muhtevasının düşürülmesiyle özellikle 1580'lerden sonra iki endeksin farkı artarak akçe endeksi 1605-6'da 630'a kadar çıktıktan sonra gene 1632-3'den itibaren yavaş yavaş düşerek 1655-6'da 462'de bulunuyor.

Bu endekslerden enflasyonun etkisini birkaç dalga halinde gösterdiğini izleyebiliyoruz. Birinci dalga 1556-73 arasında ortaya çıkmış, ikinci ve asıl önemli dalga ise 1588-97 yıllarında Osmanlı ülkesini sarsmıştır. Bunun hemen arkasından enflasyonun şiddeti kırılmakla beraber üçüncü ve aynı şiddette diğer bir dalganın 1605-25 arasında hüküm sürdüğü anlaşılıyor. Bundan sonra nisbeten küçük artışlar görülmekle beraber özellikle 1632-56 arasında enflasyonun önünün alınmış olduğu söylenebilir. Dikkati çeken bir husus 1655-6'da gümüşle ölçülen mal değerlerinin 1588-9'dekinden farklı olmadığıdır. Akçe olarak bile fiatlar 1588-9'daki 366'dan 1655-6'da 462 endeks puanında kalmıştır. Yani 1595-1623 arasında görülen en yüksek endeks seviyeleri sürekli olmamıştır.

Gerçek enflasyonun ve akçe olarak fiat artışlarının gelişmesine baktıktan sonra yeniden yukarıda verdiğim onyedinci yüzyıl beylerbeyi gelirlerine dönelim. 1670'lerde Diyarbekir beylerbeyinin akçe olarak onaltıncı yüzyıldaki gelirinin onbir katını aldığını görmüştük. Bu karşılaştırmayı, gene akçede gümüş muhtevasının düşürülmesiyle meydana çıkan değer kaybını sabit tutabilmek için kuruş olarak yapmamız daha doğru olur. Onaltıncı yüzyıldaki 1.200.000 akçelik gelirin kuruşun 60 akçe olduğu sıralarda saptandığını kabul edersek yıllık has gelirinin 20.000 kuruş olduğu ortaya

çıkıyor; yani gelirde 20.000 kuruştan 112.000 kuruşa, gerçek artış onbir değil 5,5 kat cıvarında olmuştur. Gene de gelirdeki bu artış, üstelik onbeşinci yüzyıl sonundan ölçülen ve öyle olduğu halde en fazla 2,5 kata yükselip onyedinci yüzyıl ortalarında 2 kat cıvarında kalan enflasyon hızının da çok üstünde olduğu için beylerbeylerinin sadece enflasyona karşı gelir seviyelerini korumakla kalmadıkları, gelirlerini çok daha fazla arttırdıklarını saptayabiliyoruz. Aynı devirde merkezî hükümetin de akçe olarak gelirini yükseltiği halde gerçekte altın olarak ölçüldüğünde önemli bir artış olmadığı Barkan'ın Tablo 3'ünden anlaşıldığına göre beylerbeylerinin durumunda merkezî hükümete göre de bir kuvvetlenme olduğunu söyleyebiliriz.

C. Kapılar ve Genel Giderler

Merkezî hükümetin olduğu kadar ümeranın da nakit giderlerinden büyük bir kısmı kendi kapı mensuplarının ulûfe ve diğer masraflarına harcandığından bu iki konuyu bir arada ele alabiliriz. Meselâ 1555-6'da Erzurum beylerbeyinin adamlarının sadece mevacibine (maaşlarına) harcadığı 707.897 akçe, 1.401.009 akçe olan toplam giderinin yarısını, vezirazam Semiz Ali Paşa'nın 1560'da gene mevacib olarak ödediği 993.101 akçe giderlerinin dörtte birini meydana getiriyor.[16] Paşalar adamlarının yiyip içmesine, giyim kuşamına da önemli miktarlar harcadıklarından maiyetin toplam maliyetinin giderlerin yüksek bir oranını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

---

[16]BA, KK 717 ve KK 1865 sayılı defterler.

Ümeranın kapıları ve gelir-giderleri arasındaki ilişkiyi belirtmek için önce pek iyi bilinen şu noktayı tekrarlayalım. Beylere ve paşalara ayrılan resmî gelirler bunlara kişisel gelirler olarak değil, aynı zamanda kapı düzenlemeleri için de verilmektedir; bu durum ümeranın seferlere haslarına oranla belli sayıda cebeli getirmeleri kuralında açıkça görülüyor. Yani devlet ümeranın gelir seviyesinin ve dolayısıyla adamlarının sayısının düşmemesine dikkat etmektedir. Ümeranın adamlarının çok olması seferlerde ordunun gücünü arttırdığı gibi, ümeranın çeşitli görevlerini yerine getirebilmeleri için de gerekli görülmektedir.[17] Bu sebepledir ki onaltıncı yüzyıl ortalarına kadar ümera gelirleri yeterli görünürken[18] bu yüzyıl sonlarına doğru ümeranın malî gücünün zayıflamasından, bunların kapılarının küçülmesi sonucunu getirdiği için şikâyet edilmektedir. Bu gibi bir şikâyeti Peçuylu İbrahim'in tarihinde görüyoruz. Peçuylu kendi gençliğinde beylerin "azametli" kapılara malik olduğunu, tarihini yazdığı 1640'larda ise durumun çok değişmiş olduğunu söylüyor.[19] Peçuylu'nun özellikle serhad beylerinin

---

[17] 1488'de yeni fethedilen Adana ve Tarsus bölgesi sancakbeyliğine tayin edilen Ahmed Bey bin Ali Bey Evrenos'a toplam 800.000 akçe gibi yüksek bir gelir ayrılmasını açıklayan aşağıdaki kayıt bu duruma iyi bir örnektir: "Mezkur vilayet yeni açılıp ve uç olub ziyade yoldaş ve yarar adam hâcet olduğu ecilden zikr olunan 600.000 akçelik haslar ve Bursa mizanından yılda 200.000 akçe saliyane, cümle 800.000 akçelik hâsıl tayin olunup ..." 12 Receb 893/23 Haziran 1488 (BA, MAD 17893, s. 132).

[18] Meselâ Lütfi Paşa "Asafname"sinde, vezirazamlığı sırasında 20 yük akçelik haslarından 10 yükünü "dairesi masarifine" harcayıp 5 yükü de sadaka olarak dağıttıktan sonra 5 yük akçenin hazinesine kaldığını söylüyor. Zikreden Mustafa Nuri Paşa, Netaic ül-Vukuat, İstanbul 1327, I: 117.

[19] Peçuylu İbrahim, Peçuyî Tarihi, İstanbul 1281-3, I: 8vd.

halinden şikâyetçi olduğu, bunların ganimet gelirlerinin azalmasından bahsettiği düşünülse de durumun daha genel bir oluşu yansıttığı anlaşılıyor. 1601-3'de vezirazam olan Yemişçi Hasan Paşa tarihsiz bir telhisinde padişahın ümeranın mallarına tamah etmemesi gerektiğini üstü kapalı bir şekilde belirtirken şöyle diyor:[20]

> Hakim namında olan kullarınızda kuvvet ve kudret ve mâl ü minâl olmamağla gerek vüzera, gerekse beğlerbeğiler ve beğler evvelki gibi yarar ve müstevfâ adamlar saklamağa kimesnede istita'at kalmamışdır; anın içün düşmen dahi galebe eder olmuştur, bu (bir?) kulunuza hidmet buyurulsa izhar-ı fakr edüp saadetli padişahımdan yükler ile akçe ister oldular ve bi'l-cümle bu makûle kullarunuzda mâl ve kuvvet ve kudret olıcak aslâ yabana gitmeyüp ol mâlun menfaati cânib-i din ü devlete râci olmak mukarrerdir.

Bu görüşlerin sadece Yemişçi Hasan Paşa'nın kişisel görüşleri değil Osmanlı siyasal düşüncesinin temel prensiplerinden olduğu ümeraya kapı düzenlemek için has verilmesinden ve devletin kapı masraflarının ümeraya fazla yük olmaması için yaptığı çeşitli yardımlardan belirgin bir şekilde ortaya çıkıyor. Bu yardımların en önemlisi icmal defterlerinde ve ruznamelerde görüldüğü gibi ümera kapıları mensuplarına doğrudan doğruya devletin dirlikler vermesidir. Bir örnek olarak 904/b. 19 Ağustos 1498'de hazırlanan ve sonraki değişikliklerin de işlendiği Hersek icmal defterine bakalım (BA, KK 697). Bu defterde Hersek'de 1500 cıvarında yirmibir ayrı bey, paşa ve ağanın adamlarının, oğullarının ve akrabalarının elinde otuzbeş dirlik bulunduğu görülüyor. Bu durumun ümeranın ölümlerinde belirli

---

[20] Cengiz Orhonlu, Telhisler, İstanbul 1970, telhis no. 18 (s. 18).

adamlarına tımar verilmesi hakkındaki kural dolayısıyla meydana geldiği düşünülebilir.[21] Fakat yakınlarına dirlik verilen ümeranın hiç olmazsa bir kısmının henüz hayatta oldukları anlaşılıyor. Aynı durumu BA. MAD 34 sayılı 948-9 (1541-2) tarihli Rumeli ruzname defterinde de izleyebiliyoruz. Bu yıllarda meselâ Rüstem Paşa'nın adamlarına çeşitli sancaklarda üç zeamet ve yedi tımar, Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşa adamlarına iki zeamet ve onyedi tımar, Hüsrev Paşa adamlarına üç zeamet ve onyedi tımar verilmiş olduğu görülüyor.

Onyedinci yüzyıldaki buhranı açıklamağa çalışan Aynı Ali, Kitâb-ı Müstatâb yazarı ve Koçi Bey, tımar sisteminin bozulmasını bu buhranın en önemli unsurlarından biri sayarlar, tımar sisteminin bozulması sebepleri arasında da dirliklerin "ekâbir" ellerine düşmüş olmasını gösterirler. Oysa, yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere yeni durum ümera adamlarına dirlik verilmesinden değil, bu gibi dirliklerin sayıca çok artmış olmasındandır.[22] Gene 1580'lerde Budin serhadinde akıncıların tımarları kendi adamlarına verdiği için beylerbeyi Ferhad Paşa'ya, Tebriz

---

[21] M. Tayyib Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Tımar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları," TD XVII/22, Mart 1967 (İstanbul 1968), s. 48. Ayrıca bak. Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid'deki tımarlı ümera kulları.

[22] Aynı şekilde Hezarfen Hüseyin Çelebi'nin de "beğlerbeğiler ve sancakbeğleri fevt oldukda adamlarına be-hasb el-meratib tımar verilmek kanundur. Beğlerbeğilerin onbir nefer adamısına ve sancakbeğlerinin altı adamına ..." dirlik verilirdi demesi onaltıncı yüzyıldaki gerçek durumu bilmediğini gösteriyor. Zikreden Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul 1965, s. 398.

kullarının aynı sebepten Cafer Paşa'ya kızmaları, bu paşaların adamlarına üç-beş değil çok sayıda tımar vermelerindendir.[23] Nitekim Ferhad Paşa Budin serhadlilerinin tepkisi karşısında adamlarının şark seferine katılarak dirliğe hak kazandıklarını söylemesine rağmen, bundan sonra mahlul tımarların sadece(!) üçte birini kendi adamlarına vermeği kabul ederek meseleyi kapatıyor.

Onaltıncı yüzyıl sonlarında ümera adamlarına öncekinden çok daha fazla sayıda dirlikler verilmesinin yanında bunların hattâ bazen hâlâ efendilerinin maiyetinde sayıldıkları halde birçok ve çeşitli devlet görevlerine getirildikleri görülüyor. Sancak tevcih defterlerinde 1580'lerde ümera kapılarından sancakbeyliğine gelenler olduğunu görmüştük. Gerçi bu da ilk defa ortaya çıkan bir durum değildir; meselâ Süleyman I devrinde Bosna sancakbeyi Hüsrev Bey'in kethüdası Murad Gazi'nin Bosna serhaddindeki yeni fetihlerde yararlığı görülmekle Klis sancakbeyliğine getirildiğini Peçuylu kaydediyor (I: 192-3). Fakat Osmanlı tarihinde bu oluşun da yüzyıl sonuna doğru çok daha hızlandığını gösteren pek çok örnek bulmak mümkündür.[24] Ümera mensuplarının dirlik almaktan başka sarayda ve merkez devlet idaresinde görevlere girmelerinin ümera kapılarının masraflarına yardım sağlamaktan öte çok önemli siyasal sonuçları olacağı, devlet görevlilerinin intisap

---

[23] Peçuylu Tarihi, I: 10, 115. Ayrıca bak. BA, KK 320 (990/1582) ve KK 342 (1002-3/1593-5) sayılı tımar tahvil defterlerinde çok sayıda ümera kulu tımarları.

[24] Bazı örnekler: Mustafa Selânikî, Selânikî Tarihi, İstanbul 1281, ss. 12, 14, 170, 191, 281, 319-20; Mustafa Naîmâ, Tarih-i Naîmâ, İstanbul I: 79, 101, 200, 277, 324-5.

ilişkilernin meslek durumlarını etkileyen en önemli unsur haline geleceği ve önde gelen kişilerin siyasal ya da kişisel çatışmalarının genel olarak siyasal-idarî yapıya bulaşmasına yol açacağı tabiidir.

Devlet yardımıyla ya da kendi güçleriyle ümeranın geniş kapı bulundurmalarının beklenmesi geleneksel bir Osmanlı görüşü olduğu kadar onaltıncı yüzyıl sonunda belirmeğe başlayan yeni durumların sonucunda da ümera bir yandan enflasyonun etkisini hissederken diğer yandan daha da büyük kapılar tutmaları için kuvvetli siyasal baskılar içindeydi.[25] Osmanlı tarihlerinde ve belgelerinde onaltıncı yüzyıl sonundan itibaren gittikçe daha sık rastladığımız bir "mükemmel kapı" deyimi var. Bu deyimin "has gelirine oranla bulundurması gereken sayıda adamı olmak" manasına geldiği düşünülebilir. Bana kalırsa, bu deyim zamanla "mümkün olduğu kadar çok, ya da akranlarına göre daha çok adamı olmak" manasında kullanılmağa başlıyor. Cev. Dah. 6095 sayılı defterdeki bazı örneklere bakalım. Kastamonu sancağında (s. 37) üçüncü tayin kaydında eski Ankara sancakbeyi Ahmed Bey "Van imdadına cümleden mukaddem varup mükemmel kapı ile hizmette

---

[25] Bu devrede devlet de padişah kapısını büyütmekte, yani kapıkulu ocakları mensuplarının sayılarını geniş ölçüde arttırmaktaydı. Bu olay onyedinci yüzyıl Osmanlı yazarlarından beri yakın zamanlara kadar devletin devşirme ve diğer hakiki kul yerine bazen rüşvet karşılığında, bazen umursamazlıkla, bazen kapıkulunun baskısıyla kul oğullarını ve kardeşlerini, hattâ her türlü reayayı kapıkulu ocaklarına almağa başlaması olarak nitelendirilegelmiştir. Modern Osmanlı tarihçiliğinde ise kapıkulu sayısının artması özellikle batı cephesinde Avusturya karşısında değişen Avrupa toplumunun ve biliminin yeni askerî düzeni ve teknolojisi ile baş edebilmek için devletin daha büyük sayıda tüfekli asker bulundurmak istemesi ile açıklanmaktadır ki ümera kapılarının büyümesinde de aynı amacın rol oynadığı düşünülebilir. Şimdilik bir hipotez olarak kabul edilen bu görüşün askerî tarih açısından derinlemesine incelenmesi yerinde olacaktır.

bulunmağla" Kastamonu sancakbeyliğinin kendisine verildiği belirtiliyor. Karesi'de (s. 38) gene 1043 tarihli bir kayıtta sabık Vidin sancakbeyi "mazulen yarar adamları ile kışlaya gelen" Mustafa Bey'e Karesi sancakbeyliğinin verildiği yazılmış. Safed ve Sayda ve Beyrut sancağının ise (s. 47) 1046'da "sabıka züemadan olup kapusu mükemmel olan Abdurrahman'a" verildiği kaydediliyor. Bu örneklerden anlaşıldığına göre "mükemmel kapı" sahibi beyler daha kolay yükselebiliyorlar, ya da mazuliyetleri nisbeten kısa sürüyordu.[26] Böylece ümeranın Osmanlı yazarlarının şikâyet ettikleri gibi sadece ihtişam düşkünlüğünden değil, daha önemlisi siyasal bir zorunluluk olarak, devlet yardımıyla ya da her ne şekilde olursa olsun kapılarını büyütmek gayretinde oldukları ortaya çıkıyor. Bu siyasal baskının Osmanlı devletinin önceki devirlerinde de bulunduğu tahmin edilebilir, fakat onaltıncı yüzyıl sonunda ekonomik durumlarının sarsılmasıyla rekabetin çok daha artacağı ve yüzeye çıkacağı tabiidir.

Onyedinci yüzyılda devletin ümerayı desteklemeğe devam ettiğini Cev. Dah. 6095 ve KK 266 sayılı tevcih defterlerinde de izleyebiliyoruz; fakat bu desteğin beylerbeyiler için olduğu, sancakbeylerinin durumunun nasıl geliştiğini bilmediğimizi belirtmek gerekir. Beylerbeylerine sağlanan destek çoğunlukla bunlara mazuliyetlerinde arpalık sancak (hattâ bazen birden fazla) vermek şeklindeydi (bak. Kısım III, Tablo XV). Bu defterlerin kapsadığı devirde Kastamonu, Saruhan, Çorum (özellikle 1044'den sonra),

---

[26]Onyedinci yüzyıl başlarından bazı örnekler için bak. Telhisler, s. 98, 108. M. Akdağ da bu duruma dikkati çekmiştir: "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi," TAD IV/6-7, 1966, s. 215.

Kudüs ve ikinci planda Kangırı (Çankırı) ile Beyşehri sancaklarının artık "arpalık sancak" haline dönüştüğü görülüyor.[27] Bazen de, özellikle sınır vilâyetlerinde beylerbeyine paşa sancağından başka kendi vilâyetlerinde ya da başka bölgelerde sancaklar "zamime" olarak veriliyordu (bak. Özü, Trabzon, Van beylerbeyi tayin kayıtları). Hattâ gene bazı sınır vilâyetlerinde bir ya da daha fazla sancak ref' edilip beylerbeyi haslarına katılmıştı (Bosna'da Bihke, Budin'de Semendire, Kanije'de Sigetvar, Eğri'de Filek, Erzurum'da Bayburd).

Devletin bu yardımlarının kâfi gelmediği, ümeranın çeşitli kanun dışı bidatlar ve salgınlarla reayadan para ve mal toplamasının sürdüğü, bu konuda çıkarılan ve tekrarlanan adaletname hükümlerinden de anlaşılıyor.[28] Onyedinci yüzyılın ikinci yarısında da Hezarfen Hüseyin Çelebi gene ümeranın fakirleşmesinden ve bunların kapılarının çok küçülmesinden şikâyetçidir.[29] Yukarıda gelirlerden bahsederken gördüğümüz Diyarbekir, Bağdad, Mısır beylerbeyleri örneklerinden ve genel olarak onyedinci yüzyıl Osmanlı tarihlerinden izleyebildiğimiz durum bizi Hezarfen Hüseyin Çelebi'nin şikâyetlerini şüpheyle karşılamağa zorluyor. Hezarfen Çelebi ya daha önceki devirler yazarlarının şikâyetlerini kendi devrine uyup uymadığına dikkat etmeden tekrarlıyordu, ya da ancak bazı ümeranın, meselâ beylerbeylerinden çok sancakbeylerinin durumlarının kötüleştiğini belirtmek istiyordu. Onyedinci

---

[27] Kastamonu sancağının daha 1570'lerde arpalık terimi kullanılmadan mazul beylerbeyilere verildiği görülüyor: bak. MAD 563, s. 72, Kastamonu tayin kayıtlarında sabık Bağdad beylerbeyi Muzaffer Paşa (tayin tarihi 28 Zilhicce 976) ve sabık Zulkadriye beylerbeyi Mustafa Bey (tayin tarihi 28 Rebi ül-evvel 979).

[28] Halil İnalcık, "Adaletnameler," Belgeler II/3-4, 1965 (Ankara 1967), özellikle ss. 69-72.

[29] Zikreden Cezar, Levendler, s. 397.

yüzyılda beylerbeylerine karşı sancakbeylerinin önemlerini kaybettiklerini işaret eden belirtiler bu ikinci ihtimali desteklemektedir.

Beylerbeylerinin onaltıncı yüzyıl sonu buhranını atlatarak onyedinci yüzyılda hattâ enflasyonun etkisinin kat kat üstünde gelirler sağlamalarında has ve saliyane dışında resmi tahsislerin arttırılması, kapı mensuplarının devlet görevlerine girmeleri gibi devlet desteğinin yanında adaletnamelerin önleyemediği kanun dışı salgınlar da önemli bir rol oynamağa devam etmiştir. Bu durumda devletin de kendi açısından ümeranın gücünü korumayı gerekli gördüğünden bu bidat ve salgınlara gittikçe daha fazla göz yummağa başladığı söylenebilir. Bu görüşü destekleyen iyi bir örnek 1630'larda asî İlyas Paşa'nın yakalanışı ve idamı hikâyesidir.[30] İlyas Paşa reayaya baskı yapmak ve merkezin emirlerini dinlememek suçlarından asî sayılmış, kendisini yakalamak için üzerine devrin meşhur paşalarından Küçük Ahmed Paşa kumandasında diğer paşaların da katıldığı bir kuvvet gönderilmişti. Devlet kuvvetleri uzunca bir çatışmadan sonra İlyas Paşa'yı İstanbul'a, artık idareyi eline almış olan Murad IV'ın huzuruna getirmeği başarmışlardı. Çok hiddetli olan Sultan, İlyas Paşa'ya reayaya eziyetlerinden dolayı bağırdıktan sonra hemen idam ettirdi, sonra Küçük Ahmed Paşa'ya dönerek onun hakkında da reayadan şikâyetçiler geldiğini söyledi. Küçük Ahmed Paşa'nın savunması ilginç: reayadan zorla para topladığını inkâr etmiyor, İlyas Paşa üzerine yürürken asker toplayabilmek için yolda halktan para aldığını, bütün bu

---

[30] Naîmâ, III: 134-42.

parayı ve ayrıca kendi parasını da padişah hizmetini görebilmek için harcadıktan sonra üstelik bir sürü borcu kaldığını söylüyor. Paşa sultanın o kızgınlıkla kendisini de idam ettireceğinden korkmaktadır, sultan ise paşayı azarlayıp "bir miktar terk-i zulm ve himayet-i reaya bâbında pend ü nasihat" ettikten sonra nihayet bir hil'at giydiriyor ve Küçük Ahmed Paşa Şam beylerbeyi oluyor. Demek "pend ü nasihat"a rağmen önemli olan zulm edip etmemek değil, ne maksatla para toplandığıdır. Cook nüfus hareketleri üzerindeki incelemesinde bu durumu Celâlî isyanlarının sebeplerinden biri olarak kabul ediyor;[31] onyedinci yüzyılda ise gerek görüldükçe ve keyfî miktarlarda reayadan para toplanması artık normal bir olay haline gelmeğe yüz tutuyor.

Ümeranın onaltıncı yüzyılda haslarına göre az sayılabilecek özel gelirlerinin de onyedinci yüzyılda arttığı tahmin edilebilir. Barkan'ın gösterdiği gibi (bak. yukarıda not 5) askerî sınıf mensupları çeşitli şekillerde ticaret ve ziraat yatırımları da yapmakta idiler. Bu müteşebbis yönetici zümrenin en meşhurlarından biri 1654'de vezirazam olan ve devrinin en zengin adamlarından biri olarak bilinen Derviş Mehmed Paşa'dır. Naîmâ bu vezirazamın ekonomik faaliyetleri hakkında epey bilgi veriyor. Derviş Mehmed Paşa'nın gene Naîmâ'nın kaydettiği ekonomi ve siyaset hakkındaki düşünceleri aslında İbn Haldun'un Mukaddeme'sine kadar uzanmaktadır; gene de, özellikle İbn Haldun'dan ayrıldığı noktalar bakımından bu düşüncelerin ve paşanın ekonomik girişimlerinin Osmanlı oluşumu içindeki

---

[31] M. A. Cook, Population Pressure in Rural Anatolia, Londra 1972, s. 40.

yerinin ayrıca incelenmesi gerekmektedir.[32]

Kısaca söylersek Derviş Mehmed Paşa siyasal ve ekonomik gücün birbirini tamamladığını, bir paşanın siyasal gücünü ekonomik gücünü arttırmakta kullanması gerektiğini, bunu yapmadığı takdirde ancak halka eziyetle masraflarını karşılayabileceğini savunuyor. Bu fikirler aslında İbn Haldun'un fikirleriyle ve Osmanlı siyasal-toplumsal düşüncesine temel olan diğer İslâm düşünürlerinin söyledikleri ile çatışmaktadır. Klâsik İslâm siyasal düşünüşünde siyasal gücün ekonomik alana girmemesi, toplumda her grubun kendi yerini bilmesi gerektiği özellikle belirtilmektedir.[33] Öyleyse Derviş Mehmed Paşa ve onun fikirlerini hararetle destekleyen Naîmâ ya İbn Haldun'u yanlış anlıyorlar, ya da onyedinci yüzyıl Osmanlı gerçekleri karşısında önceki düşünürlerin söylediklerini yeni ve değişik bir anlayışla ele alıyorlar diyebiliriz. Naîmâ, Derviş Mehmed Paşa'yı herhalde diğer Osmanlılara göre ekonomik sorunları iyi anlayan bir kişi olarak gördüğü için uzun uzun anlatıyor sanırım, yoksa paşanın özel ekonomik faaliyetleri olmasının, bunlar çok geniş çapta olsa da istisnaî sayılamayacağı açıktır.

Bu kısımda incelediğimiz genel gözlemleri, aralarındaki ilişkileri de belirtmeğe çalışarak özetleyelim. Onaltıncı yüzyıl ortalarına kadar

---

[32] Bak. Naîmâ, VI: 22-30. Bu incelemeyi şimdilik ayrı bir yazıya bırakıyorum.

[33] Nasıreddin Tusi, The Nasirean Ethics, G. M. Wickens, ter., Londra 1964, ss. 158, 217, 230; Ibn Khaldun, The Muqaddimah, Franz Rosenthal, ter., 3 cilt, 2. baskı, Princeton, 1967, II: 92-96; Osmanlı siyasal görüşleri için bak. H. İnalcık, "Osmanlı Padişahı," Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XIII/4, 1958, 68-79, özellikle 74-77.

ümera gelirleri çoğunlukla has gelirlerinden sağlanıyor ve bu gelirler ümeranın ihtiyaçları için yeterli görünüyordu. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde enflasyonun ilk dalgası ülkeyi sarsmağa başladıktan sonra bir yandan ümera haslarında "çiftlik tarikiyle" tasarruf edilen bölümlerin ortaya çıktığı görülüyor, diğer yandan merkezî idare gibi ümera da mâlî zorluklar içinde bulunuyordu. Gene merkezî idare tam bu sırada da değişen savaş taktikleri ve tekniği dolayısıyla daha çok kapıkulu beslemeğe mecbur kaldığı gibi ümera da kendi kapı halkının sayısını çoğaltmak yönünde siyasal baskılar altındaydı. Ümeranın kapı halkının devlet desteğiyle çoğaltılması hem en nüfuzlu kişilerin yararına işliyor, hem de en çok bu desteği sağlayanlar siyasal nüfuzlarını arttırıyorlardı. Bu karşılıklı etki devlet idaresinde gruplaşmaları ve çekişmeleri arttırmakta idi. Onyedinci yüzyılda ise beylerbeyilerin vaziyetlerini düzelttiklerini, hattâ enflasyon öncesine göre çok daha güçlendiklerini görüyoruz. Bu mâlî güçlenmede has gelirleri gittikçe önemsiz bir rol oynarken bir yandan paşaların kişisel ekonomik atılımları, bir yandan reaya üzerindeki baskıları ön plana çıkıyordu. Bu gözlemlerimizi, çalışmanın daha önceki bölümlerinde izlediğimiz değişimle karşılaştırarak daha genel bir sonuca ulaşmağa çalışabiliriz.

V. 1550-1650 ARASINDAKİ GENEL DEGİŞİM İÇİNDE ÜMERANIN YERİ

Şimdiye kadar ümeranın Osmanlı il yönetimindeki yerini, sancak tevcih defterlerine göre kimliği ve görev şartlarını ve ekonomik durumunu saptamağa çalıştık. Sorunun, çalışmamızın değişik bölümlerinde incelediğimiz ayrı yönlerini şimdi de Osmanlı devletinin geçirdiği genel değişim çerçevesi içinde bir bütün olarak ele almamız gerekiyor.

Osmanlı devletinin onaltıncı yüzyıl sonunda geçirdiği sarsıntıların sebepleri ve onyedinci yüzyılda belirmeğe başlayan yeni düzenin ana hatları hakkında Osmanlı tarihçileri arasında ayrıntılarda farklılaşmalarla beraber genellikle bir görüş birliği olduğunu söyleyebiliriz.[1] Bazıları şimdilik hipotez olarak kabul edilen ve ayrıntılarının incelenmesi gereken bu görüşlere göre onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında özellikle batıdan gelen enflasyonun etkisi ile Osmanlı ekonomisi ve düzeni sarsıntıya uğrarken aynı zamanda gene batının gelişen askerî teknolojisi karşısında merkezî ordu mevcudu

---

[1] Bu konuyu ele alan yazarlar için bak. Giriş, not 2. Ayrıca bak. M. A. Cook, Population Pressure in Rural Anatolia, Londra 1972, ss. 30-44; Halil İnalcık, "The Heyday and Decline of the Ottoman Empire," The Cambridge History of Islam, P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, Bernard Lewis, yay., Cambridge 1970, Cilt I, ss. 342-50; Bernard Lewis, Emergence of Modern Turkey, 2. baskı, Londra 1968, ss. 21-39; H. A. R.

arttırılmağa başlanmıştı. Gene aynı devrede görülen hızlı nüfus artışı bir yandan enflasyonun etkisini şiddetlendirmiş, diğer yandan da ziraî ekonomideki yerlerini kaybeden çok sayıda köylünün şehirlere akın etmesi, merkezî ordu ya da ümera kapılarının genişlemesiyle askerî gruba girmesi, nihayet yüzyıl sonunda özellikle Anadolu'yu kargaşalığa sürükleyen Celâlî isyanlarında insan gücü kaynağı olması sonucunu doğurmuştu.

Toplum ve yönetim düzeninde de en önemli değişiklik zaten enflasyon yüzünden gelirleri görevlerini yerine getirmeğe yetmeyen tımarlı sipahilerin aynı zamanda askerî-teknik bakımlardan önemlerinin azalmasıyla ortaya çıkıyordu. Devlet, tımarlıların ekonomik güçlüklerine karşılık yer yer az hasıllı tımarları kaldırmak ve sipahilere özellikle seferlerde borç temin etmek gibi bazı tedbirlerin dışında bunların toplum içindeki yerlerinin zayıflamasını umursamaz bir görünüş içindeydi.[2] Buna karşı, sayıları gittikçe artan bir hızla büyüyen kapıkulu mensupları ise devlet merkezinde en önemli siyasal unsurlardan biri haline gelmekten başka İmparatorluğun her tarafında kasabalara kadar dağılıp taşra hayatında da güçlü bir rol oynamağa başlamışlardı. Askerî düzendeki bu değişiklik taşra düzeninde kapıkullarının tımarlılara göre güçlenmesinin yanı sıra devlet vergi düzeninde de önemli değişikliklere yol açmıştı. Kapıkullarının artan ulûfe (maaş)

Gibb ve H. Bowen, Islamic Society and the West, Oxford 1950, Cilt I/1, ss. 173-99.

[2] Tımarlıların durumu üzerine Bosna'da devletin tutumu için bak. Nedim Filipoviç, "Bosna-Hersek'te Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler," İFM XV/1-4, Ekim 1953- Temmuz 1954, s. 173.

yükünü karşılayabilmek için devlet merkezi hazinenin nakit gelirlerini arttırmağa çalışmış, bu amaçla özellikle nakit olarak toplanan divânî-örfî vergilerin miktarını arttırdığı gibi toplanışlarını da her yıl olmak üzere düzenlemişti.

Onaltıncı yüzyıldan onyedinci yüzyıla geçişte sultanların yetişişi ve dolayısıyla kişilikleri, saltanat verâseti usulü gibi diğer iç değişimler ve Avrupa ile ticaret ilişkilerinde doğu-batı transit ticaretinde Osmanlı ülkelerinin öneminin azalması, doğrudan doğruya Avrupa ile olan ticarette ithal ve ihraç edilen malların nitelik ve miktarlarındaki değişiklik gibi diğer dış unsurlar da sayılabilir. Bu çalışmanın amaçları bakımından değişimin ana hatlarını böyle kısaca belirtmek yeterli sayılır.

Şimdi bu genel değişim tablosu içinde ümeranın yerinin ve rolünün değişimine daha yakından eğilebiliriz. Sancak tevcih defterleri üzerindeki incelememiz bize bu konuda kıymetli ipuçları sağlıyor. Önce kesinlikle belirtmemiz gerekir ki Mehmed II'nin merkezî otoritesi güçlü bir imparatorluk düzeni yerleştirme çabası içinde önemli devlet görevlerinin tamamen kullara bırakıldığı görüşü yanıltıcıdır. Aslında hiç olmazsa Barkan'ın 1521 tarihli sancak ve sancakbeyi listesini yayınladığı 1954'ten sonra, bu listede çok sayıda ümera oğlu ya da akrabası isimleri olduğu dikkate alınarak kulların kesin üstünlüğü görüşünün terkedilmiş olması gerekirdi. Fakat yakın zamanlarda hâlâ bu görüşün tekrarlandığına şahit oluyoruz. Meselâ Osmanlı devlet düzeninde merkezî gücün zayıflaması sürecini inceleyen Yaşar Yücel'in araştırmasında çıkış noktası olan ana fikir, onyedinci yüzyıldan

sonra merkezî gücün zayıflaması olayı hızlanırken ortaya çıkan çoğu bölgesel güç unsurunun daha önce merkezî devlet gücünün üstün olduğu devrelerde de var olduğu, merkezî gücün üstünlüğü kavramının nisbî olduğudur.[3] Buna rağmen yazar onaltıncı yüzyıl sonundan önce kulların üstünlüğü görüşünü benimsemiş görünüyor. Oysa burada saptadığımız çok sayıda ümera oğlunun düzende önemli bir rol oynadığı gerçeği Yücel'in ana fikrini desteklemektedir.

Gene kulların üstünlüğü görüşünü savunanlardan Shaw ise devşirme grubunun Osmanlı yönetici tabakasında kesinlikle öne çıkmalarının ancak Türk aristokrasisi olarak gördüğü tımarlıların önemlerini kaybetmeğe başladığı onyedinci yüzyıl başında olduğu düşüncesindedir.[4] Aslında Osmanlı yönetici tabakası için merkezde devşirme-kullar, taşrada "Türk aristokrasisi" diye bir ayırımın hem kulların taşra yönetiminin her kademesinde görev almaları hem de ümera oğullarının merkezde, meselâ müteferrika grubunda, bulunabildikleri için geçerli olamayacağı açıktır.[5]

Sancak tevcih defterlerinin incelenmesinde saptadığımız durum bir bakıma Shaw'un fikirlerini destekliyor gibi görünebilir. Gerçekten 1520'lerdeki durumu gösteren Topkapı listelerine göre 1570'lerde çok daha az oranda ümera oğlu ve akrabasının sancakbeyi ve beylerbeyi olduklarını

---

[3] Bak. Kısım III, n. 3.

[4] Stanford Shaw, "The Ottoman View of the Balkans," The Balkans in Transition, Charles ve Barbara Jelavich, yay., Berkeley ve Los Angeles 1963, ss. 68-9.

[5] Bu durumu İnalcık ayrıntılarıyla incelemiştir: "Ghulâm," EI^2.

görüyoruz. Eğer bu hakikaten kulların yönetimdeki rolünün arttığını gösteriyorsa o zaman ancak Süleyman I devrinde oluşan ve geçici olan bir gelişmeyi saptamış oluyoruz. Böyle bir gelişme eğer merkezî gücün arttığını belirtiyorsa, sancak listelerini incelerken yaptığımız bir gözleme de paralel sayılabilir. Sancak listelerine baktığımızda (bak. Kısım I. C) onaltıncı yüzyıl başlarında özel durumlu bölgeler sayılan bazı Kürd beyliklerinin yüzyıl ortalarında "normal" sancak halini aldığına işaret ederek bu değişimin, İnalcık'ın önceki devirler için saptadığı Osmanlı fetih usullerine benzerliğine dikkati çekmiştik. Yani merkezî yönetimin gücünü imparatorluğun her köşesinde gittikçe daha fazla yaymak amacı onaltıncı yüzyıl ortalarında hâlâ geçerli görünmektedir. Sancakbeyleri arasında ümera oğlu ve akrabası sayısında yüzyıl ortasına doğru bir düşüş olması da aynı amaca yönelik bir gelişme olarak görülebilir. Fakat gene de bu düşüş geçicidir; 1568-74 devresinden 1578-88 devresine geçerken ümera ilişkili sancakbeyi sayısında görülen artış 1632-41 devresinde de devam edecektir (bak. Kısım III, Tablo VIII).

Shaw gibi taşrada Türk aristokrasisinin, merkezde kulların üstünlüğü ayırımı fikrini destekleyen Akdağ ise Shaw'un aksine kulların, Akdağ'ın deyimiyle enderunluların, onyedinci yüzyıl boyunca daha önceki üstünlüklerini kaybettikleri görüşündedir.[6] Benim sancakbeyi ve beylerbeyi tayin edilen kişileri merkezden gelenler ve taşra yönetiminden yükselenler

---

[6] "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi," TAD IV/6-7, 1966, özellikle ss. 212-6.

olarak gruplandırmamın sebebi bu iki grubun kaynak olarak ayrılıklarından çok taşra yönetimine katıldıklarını bildiğimiz merkezî idare mensuplarının değişik devrelerde hangi seviyelerde taşra yönetimine geçtiklerini saptayabilmektir. Soruna bu şekilde baktığımızda 1632-41 devresinde saray mensuplarının taşra yönetimine eskisinden daha yüksek seviyede katıldıklarını görüyoruz (bak. Kısım III, Tablo VIII ve XII). Diğer bir deyişle, merkez idare mensupları onaltıncı yüzyıl ortalarında da doğrudan doğruya sancakbeyliğine ve çok seyrek olarak beylerbeyliğine getiriliyorlardı. Fakat daha çoğu herhalde önce alt kademe taşra yönetimine girdikten sonra taşra yönetim düzeni içinde yükselerek ümera arasına giriyorlardı. 1578-88 ve 1632-41 devrelerine baktığımızda ümera olan merkez idare mensubu oranının yükselmiş olduğunu görüyoruz. Bu değişiklik sancakbeyleri için asıl ilk iki devre arasında, yani 1570'lerden 1580'lere geçerken olmuştur; merkezden sancakbeyliğine getirilenlerin oranı yüzde 32,2'den yüzde 44,6'ya çıkmış, üçüncü devreye kadar (yüzde 49,2) artış yavaşlamıştır. Beylerbeyleri için ise, aynı oranlarda asıl önemli yükseliş ikinci ve üçüncü devreler arasında görülüyor (yüzde 14,3'den yüzde 35 ve 61,5'e). Yani merkez idare mensupları 1580'lerde yeni sancakbeylerinin yarısına yaklaşmaktalar, 1630'larda ise yeni beylerbeylerinin arasında çoğunluğu meydana getiriyorlar. Bu iki gerçeği yanyana koyduğumuz zaman merkezî idareden gelenlerin önce sancakbeyliği, sonra ve daha önemlisi beylerbeyliği rütbelerini doğrudan doğruya elde etme eğilimi kesinlikle ortaya çıkıyor.

Buna paralel bir gelişme her iki rütbe için taşra yönetiminden gelenlerin oranlarındaki azalmadır. Taşra yönetiminden gelenler ümera

rütbelerinin gittikçe doğrudan doğruya merkezden gelenlere verildiğini gördükçe kendi yükselme yollarının tıkanmakta olduğnun farkına varacaklardır. Taşra yönetimi ile merkez idare arasındaki asıl farklılaşma böylece taşra yönetiminden gelip ümera rütbesinin altında kalanlarla merkezden alt kademe taşra görevlerini atlayıp doğrudan doğruya ümera seviyesinde çıkanlar arasında oluşmaktadır.

Geleneksel il yönetimi düzeni böylece tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle aynı zamanda zayıflamaktadır. Fakat merkezden gelenlerin taşra yönetiminin üst kademelerini ele geçirmesi herhalde sadece tımar sisteminin geçerliliğini kaybetmesinden değildir. Bana öyle geliyor ki merkezî idarenin onyedinci yüzyılda özellikle beylerbeyi rütbesinde idareye girmesi taşra yönetiminde sancaktan eyalete doğru gelişen kayma ile beraber ortaya çıkmıştır (bak. Kısım I, B). 1630'larda devlet ülkeyi onaltıncı yüzyıldaki gibi 300 kadar sancak olarak değil, 40 kadar eyalet olarak görmektedir, bu eyaletleri de taşra yönetiminden yoluyla yükselmiş kişilere değil, sultanın yakından tanıdığı ve güvendiği saraylı ve diğer merkez idare mensuplarına vermektedir.

Yukarıda (Kısım IV) gördüğümüz gibi bu geniş yetkili beylerbeylerinin gelirleri de onyedinci yüzyılda hem merkez devlet gelirlerinden çok daha süratle artmış, hem de kendi enflasyon öncesi durumlarına göre daha yüksek bir seviyeye gelmişti. Bu gelişmenin güçlü beylerbeylerinin devlet gücünü arttıracağı temel görüşünden hareketle ve hiç olmazsa kısmen devlet desteğiyle olması, bir yandan yeni beylerbeylerinin daha çok doğrudan doğ-

ruya merkezden gönderildiği bir devrede oluşması, il yönetimindeki klâsik düzenin değişmesiyle devletin idareye eyalet seviyesinde ağırlık vermeğe başladığı görüşünü desteklemektedir. Bu durum ise devletin ülkedeki karışıklıkları bastırmak ve tekrar oluşmalarını önlemek için güçleri arttırılmış beylerbeylerine güvendiğine işaret eder.

Yukarıda incelediğimiz gelişme devlet yönetiminde sistemlilikten kişisel ilişkilerin ağır bastığı bir düzene geçişi de belirlemektedir. Kişisel ilişkilerin önem kazandığını gösteren diğer bir belirti, başka bir devlet görevinde bulunmadan doğrudan doğruya ümera rütbesine getirilen ümera ilişkili kişilerin oranındaki artıştır. Bu grubun kendi içinde de gene zaman içinde ortaya çıkan bir değişim, yani ümera oğlu ve akrabası yerine ümera kapısı mensuplarının önem kazanması, bu devirde büyümekte ve siyasal gücünü arttırmakta olduğunu gördüğümüz ümera kapılarının (bak. Kısım IV) padişah kapısına ve merkez devlet kurumlarına bir alternatif olarak geliştiğine işaret etmektedir.

Bu çalışmada izlenemeyen fakat diğer Osmanlı kaynaklarından oluştuğunu bildiğimiz diğer bir gelişme onyedinci yüzyılda yönetimde daha önemli bir rol oynadıklarını gördüğümüz saraylı grubunun ve paşa kapıları mensuplarının kimliği ile ilgilidir. Onyedinci yüzyılın ilk yarısında enderuna alınan kişilerden bazılarının devşirmelik ya da kullukla ilgisi olmayan kişiler olduğunu biliyoruz. Bu gibi kişilere en iyi örnek Evliya Çelebidir. Eski bir Osmanlı ailesinden olan Evliya Çelebi'nin klâsik düzende enderuna girememesi gerekirdi. Diğer bir örnek, Murad IV'ün meşhur musahibi Mustafa Paşa'dır. Bosna'lı bir tüccarın oğlu olan Mustafa Paşa gençliğinde

İstanbul'a gelmiş, birkaç "kapı"da çalıştıktan sonra nihayet saraya girmiş, enderunda yükselerek sultanın musahibi ve silâhtarı olmuştu.[7] Enderunluların kimliklerindeki bu değişim sonucunda klâsik "kul" kavramının artık geçerli olamayacağı ortaya çıkıyor.

Onyedinci yüzyılda yöneticilerin kimliğinde bir değişiklik olduğunu saptayan Berkes artık "kullar" yerine "kölelerin" geçtiği görüşündedir. Berkes'in bu görüşünün dayandığı varsayımlar bir yandan kulların birun halkı, kölelerin ise iç halk olduğu; diğer yandan kulların tamamen devşirme yoluyla, kölelerin ise diğer yollardan elde edilmiş olduklarıdır.[8] Aynı görüşe, önce yetiştirildikleri sürece padişahın şahsî hizmetkârı ve köleleri olan devşirmelerin sonradan yönetime geçişte kul olduklarını söyleyen ve kulu devşirme ile bir tutan Shaw'da da rastlıyoruz.[9] Enderunluların padişahın, herhangi bir paşanın iç halkının da o paşanın hizmetlerini görmeleri, gılmanların ya da iç ağalarının köle sayılmalarını gerektirmez. Enderunlular hukukî statü bakımından birundaki kullardan ayrılsalar bile--ki meselâ Memluk devletinde görülen böyle bir ayırım Osmanlı düzeni için tam olarak saptanabilmiş değildir--bunların ilerde biruna çıkmak ve değişik askerî-idarî görevler almak üzere yetiştirildikleri açıktır. Bu bakımdan sadece köle olarak alınan ve köle kalan kişilerle karıştırılmamaları gerekir.

---

[7]Naîmâ, III: 219; Sicill-i Osmânî, IV: 390.

[8]Niyazi Berkes, Yüz Soruda Türkiye İktisat Tarihi, Cilt I, 2. baskı, İstanbul 1972, ss. 65, 88 v.d., özellikle 95 ve 97.

[9]"Editor's Desk," IJMES 5/3, Haziran 1974, s. 231.

Enderunluların ve ümera kapıları mensuplarının arada başka bir görevde bulunmadan doğrudan doğruya yüksek seviyede taşra görevlerine getirilmeleri bakımından Berkes'in teşhisinde gerçek payı vardır. Fakat olay kölelerin kullarla mücadelesi değildir. Söz konusu olan değişiklik saraylıların çıkmalarında ve saraya alınanların kimliklerinde, yani klâsik anlamıyla kul sayılamayacak--ama köle de olmayan--kişilerin de saraya girebilmelerinde ve doğrudan enderundan çıkıp birunda görev almadan yönetime geçebilmelerindedir.

Berkes, onyedinci yüzyılda saraya alınanlar arasında Kafkas asıllıların sayısının artmasının da kölelerin kulların yerini almağa başladığı görüşünü desteklediğini ileri sürüyor.[10] Saraya alınan Kafkas asıllıların devşirme olmadıkları bilinor, fakat kulların kesinlikle devşirmeden geldikleri iddia edilemeyeceğine göre Kafkas asıllıların kul değil köle sayılmaları da gerekmez. Sorun kuldan köleye geçiş değil, kul temininde yöntem ve bir dereceye kadar coğrafî bölge değişmesidir. Üstelik bu değişim kul kaynağı olarak Rumeli bölgesinin terkedildiğini de göstermez; onyedinci yüzyılda bazı Osmanlılar devletin Arnavut ve Boşnakların eline geçtiğinşikâyetteydiler.[11] Kul kaynağı olarak Abaza, Gürcü, Çerkezlerin önem kazanması herhalde Osmanlı devletinin onaltıncı yüzyıl sonunda İran

---

[10] Berkes, a.e., s. 103.

[11] Metin Kunt, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment," IJMES 5/3, Haziran 1974, ss. 233-9.

harpleri sonucunda Kafkaskya'daki fetihler dolayısıyla ve bu fetihlerin hepsi sürekli olmasa bile bu bölge ile daha sıkı bir ilişki içine girmiş olmasındandır.

Osmanlı düzeni bakımından kul kaynağı olarak Kafkas bölgesinin de ön plana çıkmasına göre asıl önemli değişiklik kul temininde yöntem değişikliğidir. Devşirme yönteminin terkedilmesi, Kafkaslardan daha değişik şekillerde kul getirilmesi ile beraber çoğu kimsenin intisap yoluyla, yani kişisel ilişkilerden faydalanarak, hattâ önce bazı ümera kapılarında bulunduktan sonra saraya girme imkânlarının artması yüzündendir. Gerçekten daha onaltıncı yüzyıl sonlarında Gelibolulu Âlî "filân vezirin yurddaşı imiş ve filân ağanın kardaşı imiş deyu" bazı kimselerin saray hizmetine alınmaması gerektiğini söylemektedir.[12] Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan tarihsiz fakat katalogda onaltıncı yüzyıldan olduğu belirtilen bir belgeden de saraydakilerin asıl memleketlerinde tanıdıkları bazı çocukları devşirilmesini tavsiye ettikleri anlaşılıyor.[13]

Saraya kul temininde olsun, ümera tayinlerinde olsun, sistemlilikten kişisel ilişkilerin önem kazandığı bir düzene geçiş Osmanlı düzeninin kendi içinden gelen bir değişimdir herhalde; bunun onaltıncı yüzyıl sonu enflasyonu ve karışıklığından daha önce oluştuğunu görebiliyoruz. Fakat

---

[12] Mevâ'id ün-Nefâis fî Kavâ'id ül-Mecâlis, İstanbul 1956, ss. 20-1.

[13] TSA, E. 9607. Bu belgenin incelenmesi için bak. Metin Kunt, "The Ottoman State and the Ottoman Households," özel çoğaltılmış bildiri, 1973.

genel değişim içinde de bu gelişmenin onyedinci yüzyıl şartlarında daha hızlandığı, devletin il yönetiminde disiplini sağlamak ümidiyle daha üstün güçlerle desteklendiği ve doğrudan doğruya saraydan ya da merkezden gönderilen beylerbeylerine bel bağladığı ortaya çıkıyor.

Ümera tayin ve mazuliyet sürelerini incelerken izlediğimiz diğer bir değişime eğildiğimizde de gene onaltıncı yüzyıl sonu karışıklığından önce düzende zaten var olan bir eğilimin yeni şartların etkisiyle kuvvetlenişini görüyoruz. Tevcih defterleri üzerindeki incelemelerimizde ümeranın bir yandan görev süreleri kısalırken aynı zamanda iki tayin arasında mazul kaldıkları sürelerin de uzadığını saptamıştık (bak. Kısım III, Tablo X-XI, XIV-XV). Bu iki yanlı değişmenin genellikle sancakbeyleri için beylerbeylerinden daha önce geliştiği de anlaşılıyor. Sancakbeyleri için değişme epey anî olarak 1570'lerden 1580'lere geçerken ortaya çıkmıştır; beylerbeylerinin durumunda da değişme aynı devrede başlamış olmakla beraber 1580'lerden 1630'lara geçerken görülen fark daha büyüktür. Bu durumda önce sancakbeyi rütbesinde görülen, sonra beylerbeyi rütbesine de sirayet eden bir sıkışıklık, bir tıkanıklık söz konusudur.

Ümera rütbelerinde olduğu kadar diğer devlet görevlerinde de görülen bu sıkışıklık onaltıncı yüzyıl ortalarından sonra İmparatorluğun genişlemesinin durmuş ya da yavaşlamış olması ile açıklanagelmiştir. Oysa, hiç olmazsa 1570'lerden 1580'lere geçerken sancakbeyi seviyesinde ortaya çıkan, kadroya göre insan fazlalığı olayı tamamıyla bu sebepten olmasa gerektir. Osmanlı düzeninin sürekli bir genişleme varsayımına dayalı olduğu,

her seviyede görev için kadroya göre daha fazla aday bulunduğu tahmin edilebilir. Özellikle onaltıncı yüzyılın ilk yarısında geniş toprakların Osmanlı İmparatorluğuna katıldığı bir sırada durum herhalde böyleydi. Öyleyse, fetihlerin durakladığı on-onbeş yıl gibi nisbeten kısa bir süre içinde bile kadrolarda bir tıkanıklık görüleceği açıktır. Öte yandan gene onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında, bekli de daha önceki devirlerin fetihlerinin süreceği varsayımına dayanarak, ümera seviyesindeki tayinler için yeni kaynakların ortaya çıkmağa başladığını, meselâ ümera kapıları mensuplarının gittikçe daha sık sancakbeyliğine ve beylerbeyliğine getirildiklerini de saptamıştık. Demek ki tıkanıklık yeni bölgelerin açılmamasından olduğu kadar insan gücü kaynağının çeşitlenmesinden de ileri geliyor.

Özellikle onyedinci yüzyılda sayıları artık pek artmayan, hattâ bazen azalan sancaklara daha çok sayıda kimsenin talip olmasıyla daha yüksek seviyede nüfuzlu kişilerce arkalananların ve "kapısı mükemmel" olanların şansının yükseldiğini söyleyebiliriz. 1632-41 devresini kapsayan tevcih defterlerinde önceki defterlerde bulunmayan bir yenilik olarak bazen bir tayinin kimin tavsiyesiyle yapıldığının kaydedilmesi de bu yeni durumun bir belirtisidir.

İncelememizin çeşitli sonuçlarını üç ana noktada özetleyebiliriz. Öncelikle İmparatorluk il düzeninde sancaktan eyalete doğru bir kayma olduğunu görüyoruz. Bu değişimin bir yönü yönetimde ağırlığın daha küçük bir idarî birimden daha büyük bir birime geçiştir; diğer yönü ise onyedinci yüzyıldaki büyük idarî birimin beylerbeyilikten valisinin daha geniş yetkilerini belirleyen yeni bir deyimle eyalete dönüşmesidir. İkinci ana nokta

olarak Osmanlı tarihçiliğinde nicedir görülen bir çelişkiyi artık daha iyi anladığımızı söyleyebiliriz. Onyedinci yüzyılda bir yandan nakit olarak merkezî gelirlerin ve daha da önemlisi merkezî ordunun büyümesinin yanı sıra gene aynı devirde merkez otoritesinin zayıflaması olarak özetleyebileceğimiz bu çelişki Osmanlı klâsik düzeni hakkındaki temel bir görüşten ileri geliyor herhalde. Onaltıncı yüzyıla kadar merkezî ordunun, yani padişah kapısının güçlenmesinin yöresel güçlere göre sultanın da kuvvetlenmesi demek olduğu kabul edilegelmiştir. Oysa, onaltıncı yüzyıl başlarına, sultanın otoritesinin her zamankinden üstün olduğu bir devire göre onyedinci yüzyılda enderunluların da merkezî ordunun da güçlenmesi tam aksi sonuçlar doğurmuştur. Bu durum ise düzende sistemlilikten kişiselliğe doğru olan bir geçişin sonucudur. Yani merkezî otoritenin gücü bakımından asıl önemli nokta düzende görev alanların kul olup olmadığı değil, hangi ilkelere göre ve hangi şekillerde ilerledikleri ve görevlerini yerine getirdikleridir. Enderunlular onyedinci yüzyılda elde ettikleri avantajlarını kendi durumlarını güçlendirmek için hattâ sultana karşı kullanmaktan çekinmemişlerdir. Üçüncü noktamız ise bu değişimin İmparatorluğun iç şartlarından dolayı ortaya çıktığı, fakat dış etkilerle oluşan bir karışıklık devresinde değişimin hızlandığıdır.

Genel olarak bu görüşün tekrarlanmağa değmeyecek kadar açık olduğu, yani bir sistemin değişimlerinin köklerinin kendi içinde olmasının eşyanın tabiatı gereği olduğu ve aksinin düşünülemeyeceği öne sürülebilir. Osmanlıların kendileri onaltıncı yüzyıl sonu değişiminin köklerini kendi düzenlerinin, özellikle tımar sisteminin bozulmasında aramışlardı. Oysa,

çağımızın tarihçileri, belki de Osmanlı yazarlarının incelemelerini yetersiz ve düzeyde bulduklarından, değişimin daha derinde yatan sebeplerini dış etkenlerde aramağa yönelmişlerdir denilebilir. Bu çalışmada ise iç gelişimi değişik bir yöntem ve yaklaşımla ele alarak değişimin iç sebeplerini hiç olmazsa kısmen açıklamağa çalışıldı. Kesinlikle söylenemese bile bana öyle geliyor ki onaltıncı yüzyılda Osmanlı düzeni üzerinde hiç dış etki olmamış olsaydı bile, bu çalışmada saptanan yönde bir değişiklik olacaktı.

İmparatorluğun onyedinci yüzyıl ortasında vardığı durum, il idaresinin her biri ufak bir orduyu etrafına toplamış, güçlü ekonomik kaynaklara sahip eyalet valilerinin eline bırakılmasıdır ki, sorunları artık değişik bir siyasal-ekonomik çerçeve içinde görmemiz gerekiyor. Onyedinci yüzyılın başındaki Celâlî isyanlarının bastırılmasından sonra düzenin bu sefer yeni güçlerini bazen devlete meydan okuyacak şekilde kullanmaktan kaçınmayan bu eyalet valilerinin etkisi altında kaldığını biliyoruz. Eyalet valileriyle merkezin çekişmesi yüzyıl ortalarında en kritik noktasına ulaşmış, nihayet 1658'de Köprülü Mehmed Paşa'nın merkez devlet üstünlüğünü yeniden kurma çabasına karşı çok sayıda ümerayı etrafında toplayan Abaza Hasan Paşa isyanına varmıştır. Bu olayların ayrıntılarını ve düzendeki değişmenin bundan sonraki yönünü saptamak diğer tarihçilerin incelemelerine konu olacaktır.

EK I

1527'de Osmanlı İdarî Düzeni, Osmanlı Ümerası, Ümera Hasları[1] (TSA D. 5246 Sayılı Deftere Göre)

Defter-i elviye-i memâlik-i ma'mûre ala sebîl üt-tafsîl

Hüve'l-melik ür-rauf

Tafsîl-i memâlik-i mahrûse-i pâdişâhîden Rumili'nde ve Anadolu'da ve vilâyet-i Karamân ve Rûm'da ve diyâr-ı Şâmiyye ve Mısriyye ve Diyarbekir'de ve Kürdistan'da ve vilâyet-i Dulkadriyye'de vâki olan beylerbeyilerin ve sancakbeylerinin esâmisi ve her birine avâtıf-ı aliyye-i hâkânîden ihsan olunan dirlikleri ve yaya ve müsellem sancaklarının dahi tafsîli ile defteridir ki zikr olunur

1. Liva-ı Paşa, benâm-ı mirmirân-ı Rumili Hazret-i Kasım Paşa[2]
2. Liva-ı Semendire, benâm-ı Hüsrev Bey veled-i Ferhad Ağa, hâsıl 605.000
3. Liva-ı Bosna, benâm-ı Mehmed Bey veled-i Yahya Paşa, hâsıl 500.000
4. Liva-ı Gelibolu, Pulak (پولاک) Mustafa Bey, 605.000

---

[1] TSA D. 5246 için bak. Kısım I, ss. 33-4.

[2] Beylerbeyilik ve sancak sıra numaraları eklenmiştir. İlk üç kaydı örnek olmak üzere tamamen, diğerlerini kısaltmalarla veriyorum.

5. Liva-ı Niğbolu, Mehmed Bey veled-i Mihal, 603.000

6. Mora, Hazret-i Zeynel Paşa, 606.000

7. Hersek, Ahmed Bey birader-i Mustafa Bey, 375.000

8. Ohri, Hasan Bey, 300.000

9. İskenderiye, Bâlî Bey, 605.000

10. Silistre, Mehmed Bey Ağa-ı Bevvâbân, 540.000

11. Avlonya, Süleyman Bey, 473.000

12. Vılçitrin, Pîrî Bey veled-i Balta, 406.300

13. Alacahisar, Hüseyin Bey veled-i Evrenos, 220.000

14. Vidin, Yahşi Bey veled-i Mihal, 400.000

15. Yanya, Mehmed Bey, 600.000

16. Tırhala, Hasan Bey veled-i Ömer Bey, 512.000

17. Prizrin, Küçük Bâlî Bey, 200.000

18. Ağrıboz, Ahmed Bey veled-i Kasım Paşa, 320.000

19. İlbasan, Hasan Bey, Sekbanbaşı, 200.000

20. Vize, Has olmuştur.

21. Köstendil, Mehmed Bey veled-i Ahmed Ağa, 314.000

22. İzvornik, Sinan Bey, Kethüda-ı Rumili, 256.000

23. Karlı İli, Kayıtbay Bey el-cundî, 200.000

24. Çirmân, Ali Bey, Ağa-ı gurebâ-ı yemin, 152.000

25. Kızılca Müsellem, Mehmed Bey veled-i تودر مزاك , 140.000

26. Voynuk, Nebi Bey, Kethüda-ı İstabl-i Amire, 80.000

27. Çingâne, Ali Bey veled-i İskender Paşa, 170.000

28. Liva-ı Karadağ, İskender Bey veled-i Çerni (چرنی), 101.000

29. Kefe, Mehmed Bey, nişânî, 400.000

30. Rodos ve Cezair, Abdülcelil Bey veled-i İsfendiyar, 300.000

31. Selânik, ber vech-i tekaüd

II. Elviye-i Vilâyet-i Anadolu

1. Liva-ı Kütahya, Mirmiran-ı Anadolu Behram Bey, 1.000.000

2. Teke, İhtiyar Bey, 400.000

3. Aydın, Lütfi Bey, Emir-i alem, 503.000

4. Menteşa, Ferhad Bey, Ser şarabdârân, 450.000

5. Saruhan, Mehmed Bey, 325.000

6. Karasi, Mehmed Bey, damad-ı Ayas Paşa, 200.000

7. Biga, İbrahim Bey veled-i Kurd Aydın Bey, 150.000

8. Hamid, Sinan Bey, Ser Hayyatîn, 210.000

9. Karahisar-ı Sahib, Okçu Sinan Bey, 300.000

10. Ankara, Mehmed Bey veled-i Pîrî Paşa, 364.300

11. Kangırı, Mustafa Bey, 215.000

12. Bolu, Musa Bey veled-i Kızıl Ahmed, 405.000

13. Kastamonu, Zağarcı Ahmed Bey, 250.000

14. Sultanönü, der tasarruf-u Kasım Bey veled-i Şehsuvar Dulkâdirî, be-resm-i zeamet

15. Hüdavendigâr, hassa-i padişahî

16. Alâiye ve Manavgat, Sinan Bey birader-i Yakub Ağa, 330.000

17. Kocaili, İbrahim Bey veled-i Ömer Bey, 162.000

III. Elviye-i Vilâyet-i Karamân

1. Liva-ı Konya, Mirmiran Mahmud Bey, 700.000
2. Kayseri, (boş)
3. İçil, Sinan Bey, Mirahur-u küçük, 300.000
4. Niğde, Mahzar Bâlî Bey, 230.000
5. Beyşehri, Hasan Bey el-çavuş, 150.000
6. Aksaray, Hüseyin Bey, Ser silahdârân, 200.000
7. Maraş, Üveys Bey, Mirahur, 400.000

IV. Elviye-i Vilâyet-i Rûm

1. Liva-ı Sivas, Mirmiran Yakub Bey, 700.000
2. Amasya, Koçu Bey, 450.000
3. Çorum, Sinan Bey, 153.000
4. Canik, Sarrac Ali Bey, 150.000
5. Karahisar-ı Şarkî, Mustafa Bey veled-i Bıyıklı Mehmed Bey, 250.000
6. Bayburd, İdris Bey, veled-i Ömer Bey, 305.000
7. Kemah, Sinan Bey, 471.000
8. Malatya, İskender Bey veled-i Yularkasdı, 450.000
9. Divriği ve Darende, Mehmed Bey veled-i Sinan Paşa, 188.000
10. Gerger ve Kahta, Başıbüyük Mehmed Bey, 470.000
11. Bozok, Mahmud Bey veled-i Şükrullah Bey, 230.000
12. Trabzon, İskender Bey, 500.000

V. Elviye-i Vilâyet-i Şam

1. Liva-ı Şâm, Mirmiran Lütfi Bey, 1.000.000

2. Adana, Pîrî Bey veled-i Ramazan, 1.870.000

3. Haleb, İsa Bey veled-i İbrahim Paşa, 550.000

4. Trablus, Haydar Bey, Ser Zevvakin, 400.000

5. Kudüs-ü Şerif ve Gazze, Üveys Bey birader-i Mehmed Bey, 550.000

6. Hama ve Hums, Mehmed Bey veled-i Korkmas (قورقماس) 400.000

7. Anteb, Mehmedşah Bey, 322.000

8. Sis, Mahmud Bey veled-i Davud Paşa, 180.000

9. Tarsus, Hüseyin Bey, 150.000

10. Nablus ve Safed, Hacı Bey, 500.000

11. Birecik, Mustafa Bey veled-i Cerrah, 140.000

12. Deyr ve Rahba (böyle!), Hüseyin Bey, 170.000

13. Ekrad, İzzeddin Bey, 170.000

14. Uzeyrili, Ahmed Bey veled-i Uzeyr, 146.000

15. Salt [ve] Aclun, İskender Bey, 200.000

VI. Elviye-i Vilâyet-i Mısr

1. Liva-ı Mısr, Mirmiran Süleyman Bey, 4.000.000

2. muhafaza-ı Mısr, İskender Bey Horasanî, 300.000

3. Suyut, İsa Bey Köstendilî, 250.000

4. Cidde, ber vech-i emanet

5. Nâzır-ı emval, canım (جانم), 400.000

VII. Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir

1. Liva-ı Amid ve Mardin, Hüsrev Bey mirmiran, 2.500.000
2. Harprut, Gazikıran (Gazi Kıran, Gazi Kuran?) Bey, 400.000
3. Arabkir, Levend Bey, 200.000
4. Ruha, Mustafa Bey, 200.000
5. Kiğı, Mustafa Bey, 205.000
6. Ergani, Mehmed Bey Menteşalu, 168.000
7. Musul, İskender Bey veled-i Aranid, 338.000
8. Anâ ve Hît, Abdurrahman Bey veled-i Öğünür (اوكنور) Hacı Bey, 225.000
9. Bîre, haliya hasdır
10. Aşair-i Ulus, haliya hasdır

Vilâyet-i Kürdistan

1. Eyâlet-i Cezire, Mîr Bedir Bahtî
2. " Bitlis, Şeref Bey
3. " Hısnkeyf, Süleyman Bey veled-i Melek Halil sancak tasarruf ider
4. " Siverek, Mîr Seyyid Bey
5. " Mîr Zahid veled-i İzzeddin Şir
6. " Çemişkezek, Mîr Hüseyin Bey
7. " İmadiye, Mîr Hasan Bey

Bunlar [yukarıdakiler] Kürdistan beylerinin ümera-ı izamındandır.

8. Eyâlet-i Hayzan, Davud Bey Hayzanî
9. " Sason, Mehmed Bey Sasonî
10. " Palu, Cemşid Bey
11. " Çapakçur, Sultan Ahmed Bey
12. " Eğil, Murad Bey
13. " Sincar, Seydi Ahmed Bey
14. " Atak, Ahmed Bey
15. " Çermik, Şah Ali Bey
16. " Hayzo, Mîr Mehmed Bey
17. " Zerrîk, Şahkulu Bey veled-i Mehmed Zerrîkî

Elviye-i Müsellemân-ı Anadolu

1. Liva-ı müsellemân-ı Aydın ve Saruhan ve Menteşa ve Sultanönü ve Hüdavendigar ve Kocaili ve Karesi-ve-Biga ve elliciyân-ı Saruhan, benâm-ı Mehmedşah Bey veled-i Şemsi Bey el-fenârî, hâsıl 58,000
2. Liva-ı müsellemân-ı Bolu, Kastamonu, Ankara, Kangırı, Çadırcı Kasım, 66.000
3. Liva-ı müsellemân-ı Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Hamid, Hüseyin Bey, 65.000
4. Liva-ı müsellemân-ı Teke ve Manavgat, Çadırcı Ali, 45.000

Elviye-i Piyâdegân

1. Liva-ı piyâdegân-ı Kütahya, Kasım, ser zağarcıyân, 45.900
2. Liva-ı piyâdegân-ı Karahisar-ı Sahib, Hüseyin, ser arabacıyân, 50.000

3. Liva-ı piyâdegân-ı Karesi, Mustafa, ser sasonciyân (böyle!), 45.000
4. " " Saruhan, Mustafa, Ağa-ı İstanbul, 45.000
5. " " Biga, Kasım, ser piyadegân, 35.000
6. " " Menteşa, Ali ser turnacıyân, 45.000
7. " " Hamid, Süleyman, 50.000
8. " " Bolu, İlyas, ser turnacıyân, 40.000
9. " " Aydın, Hüseyin, ser solak, 85.000
10. " " Hüdavendigar, Yusuf, 40.000
11. " " Ankara, Yusuf, ser piyâde, 45.400
12. " " Sultanönü, Mehmed, 35.000

EK II

1568-74 Yıllarında Osmanlı İdare Düzeni[1]
(MAD 563 Sayılı Deftere Göre)

s. 214 Elviye-i Vilâyet-i Rumeli[2]

Liva-ı (Paşa? yırtık)

s. 215 Liva-ı Bosna

Liva-ı Mora

s. 216 Liva-ı İskenderiye

Liva-ı ? (yırtık)

s. 217 Liva-ı Kırkkilise

Liva-ı Dukakin

s. 218 Liva-ı Akkirman

Liva-ı ? (yırtık)

s. 219 Liva-i Voynuk

Liva-ı Mezestre ve (? okunamadı)

---

[1] MAD 563 için bak. Kısım II, ss. 44-6.

[2] Kısım II'de belirtildiği gibi sahifelerdeki yırtıklar yüzünden bazı sancakların isimleri okunamıyor, bazı sahifeler de eksik olduğundan Rumeli vilâyetinde çok az sancak saptanabiliyor.

s. 220 Liva-ı Azak

Liva-ı ? (yırtık)

s. 37 Zeamet (defterdar-ı tımarha-ı Rumeli)

s. 38-9 Boş

s. 40 Elviye-i Vilâyet-i Cezair-i Bahr-i Sefid

Liva-ı Gelibolu

s. 41 Liva-ı Ağrıboz

Liva-ı Karlıili

s. 42 Liva-ı İnebahtı

Liva-ı Rodos

s. 43 Liva-ı Midillû

Liva-ı Cezair-i Mağrib

s. 44 Liva-ı Sakız

Zeamet (tımar kethüdası)

s. 45 Zeamet (tımar defterdarı)

s. 46 Elviye-i Vilâyet-i Bedun

Liva-ı Bedun

s. 47 Liva-ı Semendire

Liva-ı İzvornik

s. 48 Liva-ı Vılçitrin

Liva-ı Pojega

s. 49 Liva-ı Peçuy

Liva-ı İstolni Belgrad

s. 50 Liva-ı Usturgon

Liva-ı Segedin

s. 51 Liva-ı Sirem

s. 52 Liva-ı Şimontorna

Liva-ı Kopan

s. 53 Liva-ı Filek

Liva-ı Seksar

s. 54 Liva-ı Sigetvar

Liva-ı Seçen

s. 55 Liva-ı Novigrad

Liva-ı Solnuk

s. 56 Liva-ı Sekçuy

Zeamet (tımar kethüdası)

s. 57 Zeamet (tımar defterdarı)

s. 58 Ağalık-ı Gönüllüyân-ı Bedun (işlenmemiş)

s. 59 Boş

s. 60 Elviye-i Vilâyet-i Tamışvar

Liva-ı Tamışvar

s. 61 Liva-ı Lipova

Liva-ı Vidin

s. 62 Liva-ı Alacahisar

Liva-ı Çanad ve ?(okunamadı) ve Peçkerek

s. 63 Liva-ı Arad maa Göle

Liva-ı Modova

s. 64 Liva-ı Pankota

Liva-ı (boş)

s. 65 Zeamet (tımar kethüdası)

Zeamet (tımar defterdarı)

s. 66 Zeamet (hazine defterdarı)

s. 67 Boş

s. 68 Elviye-i Vilâyet-i Anadolu

Liva-ı Kütahya

s. 69 Liva-ı Saruhan (şehzade sancağı)

Liva-ı Aydın

s. 70 Liva-ı Karahisar-ı Sahib

Liva-ı Ankara

s. 71 Liva-ı Hüdavendigar

Liva-ı Bolu

s. 72 Liva-ı Kocaeli (tarihsiz not: "mezkur sancak Cezair beylerbeyliğine ilhak olunmak buyuruldu")

Liva-ı Kastamonu

s. 73 Liva-ı Menteşa

Liva-ı Teke

s. 74 Liva-ı Hamid

Liva-ı Alaiye (tarihsiz not: "Kıbrıs beylerbeyliğine ilhak olunmak buyuruldu")

s. 75 Liva-ı Kangırı

Liva-ı Karesi

s. 76 Liva-ı Biga (tarihsiz not: "mezkur sancak Cezair beylerbeyliğine ilhak olunmak buyuruldu")

Liva-ı Sultanönü

s. 115 Liva-ı Sığla (tarihsiz not: "mezkur sancak Cezair beylerbeyliğine ilhak olunmak buyurulmuştur")

Zeamet (tımar kethüdası)

s. 116 Zeamet (tımar defterdarı)

Hasha-ı lala-ı Şehzade Sultan Murad

s. 117 Defterdarlık-ı hazine-i Hazret-i Şehzade Sultan Murad Han tale allahu ömrahu

s. 118 Elviye-i Müsellemân-ı Vilâyet-i Anadolu

Liva-ı Müsellemân-ı Vilâyet-i Kütahya ve Karahisar ve Hamid

s. 119 Liva-ı Aydın ve Saruhan ve Menteşa ve Karesi ve Biga ve Hüdavendigar ve Kocaeli ve Sultanönü

Liva-ı Bolu ve Kastamonu ve Ankara ve Kangırı

s. 120 Liva-ı Müsellemân-ı Teke ve Alaiye

s. 121 Elviye-i Piyadegân-ı Vilâyet-i Anadolu

Liva-ı Piyadegân-ı Kütahya

s. 122 Liva-ı Piyadegân-ı Karahisar-ı Sahib

Liva-ı Piyadegân-ı Saruhan

s. 123 Liva-ı Piyadegân (boş)

Liva-ı Piyadegân-ı Menteşa

s. 124 Liva-ı Piyadegân-ı Hamid

Liva-ı Piyadegân-ı Ankara

s. 125 Liva-ı Piyadegân-ı Bolu

Liva-ı Piyadegân-ı Sultanönü

s. 126 Liva-ı Piyadegân-ı Hüdavendigar

Liva-ı Piyadegân-ı Karesi

s. 127 Liva-ı (Piyadegân-ı) Biga

s. 128 Elviye-i Vilâyet-i Karaman

Liva-ı Konya

s. 129 Liva-ı Kayseri

Liva-ı İçil

s. 130 Liva-ı Niğde

Liva-ı Beyşehri

s. 131 Liva-ı Aksaray

Liva-ı Akşehir

s. 132 Liva-ı Kırşehri

Zeamet (tımar kethüdası)

s. 133 Zeamet (tımar defterdarı)

s. 134 Elviye-i Vilâyet-i Dulkadriye

Liva-ı Maraş

s. 135 Liva-ı Malatya

Liva-ı Sîs

s. 136 Liva-ı Anteb

Liva-ı Kars (Kars-ı Dulkadriye, Kadirli)

s. 137 Liva-ı Samsad

Liva-ı (boş)

s. 138 Liva-ı (boş)

Liva-ı (boş)

s. 139 Zeamet (tımar kethüdası)

Zeamet (tımar defterdarı)

s. 140 Elviye-i Vilâyet-i Rum

Liva-ı Sivas

s. 141 Liva-ı Amasya

Liva-ı Çorum

s. 142 Liva-ı Bozok

Liva-ı Divriği

s. 143 Liva-ı Canik

Liva-ı Arabkir

s. 144 Zeamet (tımar kethüdası)

Zeamet (tımar defterdarı)

s. 145 Boş

s. 146 Elviye-i Vilâyet-i Erzurum

Liva-ı Erzurum

s. 147 Liva-ı Trabzon

Liva-ı Karahisar-ı Şarkî

s. 148 Liva-ı Kiğı

Liva-ı Pasin

s. 149 Liva-ı İspir

Liva-ı Hınıs

s. 150 Liva-ı Çemişkezek

Liva-ı Soğman an ülkâ-ı Çemişkezek

s. 151 Liva-ı Mazgird

Liva-ı Pertek an ülkâ-ı Çemişkezek

s. 152 Liva-ı Oltu

Liva-ı Batum

s. 153 Liva-ı Bârdîz

Liva-ı Mamirvân

s. 154 Liva-ı Ardanuc

Liva-ı Küçük Ardahan

s. 174[3] Liva-ı Kızucan

Liva-ı Tortum

s. 173 Liva-ı Ardahan

Liva-ı Pertekrek (sonradan ilâve: "ve nısf-ı Livane")

s. 172 Liva-ı Livane

Liva-ı Kars

s. 171 Liva-ı Şavşat

Liva-ı İmirho (sonradan ilâve?)

Liva-ı Acara

---

[3] S. 154'deki bir mürekkep lekesinin s. 174'e çıkmış olması bu iki sahifenin karşı karşıya gelmesi gerektiğini doğruluyor.

s. 170 Liva-ı Malazgird

Zeamet (tımar kethüdası)

s. 169 Zeamet (tımar defterdarı)

Liva-ı Nevahi-i (?) Tekman

s. 168 Elviye-i Vilâyet-i Halep

Liva-ı Halep

s. 167 Liva-ı Adana

Liva-ı Hama

s. 166 Liva-ı Tarsus (tarihsiz not: "Kıbrıs beylerbeyliğine ilhak olunmak buyuruldu")

Liva-ı Birecik

s. 165 Liva-ı A'zaz ve Kilis

Liva-ı Maarra

s. 164 Liva-ı Uzeyr

Liva-ı Selemiye

s. 163 Liva-ı Bâlîs

Zeamet (tımar kethüdası)

s. 162 Zeamet (tımar defterdarı)

Hasha-ı defterdar-ı hızane-i vilâyet-i Halep

s. 161 Elviye-i Vilâyet-i Şam

Liva-ı Şam

s. 160 Liva-ı Kuds-i Şerif

Liva-ı Gazze

s. 159 Liva-ı Trablus

Liva-ı Safed

s. 158 Liva-ı Nablus

Liva-ı Aclun

s. 157 Liva-ı Kerek ve Şavbek (böyle!)

Liva-ı Leccun

s. 156 Liva-ı Hums

Liva-ı Tadmor

s. 155 Liva-ı Salhat (?)

Liva-ı Beyrut ve Sayda (sonradan ilâve)

Liva-ı Cebele

s. 77 Zeamet (tımar kethüdası)

Zeamet (hazine defterdarı)

Zeamet (tımar defterdarı)

s. 78 Elviye-i Vilâyet-i Diyarbekir

Liva-ı Amid

s. 79 Liva-ı Ruha

Liva-ı Harprut

s. 80 Liva-ı Ergani

Liva-ı Kabur

s. 81 Liva-ı Deyr-i Rahba

Liva-ı Siverek

s. 82 Liva-ı Atak

Liva-ı Nusaybin

s. 83 Liva-ı Tercil

Liva-ı Çermik

s. 84 Liva-ı Rakka

Liva-ı Sincar

s. 85 Liva-ı Hısnkeyf

Liva-ı Eğil

s. 86 Liva-ı Çapakçur

Liva-ı Eski Musul

s. 87 Liva-ı Cammase

Liva-ı Siird

s. (87/1) Liva-ı Kabile-i Beni Rabi'a

Liva-ı Ağçakale

s. (87/2) Liva-ı Mihrani

Eyalet-i Kalb

s. 88 Liva-ı Cemaat-i Pesyan ve Puzyan ve Zilan

Liva-ı Gence (böyle!)

s. 89 Liva-ı Görgil

Eyalet-i Hayzo (sonradan ilâve)

Liva-ı Hancuk

s. 90 Zeamet (tımar kethüdası)

Zeamet (tımar defterdarı)

s.91 Hasha-ı defterdarı hızane-i vilâyet-i Diyarbekir

s. 92-3 Boş

s. 94 Elviye-i Vilâyet-i Van

Liva-ı Van

s. 95 Liva-ı Adilcevaz

Liva-ı Bitlis

s. 96 Liva-ı Muş

Liva-ı Bargirî

s. 97 Liva-ı Erciş

Liva-ı Kârkâr

s. 98 Liva-ı Kesan

Liva-ı Ispayrıd

s. 99 Liva-ı Agakfs

Liva-ı Nısf-ı Şırvî

s. 100 Liva-ı Vadi-i Beni Kotur

Zeamet (tımar kethüdası)

s. 101 Zeamet (tımar defterdarı)

Hasha-ı mirliva-ı Mahmudî

s. 102-3 Boş

s. 104 Elviye-i Vilâyet-i Bağdad

Liva-ı Bağdad

s. 105 Liva-ı Musul

Liva- Derteng

s. 106 Liva-ı Cessân

Liva-ı Cevâzir

s. 107 Liva-ı Erbil

Liva-ı Zengabad

s. 108 Liva-ı Anâ

Liva-ı Hille

s. 109 Liva-ı Semâvât

Liva-ı Acûz

s. 110 Liva-ı Zaho nam-ı diğer Sened-i Süleymânî

Liva-ı Harîr ve Duvin

s. 111 Liva-ı Tekrît

Liva-ı Rumahiye

s. 112 Liva-ı Bayât

Liva-ı Gerend

s. 113 Liva-ı Derne

Liva-ı Bürüncek

s. 114 Liva-ı Debâlâ

Liva-ı Urgân

s. 175 Liva-ı Cengûle

Liva-ı Mekrî (?)

s. 176 Liva-ı Şehr-i Pazar

Liva-ı Vâsıt

s. 177 Liva-ı Karadağ

Liva -ı Kasr-ı Şîrîn

s. 178 Zeamet (tımar kethüdası)

Zeamet (tımar defterdarı)

s. 179 Liva-ı Demirkapu

Liva-ı Cedîde

s. 180 Eyalet-i İmadiye

s. 181 Boş

s. 182 Elviye- i Vilâyet-i Şehrizul

Liva-ı Şehrizul

s. 183 Liva-ı Serucek

Liva-ı Zengene

s. 184 Liva-ı Hâvâr

Liva-ı Ülkâ-ı Bâbân

s. 185 Liva-ı Keşşâf

Liva-ı Kelâş ve Alânî

a. 186 Liva-ı Cenârhoysîr (?)

Liva-ı Bacvanlu

s. 187 Liva-ı Hezarmerd

Liva-ı Dulhârân (Dulhorân)

s. 188 Liva-ı Merkâve

Liva-ı Til ve Tâvi (?)

s. 189 Liva-ı Kelâs

Liva-ı Siyeh ve Zencîr (?)

s. 190 Liva-ı Ebrûmân

Zeamet (tımar kethüdası)

s. 191 Zeamet (tımar defterdarı)

Liva-ı Baskî (?)

s. 192 Liva-ı Dâdvân (?)

Liva-ı Ahmed Bey (sonradan ilâve)

Liva-ı Berend

Liva-ı Kale-i Gazi (sonradan ilâve)

s. 193 Liva-ı Çığan Gedüğü

Liva-ı Köy

Liva-ı Uşnî

s. 194 Elviye-i Vilâyet-i Basra

Liva-ı Basra

s. 195 Liva-ı Gibân

Liva-ı Zekiyye

s. 196 Liva-ı Süheyloğlu

Liva-ı Sadr-ı (okunamadı)

s. 197 Liva-ı Medine

Liva-ı Azzâf

s. 198 Liva-ı Rahmaniye

Liva-ı Hazire-i mahrezî (?)

s. 199 Liva-ı Beni Hamid

Liva-ı Şatîha

Liva-ı Şatt-ı Ebu Garih

s. 200 Liva-ı Seruş

Liva-ı Hammâr

s. 201 Liva-ı Maden

Liva-ı Tavîl

s. 202 Elviye-i Vilâyet-i Lahsa[4]

Liva-ı Lahsa

s. 203 Liva-ı Uyûn

Liva-ı Katîf

s. 204 Liva-ı Hufuf

Liva-ı (yırtık)

s. 205 Liva-ı Bender Gakîr (?)

s. 206 Elviye-i Vilâyet-i Mısır

Liva-ı (yırtık)

s. 207 Boş

s. 208 Elviye-i Vilâyet-i Yemen

Liva-ı (yırtık)

s. 209 Boş

---

[4]Onaltıncı yüzyıl ortalarında Lahsa vilâyeti için bak, Cengiz Orhonlu, "1559 Bahreyn Seferine Aid Bir Rapor," TD XVII/22, Mart 1967 (İstanbul 1968), ss. 1-16, özellikle s. 11, n. 1.

s. 210 Elviye-i Vilâyet-i San'a

Liva-ı (yırtık)

s. 211 Boş

s. 212 Elviye-i Vilâyet-ı Kıbrıs

Liva-ı (yırtık)

s. 213 Boş

EK III

1578-88 Yıllarında Osmanlı İdarî Düzeni[1]

(KK 262 Sayılı Deftere Göre)

s. 1 Fihrist (sonradan yapılmış)

s. 2 Elviye-i Vilâyet-i Rumeli

Liva-ı Paşa

Liva-ı Bosna (Receb 988'de müstakil beylerbeyilik)

Liva-ı Mora

s. 3 Liva-ı Niğbolu

Liva-ı Hersek ("Bosna beylerbeyiliğine ilhak olunup aşağıda başka geçmiştir")

Liva-ı Ohri

s. 4 Liva-ı İskenderiye

Liva-ı Silistre

Liva-ı Avlonya

s. 5 Delvine maa İydûnât

Liva-ı Yanya

Liva-ı Tırhala

---

[1] KK 262 için bak. Kısım II, ss. 46-52. Özellikle şark seferlerindeki yeni fetihler dolayısıyla yapılan il düzenlemeleri sonucu olarak aynı sancağın iki ya da daha fazla vilâyette geçtiği, hattâ aynı vilâyetin birden fazla yazıldığı görülüyor.

s. 6 **Liva-ı Prizrin**

Liva-ı İlbasan

Liva-ı Vize

s. 7 **Liva-ı Köstendil**

Liva-ı Çirmen

Liva-ı Selânik

s. 8 **Liva-ı Kefe** (bak. s. 9 ve 217)

Liva-ı Klis ("Bosna'ya ilhak olup anda geçmiştir")

Liva-ı Üsküb

s. 266 **Liva-ı Dukakin**

Liva-ı Kırkkilisa

Liva-ı Voynuk

s. 267 **Liva-ı Çingâne**

Liva-ı Akkirman

Liva-ı Zacesne (yanına ilâve "Pakrim")

Liva-ı Krupa tâbi-i Bosna (sonradan ilâve "Yeni Pazar")

s. 268 **Liva-ı Mezestre tâbi-i Mirmiran-ı Cezair** (bak. s. 15)

Kethüdalık-ı Rumeli

Defterdarlık-ı Rumeli

s. 269 **Eflak**

Liva-ı Azak (bak. s. 9)

Boğdan

s. 9 **Hashâ-ı Cankirman nam-ı diğer Özü**

Miralemlik

Liva-ı Kefe (bak. ss. 8, 217)

Liva-ı Azak tâbi-i Kefe

s. 10 Liva-ı Vılçitrin "haliya ilhak olmuştur" (bak. s. 29)

Liva-ı Semendire " " " (bak. s. 18)

Kapudanlık-ı Fârisân der Bosna

Defterdarlık-ı hızane der vilâyet-i Bosna

Defterdarlık-ı Tımarha-ı Bosna

s. 11 Vilâyet-i Cezair

s. 12 Elviye-i Cezair

Liva-ı Gelibolu

Liva-ı Ağrıboz

Liva-ı Karlıili

s. 13 Liva-ı İnebahtı

Liva-ı Rodos

Liva-ı Midilli

s. 14 Kethüdalık

Defterdarlık

Liva-ı Sığla

s. 15 Liva-ı Mezestre ve (okunamadı) tâbi-i Mora

Liva-ı Sakız

Liva-ı Kocaeli

s. 16 Liva-ı Nakşa

Liva-ı Magosa tâbi-i Kıbrıs (sonradan ilâve; bak. s. 211)

Liva-ı Biga

Liva-ı Finike

s. 17 Vilâyet-i Bedun

s. 18 Elviye-i Bedun

Liva-ı Bedun

Liva-ı Semendire

Liva-ı İzvornik (tarihsiz not: "Hâlâ Bosna'ya tâbi olmuştur")

s. 19 Liva-ı Pojega (tarihsiz not: "Bosna'ya ilhak olunup anda geçmiştir")

Liva-ı Segedin

Liva-ı İstolni Belgrad

s. 20 Liva-ı Mohaç ("Tekrar Sekcuy diye yazılmıştır")

Liva-ı Hatvan

Liva-ı Usturgon

s. 21 Liva-ı Sirem

Liva-ı Novigrad

Liva-ı Şimontorna

s. 22 Liva-ı Kopan

Liva-ı Seksar

Liva-ı Grıjgâl (tayin işlenmemiş)

s. 23 Liva-ı Solnuk

Liva-ı Seçen

Liva-ı Filek

s. 24 Liva-ı Kale-i Sekçuy

Kethüdalık

Defterdarlık-ı Hızane-i Bedun

s. 25 Liva-ı Sigetvar

Liva-ı Peçuy

Defterdarlık-ı Tımarha

s. 26 Ağalık-ı Gönüllüyân-ı Bedun

Kapudanlık-ı Mohaç

Liva-ı Maveraünnehr-i (okunamadı) der liva-ı Pojega ("Bosna'ya tâbi olmuştur")

s. 27 Vilâyet-i Tamışvar

s. 28 Elviye-i Vilâyet-i Tamışvar

Liva-ı Tamışvar

Liva-ı Lipova

Liva-ı Vidin

s. 29 Liva-ı Vılçitrin

Liva-ı Arad ("Göle sancağına ilhak")

Liva-ı Çanad

s. 30 Liva-ı Alacahisar

Defterdarlık-ı Hazine-i Tamışvar

Kethüdalık-ı Defter-i Tamışvar

s. 31 Defterdarlık-ı Tımarha

Liva-ı Yanova

Liva-ı Modava

s. 32 Liva-ı Pankota maa nahiye-i (okunamadı) der liva-ı Lipova

Ağalık-ı Azeban-ı Bedun

Ağalık-ı Azeban-ı Peşte

s. 33 Liva-ı Göle

s. 34 Liva-ı Bosna

Liva-ı Hersek

Liva-ı Klis

s. 35 Liva-ı Pojega

Liva-ı Urahiçe tâbi-i Bosna

Liva-ı Kırka

Liva-ı İzvornik

s. 36 Boş

s. 37 Vilâyet-i Anadolu

s. 38 Elviye-i Vilâyet-i Anadolu

Liva-ı Kütahya

Liva-ı Saruhan

Liva-ı Ankara

s. 39 Liva-ı Aydın

Liva-ı Teke

Liva-ı Menteşa

s. 40 Liva-ı Karesi

Liva-ı Biga "Kapudana tâbidir". (bak. s. 16)

Liva-ı Hamid İli

s. 41 Liva-ı Karahisar-ı Sahib

Liva-ı Kangırı

Liva-ı Bolu

s. 42 Liva-ı Kastamonu

Liva-ı Hüdavendigar

Liva-ı Sultanönü

s. 43 Defterdarlık-ı Şehzade-i Cihanbaht Sultan Mehmed

s. 44 Boş

s. 45 Vilâyet-i Karaman

s. 46 Elviye-i Karaman

Liva-ı Konya

Liva-ı Kayseri

Liva-ı İçil tâbi-i Kıbrıs

s. 47 Liva-ı Niğde

Liva-ı Kırşehri

Liva-ı Aksaray

s. 48 Liva-ı Akşehir

Liva-ı Tarsus tâbi-i Kıbrıs

Kethüdalık

s. 49 Defterdarlık

Liva-ı Beyşehri

Lalalık

s. 50 Defterdarlık-ı Hızane-i Vilâyet-i Karaman

s. 51 Vilâyet-i Rum

s. 52 Elviye-i Rum

Liva-ı Sivas

Liva-ı Amasya

Liva-ı Bozok

s. 53 Liva-ı Çorum

Liva-ı Arabkir

Liva-ı Malatya tâbi-i Zulkadriye (bak. s. 194)

s. 54 Liva-ı Divriği

Liva-ı Canik

Liva-ı Samsad tâbi-i Diyarbekir

s. 55 Kethüdalık

Defterdarlık-ı Hazine-i Vilâyet-i Rum

Liva-ı İskilib

s. 57 Vilâyet-i Haleb

s. 58 Elviye-i Haleb

Liva-ı Haleb

Liva-ı Hama Trablus-u Şam'a tâbiidir.

Liva-ı Hums mükerrer

s. 59 Liva-ı Birecik Rakka'ya tâbi olunup emr-i şerif verilmiştir

Liva-ı Ekrad ve Kilis

Liva-ı Maarra

s. 60 Liva-ı Adana

Liva-ı Uzeyr maa Bıgras ve (okunamadı)

Liva-ı Balis Rakka beylerbeyliğine ilhak olundu

s. 61 Liva-ı Semend ve Tayyibe (?) (tayin işlenmemiş)

Liva-ı Cebele Trablus'a ilhak olunmuştur.

Liva-ı Selemiye bu dahi Trablus'a ilhak olunmuştur

s. 62 Küthüdalık-ı Tımarha-ı Haleb

Defterdarlık- ı Tımarha

Liva-ı Matıh (?) (tayin işlenmemiş)

Liva-ı Antakya ref olunup Haleb sancağına ilhak olunmuştur.

s. 63 Liva-ı Türkmân-ı Haleb

Defterdarlık-ı Hazine-i Haleb

Liva-ı Suruc

s. 64 Boş

s. 65 Vilâyet-i Şam dâr üs-selâm

s. 66 Elviye-i Şam

Liva-ı Şam

Liva-ı Trablus müstakil beylerbeyiliktir

Liva-ı Safed

s. 67 Liva-ı Kudüs

Liva-ı Salt [ve] Aclun

Liva-ı Gazze

s. 68 Liva-ı Nablus

Liva-ı Leccun

Liva-ı Kerak-ı Şavbek

s. 69 Kethüdalık-ı Tımarha-ı Şam

Liva-ı Salhat (?) merfû'dur

Defterdarlık-ı Tımarha-ı Şam

s. 70 Ağalık-ı Yeniçeriyân-ı Şam

Liva-ı Cebele Trablus'a ilhak olunmuştur

Liva-ı Tadmor

s. 71 Liva-ı Beyrut ve Sayda merfû'dur

Liva-ı Hums Trablus'a tâbidir

Defterdarlık-ı Hazine-i Şam

s. 72 Liva-ı Trablus-u Şam müstakil beylerbeyilik olmuştur

Liva-ı Hama

s. 73 Vilâyet-i Mısır

s. 74 Elviye-i Mısır

Mirmirân

s. 74-81 21 isimsiz liva

s. 76 Liva-ı Cidde (bak. s. 88)

Liva-ı (boş) der Habeş

Ağalık-ı Gönüllüyân

s. 77 Defterdarlık

Liva-ı Dimyat

s. 82 Defterdarlık-ı Hizane-i Amire-i Mısır

Kapudanlık-ı İskenderiye-i Mısır

s. 83 Kapudanlık-ı Süveyş

Ağalık-ı Tüfekçiyân-ı Mısır

s. 84 Ağalık-ı Çerakise-i Mısır

Ağalık-ı Azebân-ı Mısır

Dizdarlık-ı Mısır

s. 85 Liva-ı İbrim müstakil beylerbeyilik olmuştur

s. 86 Liva-ı (boş) der Habeş

Liva-ı (boş) der Habeş

s 87 Vilâyet-i Yemen

s. 88 Liva-ı Mekke-i Mükerreme

Liva-ı Cidde

Liva-ı Savâkin

s. 90-1 (Ayrı bir liste: "Saliyaneha-i ümera-ı muhafizûn-ı vilâyet-i Mısır" başlığı altında 25 beyin isim ve saliyaneleri)

s. 93 Elviye-i Habeş (bak. s. 275)

s. 94 Elviye-i Vilâyet-i Yemen

Liva-ı Zebîd

Liva-ı Aden

s. (94a) Liva-ı Radâ'

Liva-ı Mûza' (?)

Liva-ı Herre (?)

s. 95 Liva-ı Radâ-ı Vâdi-i Hûbân

Liva-ı Kale-i Hasyân

Liva-ı Umrân maa 'ayâl-i Beni Yezîd

s. 96 Liva-ı Vâdi-i (okunamadı)

Liva-ı Damâr

Liva-ı Ta'iz

s. 97 Liva-ı (boş)

Liva-ı A'sân (?)

Liva-ı Cebel-i Erba'a (?)

s. 98 Liva-ı Ens (?)

Liva-ı Ta'anîn (?)

Liva-ı (boş)

s. 99 Liva-ı (boş)

Liva-ı (boş)

Liva-ı Kullâ' (?)

s. 100 Liva-ı Beyt-i Fakıh

Liva-ı Kale-i Hace (?)

Liva-ı San'a

s. 101 Liva-ı Demremer (?)

Liva-ı (boş) der Yemen

Liva-ı (boş) der Yemen

Nezaret-i Emval der Yemen

s. 102 Liva-ı Mağrib

Liva-ı Cizzân

Defterdarlık

s. 103 Ağalık-ı Gönüllüyân- 'Assân (?)

Ağalık-ı Sa'da

Ağalık-ı Gönüllüyân-ı Zebîd

s. 104 Ağalık-ı Gönüllüyan-ı Ta'iz

Ağalık-ı Tüfenkçiyân-ı Ta'iz

Ağalık-ı Azebân-ı Ta'iz

s. 105 Ağalık-ı Yeniçeriyân-ı Ta'iz

Ağalık-ı Tüfenkçiyân-ı San'a

Ağalık-ı Azebân-ı San'a

s. 106 Ağalık-ı Yeniçeriyân-ı San'a

Liva-ı Saliyane

Liva-ı Kale-i Heykel (?)

Liva-ı Kale-i Mûdâ' maa tevabihi

Liva-ı (boş) der Yemen

s. 107 Boş

s. 108 Vilâyet-i Diyarbekir

s. 109 Elviye-i Diyarbekir

Liva-ı Amid

Liva-ı Ruha Rakka'ya tâbi olmuştur

Liva-ı Ergani

s. 110 Liva-ı Deyr-i Rahba hâliyâ beylerbeyilik olup

Liva-ı Göregil

Liva-ı Siverek

Liva-ı Ferâk (?)

s. 111 Liva-ı Nusaybin Musul

Liva-ı Harprut

Liva-ı Kabur Rakka

s. 112 Liva-ı Sincar Musul

Liva-ı Málazgird

Liva-ı Pertek an ülkâ-ı Çemişkezek

s. 113 Liva-ı Tercil

Liva-ı Rakka müstakil beylerbeyilik olmuştur

Liva-ı Atak

s. 114 Liva-ı Çapakçur

Liva-ı Hısnkeyf

Liva-ı Aşiret-i Besyan ve Pucyan ve Zilan

s. 115 Eyalet-i Kürdistan

Eyalet-i Cizre

Eyalet-i İmadiye

Eyalet-i Masyun ve nahiye-i Tur tâbi-i Cizre

s. 116 Eyalet-i (okunamadı) Hacakuk tâbi-i Genc

Eyalet-i Sason

Eyalet-i Palu

s. 117 Eyalet-i Genc

Eyalet-i Eğil

Eyalet-i Zırikî maa Kurdgân

s. 118 Eyalet-i Mihrani

Eyalet-i Hüsnru

Eyalet-i Mir Nasır Zırikî

s. 119 Eyalet-i Kalb

Liva-ı Kabile-i Beni Rabi'a

Liva-ı (boş) an ülkâ-i Çemişkezek

s. 120 Liva-ı Soğman an ülkâ-i Çemişkezek

Liva-ı Cammase Rakka'yadır

Liva-ı Siird

s. 121 Liva-ı Eski Musul

Liva-ı Aşair-i Beni Tay maa Faik

Liva-ı Kale-i Heytûn

(ss. 122-5'in s. 129'dan sonra gelmesi lâzım)

s. 126 Defterdarlık-ı Hazine der Amid

Kethüdalık-ı Tımarha-ı Amid

Defterdarlık-ı Tımarha

s. 127 Ağalık (boş)

Liva-ı Ağçakale Musul

Liva-ı Bozulus

s. 128 Liva-ı Hayzan Van

Liva-ı Yava (?) tâbi-i Diyarbekir

Liva-ı Deyr el-Hît Rakka'ya

s. 129 Boş

s. 122 Eyalet-i Rakka (ilk tayin tarihi 17 Zilhicce 994)

s. 123 Eyalet-i Rakka Beylerbeyiye has olmuştur

Liva-ı Deyr-i Rahba bu dahi sancakbeyi ref' olunup paşaya has olmuştur

Liva-ı Cammase bu dahi

Liva-ı Kabur bu dahi

Liva-ı Ruha bu dahi

s. 124 Liva-ı Beni Rabî'a başka sancaktır, Rakka eyaletine tâbi olmak emr olmuştur

Liva-ı Ra's ül-ayn bu dahi başka sancak olup eyalet-i Rakka'ya tâbi olmak emr olmuştur

Liva-ı Ane Bağdad'dan ayrıldı, bu dahi

Liva-ı Tekrit Bu dahi Bağdad'dan ayrıldı, bu dahi

Liva-ı Birecik Haleb'den ayrıldı, bu dahi
Yine Haleb'e ilhak buyuruldu. Ba'dehu yine Rakka'ya ilhak olunup emr-i şerif verilmiştir.

s. 125 Liva-ı Balis Haleb'den ayrıldı

Liva-ı Uzeyr a'râbî Diyarbekir'den ayrıldı

s. 130 Vilâyet-i Bağdad

Elviye-i Vilâyet-i Bağdad

Liva-ı Bağdad

Liva-ı Musul (bak. s. 247 ve 265; Musul beylerbeyliği)

Liva-ı Ane Rakka'yadır

s. 132 Liva-ı Erbil

Liva-ı Hılle

Liva-ı Zengâbâd Kızılâbâd demekle meşhurdur

s. 133 Liva-ı Semevât

Liva-ı Kerkük

Liva-ı Cessân-Bedre

s. 134 Liva-ı Harîr ve Duvîn

Liva-ı Geylân

Liva-ı Bayât

s. 135 Liva-ı Rumâhiye

Liva-ı Derteng

Liva-ı Deyr-i Rahba müstakil beylerbeyilik olmuştur

s. 136 Liva-ı Gazze-i Âl-i Muşa'şa'

Liva-ı Cevâzir

Liva-ı Derne

s. 137 Liva-ı Kerne

Liva-ı Debâlâ

Liva-ı Vâsıt

Liva-ı Fethiye sehven buraya geçmiştir, Basra'ya tâbi olmağın anda geçmiştir

s. 138 Liva-ı Cengûle tâbi-i Diyarbekir

Liva-ı Bâcvân

Kethüdalık-ı Tımarha-ı Vilâyet-i Bağdad

s. 139 Defterdarlık-ı Tımarha-ı Bağdad

Liva-ı Tekrît hâlâ Rakka'yadır

Liva-ı Rumahiye

s. 140 Liva-ı (boş) der Bağdad

Liva-ı Kasr-ı Şirîn

Liva-ı Sadr-ı (okunamadı) tâbi-i Basra şûd

Liva-ı Kale-i Zincir

s. 141 Ağalık-ı Yeniçeriyân-ı Bağdad

Ağalık-ı Azebân-ı Bağdad

Liva-ı Ebu Garbe sehven--Basra'ya tâbidir

Liva-ı Hevâr

s. 142 Vilâyet-i Şehrizul

s. 143 Elviye-i Vilâyet-i Şehrizul

Liva-ı Şehrizul

Liva-ı Şehr-i Pazar

Liva-ı Kestane

s. 144 Liva-ı Zenge

Liva-ı Pâske Pelengân'a tâbi olup anda geçmiştir

Liva-ı Pâve bu dahi

s. 145 Liva-ı Bâbân

Liva-ı (boş) an ülkâ-i Bâbân

Liva-ı Bacvanlu

s. 146 Liva-ı Rûmî

Liva-ı Huveyze

Liva-ı Uşnî Zerzel

s. 147 Liva-ı Harîr ve Duvîn

Liva-ı Zincir

Liva-ı Kerne

s. 148 Liva-ı Kale-i Bürüncek

Liva-ı Serîd (?)

Liva-ı Lâcân Zerzel

s. 149 Liva-ı Merkâve

Liva-ı Kale-i Gazi

Liva-ı Kemergüregüz (?) Pelengân'a tâbi olmuştur anda geçmiştir

s. 150 Liva-ı Karadağ an ülkâ-ı Kara Kayıtmaz

Liva-ı Kelâş Pelengân'a tâbi olup anda geçmiştir

Liva-ı Kelâş-ı diğer bu dahi

Liva-ı Kelânkere (?)

Liva-ı Siya ve Zincir

s. 151 Liva-ı Merkâve

Liva-ı Urgân

Liva-ı Ülkâ-ı Mekrî

Liva-ı Cebel-i Arît (?)

s. 152 Liva-ı (okunamadı)

Liva-ı Kızılca Kale

Liva-ı Urmân

Liva-ı Keşâf

s. 153 Liva-ı Kale-i Hâvâr

Liva-ı Serçe (?) Kuyusu

Liva-ı Hezarmerd

s. 154 Liva-ı Dâdvân Pelengân'a ilhak olunmağın anda geçmiştir

Liva-ı Dulhûrân

Liva-ı Tîl-i Tâvî

s. 155 Kethüdalık-ı Tımarha-ı Vilâyet-i Şehrizul

Defterdarlık-ı Tımarha-ı Şehrizul

Ağalık-ı Yeniçeriyân-ı Şehrizul

Liva-ı Mihrivân Pelengân'a ilhak olunmağın anda geçmiştir

s. 156 Liva-ı Cenân (?) Pelengân'a ilhak olunmağın anda geçmiştir

Liva-ı Erbil

Liva-ı Köy ve Sancaklu

s. 157 Liva-ı Horakût (?)

Liva-ı Diyuznâv (?)

Defterdarlık-ı Hazine-i Bağdad

s. 158 Kethüdalık-ı Tımarha

Defterdarlık-ı Tımarha

Ağalık-ı Gılmân-ı Bağdad

s. 159 Ağalık-ı Gönüllüyân-ı Bağdad be-cânib-i yesâr

Ağalık-ı Azebân

Ağalık-ı Yeniçeriyân-ı Bağdad

s. 160 A ğalık-ı Yeniçeriyân-ı Bağdad be-cânib-i yesâr

Ağalık-ı Azebân

Liva-ı Bâne (?) Pelengân'a ilhak olmağın (okunamadı) geçmiştir

s. 161 Liva-ı (okunamadı)

Liva-ı (okunamadı) tâbi-i Şehrizul

Liva-ı (okunmadı)

s. 162 Vilâyet-i Basra ve Lahsa

s. 163 Elviye-i Vilâyet-i Basra

Liva-ı Basra

Liva-ı Gabbân Basra

Liva-ı Ma'dân Basra

s. 164 Liva-ı Neşve (?) Basra

Liva-ı Tavil Basra

Liva-ı Azzâf tâbi-i Basra

s. 165 Liva-ı Seruş Basra

Liva-ı Zekiyye Basra

Liva-ı Zergök (?) Basra

s. 166 Liva-ı Korna ve Sadr-ı (okunamadı)

Liva-ı Kahhâr (?) Basra

Liva-ı Rahmaniye tâbi-i Basra

s. 167 Liva-ı Katîf Lahsa

Liva-ı Musattam an nahiye-i Cezair tâbi-i Basra

Liva-ı Mihredi (?) merfu'dur

Liva-ı Medine Basra

Liva-ı Taşköprü Basra

s. 168 Liva-ı Bâdiye Basra

Ağalık-ı Gönüllüyân-ı Basra

Ağalık-ı Azebân-ı Basra

Defterdarlık-ı Hazine-i Basra

s. 169 Şatîhe-i Cezair der Basra Fethiye-i Tarre-i (?) Cezair

Liva-ı Lahsa Mirmiran

Liva-ı Bahreyn

Liva-ı (okunamadı) tâbi-i Basra

s. 170 Liva-ı Sadrvâr (?) tâbi-i Basra

Liva-ı Şatt-ı Ebu Garih tâbi-i Basra

Liva-ı Şatt-ı Cârûr (?) tâbi-i Basra

s. 171 Liva-ı Şatt-ı Tavîl tâbi-i Basra

Liva-ı Kullâ'-ı Pîr Hamid oğlu der nahiye-i Korna tâbi-i Basra

Liva-ı Beni Rabî'a tâbi-i Basra

s. 172 Liva-ı Beni Mîzûr (?) tâbi-i Basra

Liva-ı Rahmaniye tâbi-i Basra

Liva-ı (okunamadı) tâbi-i Basra

s. 173 Liva-ı Uyûn tâbi-i Lahsa

Liva-ı (okunamadı) tâbi-i Lahsa

Liva-ı İskenderiye der Basra

Liva-ı (boş) der Lahsa

s. 174 Liva-ı Menfûl (?) tâbi-i Lahsa

Liva-ı Tehmiye (?) tâbi-i Lahsa

Liva-ı (okunamadı) tâbi-i Lahsa

s. 175 Liva-ı Arca tâbi-i Basra

Liva-ı Remle (?) tâbi-i Basra

Liva-ı Tamiye (?) der Lahsa

s. 176 Liva-ı Hân tâbi-i Basra

Liva-ı Tehlîn (?) tâbi-i Lahsa

Liva-ı Nehr-i (okunamadı) tâbi-i Basra

s. 177 Defterdarlık-ı Hızâne der Lahsa

Ağalık-ı Gönüllüyân-ı (okunamadı) der Lahsa

Ağalık-ı Gönüllüyân-ı Kale-i (okunamadı)

s. 178 Ağalık-ı Azebân-ı Kale-i mezbure

Ağalık-ı Rahmaniye

Ağalık-ı (okunamadı)

s. 180 Vilâyet-i Van

s. 181 Elviye-i Van

Liva-ı Van ve Ahtamar

Liva-ı Adilcevaz

Liva-ı Bitlis

s. 182 Liva-ı Bitlis

Ülkâ-i Bradosî

Liva-ı Muş

s. 183 Liva-ı Bârgirî

Liva-ı Hayzân

Liva-ı Somay (?)

s. 184 Liva-ı Merkâvâr

Liva-ı Hakkârî

Liva-ı Meks

s. 185 Liva-ı Kârkâr

Liva-ı Şırvî

Liva-ı Nısf-ı Ülkâ-i Şırvî

Liva-ı Rûmî (?)

s. 186 Liva-ı Keysân

Liva-ı Albâk

Liva-ı Selemâs

Liva-ı Hoy-ı Küçük

s. 187 Liva-ı Ustûn (?)

Liva-ı Ispayrid

Liva-ı Kotur

Liva-ı Târûn (?)

s. 188 Liva-ı Agakis

Liva-ı (boş)

Kethüdalık

Liva-ı Merkâvâr

s. 189 Defterdarlık-ı Tımarha

Ağalık-ı Gönüllüyân-ı Van

Ağalık-ı Gönüllüyân-ı Adilcevâz

Liva-ı Zenûs (?) tâbi-i Van

s. 190 Ağalık-ı Bitlis

Eyalet-i nahiye-i (okunamadı)

Ağalık-ı Gılmân-ı Kale-i Erciş

s. 191 Hasha benâm-ı Yahya Bey mirlivâ-ı Ekrad

Liva-ı Bayezid

Hasha benâm-ı Kılıç Bey mirlivâ-ı (okunamadı)

Liva-ı Güğercinlik tâbi-i Van

Liva-ı Kale-i Pesk (?)

s. 192 Vilâyet-i Dulkadriye

s. 193 Liva-ı Maraş

Liva-ı Kars

Liva-ı Ayntab

s. 194 Liva-ı Sîs Kıbrıs'a ilhak olmuştur

Liva-ı Samsad

Liva-ı Malatya

s. 195 Kethüdalık-ı Tımarha-ı Maraş

Defterdarlık-ı Tımarha-ı Maraş

s. 196 Elviye Tâbi-i Erzurum

s. 197 Liva-ı Erzurum

Liva-ı Trabzon

Liva-ı Pasin

s. 198 Liva-ı Hınıs

Liva-ı Ardanuc Çıldır'a ilhak olmuştur

Liva-ı Batum Müstakil beylerbeyilik olmuştur (bak. s. 259)

Liva-ı Faşe Batum'a ilhak olmuştur

s. 199 Liva-ı Nısf-ı Şavşad

Liva-ı Karahisar-ı Şarkî

Liva-ı Ardahan

s. 200 Liva-ı Şavşad

Liva-ı İspir

Liva-ı Küçük Ardahan

s. 201 Liva-ı Kızucan

Liva-ı Malazgird

Liva-ı Kiğı

s. 202 Liva-ı Mamirvan

Liva-ı Tekman

Liva-ı Çemişkezek

s. 203 Liva-ı Oltu

Liva-ı Pertekrek

Liva-ı Tortum der Gürcistan

s. 204 Liva-ı Kars

Liva-ı Acara Deresi tâbi-i Gürcistan

Liva-ı Mazgird

s. 205 Kethüdalık-ı Tımarha-ı Erzurum

Defterdarlık-ı Tımarha-ı Erzurum

Ağalık-ı Gılmân-ı Erzurum

Defterdarlık-ı Hazine-i Erzurum

s. 206 Ağalık-ı Oltu

Liva-ı Mucingerd

Ağalık-ı Ardahan

Liva-ı Mahcil

s. 207 Liva-ı Soğman

Liva-ı Palu

Liva-ı Livâne hâlâ Çıldır beylerbeyiliğine ilhak olundu

Liva-ı Livâne

s. 208 Vilâyet-i Kıbrıs

s. 209 Elviye-i Kıbrıs

Liva-ı Baf

Liva-ı İçil

s. 210 Liva-ı Alâiye

Liva-ı Tarsus

Liva-ı Sîs

s. 211 Defterdarlık-ı tımarha-ı Kıbrıs

Liva-ı Magosa

Liva-ı Grine

Defterdarlık-ı Hazine-i Kıbrıs

s. 212 Boş

s. 213 Çıldır

Hasha-ı Mustafa Paşa mirmirân-ı Çıldır
(İlk tayin 22 Cemazi ül-evvel 987)

Liva-ı Arpalu

Liva-ı İmirho

Liva-ı Pertekrek

s. 214 Liva-ı Ardanuc

Liva-ı Hacrek

Liva-ı Aspanca der Vilâyet-i Gürcistan tâbi-i Çıldır

Liva-ı Acara der Çıldır

s. 215 Vilâyet-i Cezair-i Garb

Beylerbeyilik

Liva-ı Kostantin

Liva-ı Beled el-'inab der Cezair-i Garb

s. 216 Defterdarlık-ı Hızâne-i Cezair-i Garb ve Tunus ve Trablus-u Mağrib

s. 217 Eyalet-i Kefe (ilk tayin 8 Receb 992)

Defterdarlık-ı Hızâne-i Kefe

s. 218 Boş

s. 219 Beylerbeyilik-i Tiflis

Liva-ı (okunamadı)

Liva-ı Ağçakale

Liva-ı Akçaşehir

s. 220 Boş

s. 221 Beylerbeyilik-i Kars

Liva-ı (okunamadı)

Liva-ı Sürmelü

Liva-ı Pertekrek

Liva-ı Ardanuc

Liva-ı Mucinkerd

Liva-ı Zaruşad tâbi-i Kars

s. 222-4 Boş

s. 225 Beylerbeyilik-i Trablus-ı Mağrib

Liva-ı Fizân

Liva-ı Cerye (?) tâbi-i Trablus-ı Garb

s. 226 Liva-ı Kars

s. 227 Defterdarlık-ı Tımarha-ı Trablus-ı Garb

s

s. 228 Elviye-i Pelengân

Mirmirân-ı Pelengân (ilk tayin 17 Cemazi ül-evvel 993)

Liva-ı Kemre (?)

Liva-ı Urmân

s. 229 Liva-ı Mihrivan

Liva-ı Kızılcakale

s. 230 Liva-ı Çıgân

Liva-ı Pâve

Liva-ı Paske

s. 231 Liva-ı Dâdvân

Liva-ı Kelâs

Liva-ı Bâne

s. 232 Liva-ı Kelâs-ı diğer

Liva-ı Kemre (?)

Liva-ı (okunamadı)

s. 233-6 Boş

s. 237 Mirmirân-ı Revân

Liva-ı (okunamadı)

Liva-ı (okunamadı)

Liva-ı (okunamadı)

Liva-ı (okunamadı)

s. 238-42 Boş

s. 243 Beylerbeyilik-i Tunus

Liva-ı Susa der Tunus

Liva-ı Manastır

s. 244 Liva-ı Kayravân tâbi-i Tunus

Liva-ı Kef (?)

Liva-ı Kafsa

s. 245-6 Boş

s. 247-8 Beylerbeyilik-i Musul Tekrar aşağıda sıhhat üzere merhum Taczade Efendi hattıyla geçmiştir (bak. s. 265).

s. 249 Beylerbeyilik-i Şemâhî tâbi-i Şırvan

Liva-ı Ereş

Liva-ı Şeki

Liva-ı Ahti

Liva-ı Bakû

s. 250 Liva-ı Şeki

Liva-ı (okunamadı)

Liva-ı Rûstâv

Liva-ı Aktaş

Liva-ı Çırâğ (okunamadı)

s. 251 Boş

s. 252 Defterdarlık-ı Hızâne-i Şırvân

s. 253 Mirmirânlık-ı Tiflis

Defterdarlık-ı Tımarha-ı Tiflis

s. 254 Liva-ı Ağçakale tâbi-i Tiflis

s. 255 Boş

s. 256 Mirmirânlık-ı Vilâyet-i Dînâver

s. 257-8 Boş

s. 259 Elviye-i Batum

Liva-ı Fâşe

s. 260 Boş

s. 261 Eyalet-i Tebriz

Liva-ı Ordubâd

s. 262-4 Boş

s. 265 Eyalet-i Musul

Liva-ı Erbil (?)

Liva-ı Eski Musul

(s. 266-9: bak. Rumeli)

s. 270 Liva-ı Nusaybin

Liva-ı Sincar

Liva-ı Bâcvân

s. 271 Liva-ı Akçakale

Liva-ı Zaho

s. 272-4 Boş

s. 275 Mirmirân-ı Habeş

s. 276 Boş

s. 277 Beylerbeyilik-i Mihrivân (ilk tayin 26 Şevval 996)

Liva-ı (okunamadı)

Liva-ı (okunamadı)

s. 278 Liva-ı Kızılcakale

Liva-ı Çığân

Liva-ı Havâr

s. 279 Liva-ı Pâve

Liva-ı Pâske

Liva-ı Kelâs-ı Alânî

s. 280 Liva-ı Karadağ

Liva-ı Giriftu (?)

Liva-ı Dâdvân

s. 281-2 Boş

s. 283 Mirmirân-ı Tebriz

Liva-ı (boş) der Tebriz

s. 284 Boş

s. 285 Beylerbeyilik-i (boş)

EK IV

1632-41 Yıllarında Osmanlı İdarî Düzeni[1]
(KK 266 ve Cev. Dah. 6095 Sayılı Deftere Göre)

KK 266, s. 6 Fihrist

s. 10 Şerafet-i Mekke-i Mükerreme (6095'de yok)

Hanlık-ı Vilâyet-i Kırım (6095'de yok)

Kapudanlık (6095'de yok)

s. 11 Liva-ı Rodos

Liva-ı Mora

Liva-ı Saliyane-i Mora

s. 12 Liva-ı Saliyane-i Mora

Liva-ı Saliyane-i Mora

Liva-ı Saliyane-i Mora

---

[1]. KK 266 ve Cev. Dah. 6095 için bak. Kısım II, ss. 52-7. Cev. Dah. 6095'in kopyası olmasına rağmen daha tamam olduğu için KK 266'yı izliyorum. İki defter arasındaki farkların çoğu 6095'in bazı sahifelerinin kaybolmuş olması, 266'yı hazırlayan katibin ya da katiplerin hataları, ya da doğudaki seferler sonunda Safavilerden alınan yerlerin değişik şekilde işlenmesi (çoğunun sadece 266'da işlenmiş olması) yüzündendir. Fakat bunlardan ayrı olarak Kıbrıs eyaletindeki farklar 6095'in hazırlandığı Nisan 1632 ile 266'nın hazırlandığı Ağustos 1632 arasında bu eyaletin yeniden düzenlendiğini gösterir sanırım.

s. 13 Liva-ı Saliyane-i Mora

Liva-ı Saliyane-i Mora

Liva-ı Sakız

s. 14 Liva-ı Saliyane-i Sakız

Liva-ı Saliyane-i Sakız

Liva-ı Saliyane-i Sakız

s. 15 Liva-ı Saliyane-i Sakız

Liva-ı İnebahtı

Liva-ı Andra

s. 16 Liva-ı Sığla

Liva-ı Mezestre

Liva-ı Karlıeli

s. 17 Liva-ı Ağrıboz

Liva-ı Nakşa ve Berre

Liva-ı Midilli

s. 18 Liva-ı Kocaeli

Liva-ı Biga

Liva-ı Limni

s. 19 Liva-ı İskenderiye

Liva-ı Dimyat

Liva-ı Süveys Kapudanlığı

s. 20 Liva-ı Kastel

Liva-ı Anabolu

Liva-ı Kavala

s. 21 Liva-ı Tuzla

Liva-ı Leymesun

s. 22-4 Boş

s. 25 Eyalet-i Rumeli
(6095, s. 27)

Liva-ı Köstendil

Liva-ı Tırhala

s. 26 Liva-ı Prizrin

Liva-ı Yanya

Liva-ı Delvine

s. 27 Liva-ı Vılçitrin

Liva-ı Üsküb

Liva-ı İlbasan

s. 28 Liva-ı Avlonya

Liva-ı Dukakin

Liva-ı İskenderiye-i Arnavud

s. 29 Liva-ı Ohri

Liva-ı Alacahisar

Liva-ı Selânik (6095'de yok)

s. 30 Defterdarlık-ı tımarha-ı Rumeli

Liva-ı Voynuk (6095'de yok)

s. 31 Eyalet-i Bosna
(6095, s. 30)

Liva-ı Hersek

Liva-ı Klis

s. 32 Liva-ı İzvornik

Liva-ı Kırka nam-ı diğer Lıkka

Liva-ı Zacesne nam-ı diğer Çernik

s. 33 Liva-ı Bihke: Bosna'yadır (6095'de: "der tasarruf-u vali-i Bosna")

Defterdarlık-ı Maliye-i Eyalet-i Bosna

Defterdarlık-ı Tımarha der Eyalet-i Bosna

Kethüdalık-ı Tımarha der Bosna

(S. 33'de defter birden Budin eyaleti sancaklarına geçiyor; bu sancaklar ileride doğru yerlerinde tekrar geçeceği için s. 34'ü ve s. 33'ün tekrarı olan s. 35'i atlıyorum.)

s. 36 Eyalet-i Bedun
(6095, s. 25)

Liva-ı Semendire

Liva-ı Sirem

s. 37 Liva-ı Estergon

Liva-ı Şimontorna

Liva-ı Sekçuy nam-ı diğer Mohaç

Liva-ı Seçân

(S. 34'de görülen Kopan, Seksar, Novigrad sancakları burada geçmiyor.)

Defterdarlık-ı Maliye-i Bedun

s. 38 Eyalet-i Tamışvar
(6095, s. 33)

Liva-ı Lipova

Liva-ı Çanad

s. 39 Liva-ı Göle

Liva-ı Modova

Defterdarlık-ı Maliye-i Tamışvar

s. 40 Eyalet-i Kanije
(6095, s. 35)

Liva-ı Sigetvar, mirmirân haslarıdır

Liva-ı Peçuy

s. 41 Liva-ı Pojega

s. 42 Eyalet-i Eğri
(6095, s. 36)

Liva-ı Segedin nam-ı diğer Başka

Liva-ı Solnuk

s. 43 Liva-ı Hatvan

Liva-ı Filek, Eğri beylerbeyi hassıdır

s. 44 Eyalet-i Özü
(6095, s. 31)

Liva-ı Silistre

Liva-ı Niğbolu

s. 45 Liva-ı Çirmen

Liva-ı Vidin

Liva-ı Kırkkilisa

s. 46 Liva-ı Vize

Defterdarlık-ı Tuna (6095'de yok)

s. 47 Eyalet-i Kefe (6095'de bu başlık yok, sancakları Özü başlığı altında görünüyor)

Liva-ı Akkirman

Liva-ı Bender

s. 48 Liva-ı Azak

Liva-ı Kılburun (sonradan ilâve: 6095'de yok)

s. 49 Eyalet-i Anadolu
(6095, s. 37)

Liva-ı Hüdavendigar (6095'de: nam-ı diğer Bursa)

Liva-ı Kastamonu

s. 50 Liva-ı Karesi

Liva-ı Sultanönü nam-ı diğer Eskişehir

Liva-ı Saruhan (6095'de: nam-ı diğer Manisa)

s. 51 Liva-ı Karahisar-ı Sahib

Liva-ı Hamid

Liva-ı Bolu

s. 52 Liva-ı Ankara

Liva-ı Kangırı

Liva-ı Aydın

s. 53 Liva-ı Teke

Liva-ı Menteşa

Anadolu Defter kethüdalığı (sonradan ilâve)

Defterdarlık-ı tımarha-ı Anadolu (sonradan ilâve)

s. 54 Eyalet-i Karaman
(6095, s. 41)

Liva-ı Niğde

Liva-ı Kayseriye

s. 55 Liva-ı Kırşehri

Liva-ı Beyşehri

Liva-ı Akşehir

s. 56 Liva-ı Aksaray

Defterdarlık-ı Maliye-i Karaman

s. 57 Eyalet-i Sivas (6095'de Rum nam-ı diğer Sivas)
(6095, s. 43)

Liva-ı Amasya

Liva-ı Canik maa Nezaret-i Kendir

s. 58 Liva-ı Çorum

Liva-ı Divriği

Liva-ı Bozok

s. 59 Liva-ı Arabkir

Defterdarlık-ı Maliye-i Tokat (sonradan ilâve)

Defterdarlık-ı Tımarha der Rum " "

s. 60 Eyalet-i Maraş nam-ı diğer Zulkadriyye
(6095, s. 45)

Liva-ı Malatya

Liva-ı Ayntâb

s. 61 Liva-ı Kars tâbi-i Maraş

Kethüdalık-ı Tımarha-ı Maraş

Defterdarlık-ı Tımarha-ı Maraş

Alaybeyilik-i Eyalet-i Maraş

s. 62 — Eyalet-i Şam-ı Şerif
(6095, s. 46)

Liva-ı Kuds-i Şerif

Liva-ı Gazze

s. 63 — Liva-ı Safed ve Sayda ve Beyrut

Liva-ı Nablus

Liva-ı Cebel-i Aclun

s. 64 — Liva-ı Leccun

Liva-ı Tadmîr

Defterdarlık-ı Maliye-i Şam (sonradan ilâve)

Liva-ı Kerek-i Şavbek

Defterdarlık-ı Tımarha-ı Şam

Kethüdalık-ı Tımarha-ı Şam

s. 65 — Eyalet-i Haleb
(6095, s. 49)

Liva-ı Maarra

Liva-ı Balis

Liva-ı Uzeyr (sonradan ilâve)

s. 66 — Liva-ı Selemiye

Defterdarlık-ı Maliye-i Haleb

s. 67 — Eyalet-i Trablus-u Şam
(6095, s. 50

Liva-ı Hama

Liva-ı Hums

Liva-ı Cebele

Defterdarlık-ı Maliye-i Trablus-u Şam (sonradan ilâve)

s. 68 Eyalet-i Adana
(6095, s. 52)

Liva-ı Tarsus (bak. Kıbrıs)

Liva-ı Sis (bak. Kıbrıs)

s. 69 Eyalet-i Kıbrıs (6095'de yok)

Liva-ı Alaiye (6095'de Karaman'da)

Liva-ı Grine

Defterdarlık-ı Maliye der Eyalet-i Kıbrıs

s. 70 Liva-ı Magosa

Liva-ı Baf

Liva-ı Cezire-i Aynaros (tayin kaydı yok)

s. 71 Liva-ı İçil nam-ı diğer Silifke (6095'de Adana'da)

Liva-ı Harsûfî (? tayin kaydı yok)

Liva-ı Tarsus

s. 72 Liva-ı Sis

Defterdarlık-ı Mal der Kıbrıs

s. 73 Eyalet-i Rakka
(6095, s. 52)

Liva-ı Birecik

Liva-ı Deyr-i Rahba

s. 74 Liva-ı Habur

Liva-ı Cammase

Liva-ı Beni Rabî'a

Liva-ı Suruçcuk (sonradan ilâve, 6095'de yok)

s. 75 (6095, s. 54) Eyalet-i Diyarbekir

Hükûmet-i Hazzo tâbi-i Ekrad

Hükûmet-i Cizre tâbi-i Ekrad

s. 76 Hükûmet-i Eğil tâbi-i Ekrad

Hükûmet-i Tercil tâbi-i Ekrad

Hükûmet-i Palu tâbi-i Ekrad

s. 77 Hükûmet-i Genc tâbi-i Ekrad

Liva-ı Çermik ocaklık

Liva-ı Hısnkeyf

s. 78 Liva-ı Pertek tâbi-i Ekrad

Liva-ı Mazgird tâbi-i Ekrad

Liva-ı Çemişkezek

s. 79 Liva-ı Harprut

Liva-ı Siverek

Liva-ı Kalb tâbi-i Ekrad

s. 80 Liva-ı Atak tâbi-i Ekrad

Liva-ı Ergani

Liva-ı Mihrani tâbi-i Ekrad

s. 81 Liva-ı Çapakçur tâbi-i Ekrad

Liva-ı Siird tâbi-i Ekrad

Liva-ı Görgil tâbi-i Ekrad

s. 82 Liva-ı Ahakîs tâbi-i Ekrad

Liva-ı Bastân tâbi-i Ekrad (6095'de Bucyan ve Zilan ve Basyan tâbi-i Ekrad)

Liva-ı Mefârıkîn

s. 83 Liva-ı Nusaybin

Liva-ı Ağçakale

Liva-ı Sincar

s. 84 Liva-ı Kürdgân tâbi-i Ekrad

Defterdarlık-ı Hazine-i Diyarbekir

Liva-ı Dâsni (6095'de vok)

(6095, s. 6'daki Liva-ı Zaho KK266'da yok)

s. 85-6 Boş

s. 87 Eyalet-i Batum nam-ı diğer Trabzon
(6095, s. 53)

Liva-ı Günye

s. 88 Eyalet-i Erzurum
(6095, s. 6)

Liva-ı Karahisar-ı Şarkî

Liva-ı Pasin

s. 89 Liva-ı Hınıs

Liva-ı Malazgird

Liva-ı Tortum

s. 90 Liva-ı Mucingerd

Liva-ı Kızucan tâbi-i Ekrad

Liva-ı Soğman (6095'de Diyarbekir'de)

s. 91 Liva-ı İspir

Liva-ı Bayburd, mirmirân hassı

Liva-ı Kiğı

s. 92 Liva-ı Kale-i Bayezid

Liva-ı Mamirvan

Liva-ı Tekman

Liva-ı Köy

Defterdarlık-ı Maliye-i Erzurum

Defterdarlık-ı Tımarha-ı Erzurum

(6095, s. 15'deki Eleşgird KK 266'da yok)

s. 93 Eyalet-i Çıldır (6095'de nam-ı diğer Ahıska)
(6095, s. 15)

Liva-ı Pertekrek

Liva-ı Ardanuc

s. 94 Liva-ı Şavşad tâbi-i Gürcistan

Liva-ı Livane tâbi-i Gürcistan

Liva-ı Mahcil

s. 95 Liva-ı Petek

Liva-ı Acara-ı Ülyâ

Liva-ı Acara-ı Süflâ

s. 96 Liva-ı Emirhoy

Liva-ı Altunkale maa Ustaka (?)

Eyalet-i Acara (sonradan ilâve)

(6095, s. 1'deki Aspanze ve s. 2'deki Poshoy ile Hartus sancakları KK266'da yok. Aspanze ve Poshoy'un zaten Safavilerin elinde ve harap oldukları 6095'de belirtilmiş, Hartus ise daha sonra ilâve edilmiş görünüyor.)

s. 97 Eyalet-i Van

(6095, s. 9)

Hükûmet-i Bitlis

Hükûmet-i Hayzan

Liva-ı Karkar tâbi-i Hayzan (sonradan ilâve)

s. 98 Hükûmet-i Hakkarî

Hükûmet-i Mahmudî

Liva-ı Zırikî (6095'de nam-ı diğer Derzikî)

s. 99 Liva-ı Şırvî

Liva-ı Keşâb

Liva-ı Meks

s. 100 Liva-ı Şatak

Liva-ı Elbak

Liva-ı Kotur

s. 101 Liva-ı Ispayrid

Liva-ı Erciş

Liva-ı Adilcevaz

s. 102 Liva-ı Bargiri

(6095, s. 12'deki Mir-i Aşiretlik-i Şikakî ve Defterdarlık-ı Maliye KK 266'da yok.)

s. 103 Eyalet-i Kars
(6095, s. 12)

Liva-ı Oltu

Liva-ı Ardahan-ı Büzürg

s. 104 Liva-ı Zaruşad

Liva-ı Gecvan

(6095, s. 13'deki Göle-i Ardahan ve Kağızman KK 266'da yok)

s. 105 Eyalet-i Bağdad'a tâbi olup berüden zabt olandır
(6095, s. 14)

Liva-ı Kasr-ı Şirin (1049'da yanlışlıkla bir önceki sahifeye ilâve edilmiş; 6095'de yok)

Hükûmet-i İmadiye

Liva-ı Kabail-i Urban-ı Berriye (sonradan ilâve; 6095'de yok)

Liva-ı Zengene

Liva-ı Semevat (sonradan ilâve; 6095'de yok)

s. 106 Defterdarlık-ı Maliye-i Bağdad

Liva-ı Bâclân

Liva-ı Tekrît (sonradan ilâve; 6095'de yok)

Liva-ı Cessan Bedre (sonradan ilâve; 6095'de yok)

Liva-ı Ane

Liva-ı Dûbûl (?) tâbi-i İmadiye (sonradan ilâve; 6095'de yok)

Liva-ı Arhâ (? sonradan ilâve; 6095'de yok)

Liva-ı Kızıl Ribat (sonradan ilâve; 6095'de yok)

Liva-ı Harîr (sonradan ilâve; 6095'de yok)

Eyalet-i Şehrizul (6095'de yok; bak. aşağıda s. 126)

Liva-ı Ane ve Deyr-i Rahba ve Cammase

s. 107 Eyalet-i Musul (6095'de yok)

Liva-ı Bacvanlu

Liva-ı Eski Musul

s. 108 Liva-ı Keşâf

Liva-ı Tekrît

Liva-ı Hârût

Liva-ı Zaho

Defterdarlık-ı Hazine-i Musul

Eyalet-i Basra (6095'de yok)

Liva-ı Ramle tâbi-i Cezair-i Cedide

Liva-ı Hafâr

s. 109 Eyalet-i Lahsa (6095'de yok)

s. 110 Eyalet-i Mısır
(6095, s. 19)

Liva-ı Dimyat (sonradan ilâve; 6095'de yok)

s. 110-8 Saliyane-i Mısır, 25 kişi

s. 119 Defterdarlık-ı Maliye-i Mısır

Emir-i Haclık, Liva-ı Mahruse-i Mısır (sonradan ilâve; 6095'de yok)

Liva-ı Cidde-i Ma'mure tâbi-i Mısır (sonradan ilâve; 6095'de yok)

s. 120 Eyalet-i Yemen (6095'de yok)

s. 121 Eyalet-i Habeş (6095'de yok)

s. 122 Eyalet-i Cezair-i Garb (6095'de yok)

Emir-i Haclık, Liva-ı Cezair-i Mağrib

Liva-ı Mora (?)

s. 123 Eyalet-i Tunus (6095'de yok)

Defterdarlık-ı Beni Zerd tâbi-i eyalet-i mezbure

s. 124 Eyalet-i Trablus-u Garb (6095'de yok)

s. 125 Voyvodalık-ı Vilâyet-i Boğdan (6095'de yok)

Voyvodalık-ı Vilâyet-i Eflak (6095'de yok)

Hükûmet-i Şehrân (6095'de yok)

s. 126 Eyalet-i Şehrizul (6095'de yok)

Liva-ı Cudi

Liva-ı Kızılcakale

Liva-ı Şehrân

Liva-ı Şehr-i Pazar

Liva-ı Zengene

Liva-ı Erbil

Hükûmet-i Şehrân maa Cerbir (?)

Liva-ı Karadağ

127 Liva-ı Köy

Liva-ı Şemamik

Liva-ı Dulkıran

Eyalet-i Acara

Liva-ı Kasr-ı Şirin

BİBLİYOGRAFYA

I. Yayınlanmamış Belgeler

A. Belge İncelemesi için Başvurma Çalışmaları

Elker, Salahaddin, Divan Rakkamları, Ankara 1953.

Fekete, L., Die Siyāqat-Schrift in der Türkischen Finanzverwaltung, 2 cilt, Budapeşte 1955.

Öz, Tahsin, Arşiv Kılavuzu, İstanbul 1940.

Sertoğlu, Mithat, Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi, Ankara 1956.

Unat, Faik Reşit, Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Ankara 1959.

B. Belgeler

BA, Cev. Dah. 6095
1042-51/1632-41 Tarihli sancak tevcih defteri

BA, MAD 34
948-9/1541-2 Tarihli Rumeli ruznamçesi

BA, MAD 559
942-3/1535-6 Tarihli müşâherehoran defteri

BA, MAD 563
975-82/1568-74 Tarihli sancak tevcih defteri

BA, MAD 4702
1017-27/1627-37 Tarihli çeşitli kayıtlar – özellikle muhallefat

BA, MAD 17893
892-4/1486-88 Tarihli Anadolu ruznamçesi

BA, KK 262
986-996/1578-88 Tarihli sancak tevcih defteri

BA, KK 266
1042-51/1632-41 Tarihli sancak tevcih defteri

BA, KK 320
990/1582 Tarihli tahvil defteri

BA, KK 342
1003/1593 Tarihli tahvil defteri

BA, KK 697
904/1498 Tarihli Hersek icmal defteri

BA, KK 717
968/1560 Vezirazam Semiz Ali Paşa'nın gelir-gider defteri

BA, KK 1865
962-3/1556-7 Erzurum beylerbeyi gelir-gider defteri

TSA, D. 5246
933/1527 Tarihli sancakbeyi listesi

TSA, D.8303
937/1531 Tarihli sancakbeyi listesi

TSA, D.10057
933/1527 Tarihli sancakbeyi listesi

II. Yayınlanmış Belgeler ve Belgeler Üzerinde İncelemeler

Anhegger, Robert ve İnalcık, Halil, yay., Kânûnname-i Sultânî ber mûceb-i Örf-i Osmânî, Ankara 1956.

Barkan, Ömer Lütfi, XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları, Cilt I: Kanunlar, İstanbul 1943.

Barkan, Ömer Lütfi, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mâlî Yılına ait bütçe örneği," İFM 15/1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954, ss. 251-329.

Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne Askerî Kassamına ait Tereke Defterleri, 1545-1659." Belgeler III/5-6, 1966 (Ankara 1968), ss. 1-479.

Beldiceanu, Nicoara, Les Actes des Premiers Sultans, I: Actes de Mehmed II et de Bayezid II du MS. Fonds Turc Ancien 39, Paris ve La Hey 1960.

Beldiceanu, Nicoara, Les Actes des Premiers Sultans, II: Reglements Miniers, 1390-1512, Paris ve La Hey 1964.

Beldiceanu-Steinherr, Irene, Recherches sur les actes des règres des sultans Osman, Orkhan et Murad I, Münih 1967.

Feridun Bey, Münşeat üs-selâtin, 2 cilt, İstanbul 1247.

Gökbilgin, Tayyib, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları," Belleten XX/78 Nisan 1956, ss. 247-294.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri," Belgeler I/1-2 Ankara 1964, ss. 119-220.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Tımar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları," TD XVII/22, Mart 1967 (İstanbul 1968), ss. 35-48.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler," Belgeler V-VIII/9-12 Ankara 1971.

Heyd, Uriel (yay. V. L. Ménage), Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford 1973.

İnalcık, Halil, yay., Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara 1954.

İnalcık, Halil, "Adaletnameler," Belgeler II/3-4, 1965 (Ankara 1967),

Mehmed Arif, yay., Kanunname-i Âl-i Osman, İstanbul 1330.

Orhonlu, Cengiz, Telhisler, İstanbul 1970.

Özkaya, Yücel, "XVIII'inci Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu," Belleten XXXVIII/151, Temmuz 1974, ss. 445-491.

Sahillioğlu, Halil, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi," Belgeler IV/7-8, 1967 (Ankara 1969), ss. 1-33.

Shaw, Stanford J, The Budget of Ottoman Egypt, 1005-1006/1596-1597, La Hey ve Paris 1968.

Turan, Şerafettin, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı," Atatürk Üniversitesi Yıllığı, 1961, ss. 201-232.

III. Çağdaş Osmanlı Yazarlarının İncelemeleri ve Tarihleri

Aksüt, Ali Kemâli, yay., Koçi Bey Risalesi, İstanbul 1939.

Âlî, Mustafa, Mevâid ün-Nefâis fî Kavâ'id ül-Mecâlîs, Istanbul 1956.

Anhegger, Robert, "Hazarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları," Türkiyat Mecmuası X, 1951-53, ss. 365-393.

Aynı Ali Makalesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, EH. 1515 sayılı mecmuada v. 350b-383b.

Evliya Çelebi, Seyahatname, İstanbul 1314 - 1938.

Hadzıbegiç, Hamid, "Rasprava Ali Çauşa iz Sofije o tımarskoj organizaçiji u XVII stoljeçu," Bulletin du Musée de la République Populaire de Bosnie et Hercégovine à Sarajevo, Yeni Seri, 1947, Cilt II, ss. 139-206.

Katip Çelebi, Cihannûma, İstanbul 1145.

Katip Çelebi, Düstur âl-amel li-islah el-halel, İstanbul 1280.

Mustafa Naîmâ, Tarih-i Naimâ, İstanbul 1281.

Mustafa Selânikî, Tarih-i Selânikî, İstanbul 1281.

Peçuylu İbrahim, Tarih-î Peçuyî, İstanbul 1281-3.

Tuncer, Hadiye, yay., Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Malî Güçleri, (Aynı Ali, "Taksimat-ı der Livayı Âli Osman"), Ankara 1964.

Yücel, Yaşar, yay., Kitâb-ı Müstetâb, Ankara 1974.

IV. Yöntem ile İlgili Çalışmalar

Abou-el-Haj, Rifaat Ali, "The Ottoman Vezir and Paşa Households, 1683-1703: A Preliminary Report," JAOS 94/4, Ekim-Aralık 1974 ss. 438-447

Ayalon, David, L'Esclavage du Mamelouk, Kudüs 1951.

Ayalon, David, Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom, Londra 1956.

Ayalon, David, "Studies in Al-Jabartī," JESHO III/2-3, Ağustos, Ekim 1960, ss. 148-174, 275-325.

Bulliet, Richard W., "A Quantitative Approach to Medieval Muslim Biographical Dictionaries," JESHO XIII/11, Nisan 1970, ss. 195-211.

Faroghi, Suraiya, "Social Mobility and the Ottoman Ulema in the Late Sixteenth Century," IJMES, 4, 1973, ss. 204-218.

Holt, P. M., Egypt and the Fertile Crescent, Londra 1966.

Holt, P. M., "The Pattern of Egyptian Political History from 1517 to 1798," Political and Social Change in Modern Egypt, P. M. Holt, yay., Londra 1968, ss. 79-90.

Itzkowitz, Norman, "Eighteenth Century Ottoman Realities," Studia Islamica XVI, 1962, ss. 73-94.

Itzkowitz, Norman ve Shinder, Joel, "The Office of Şeyh ül-Islam and the Tanzimat - A Prosopographic Enquiry," Middle Eastern Studies 8/1, Ocak, 1972, ss. 94-101.

Stone, Lawrence, "Prosopography," Daedalus (Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi Dergisi), Kış 1971, ss. 46-79.

V. Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Yönetimi Üzerinde İncelemeler

Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, Cilt I (1959), Cilt II (1971), Ankara

Akdağ, Mustafa, Celâlî İsyanları, Ankara 1963.

Akdağ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi Devrinde Esas Düzen," TAD III/4-5, 1965, ss. 139-156.

Akdağ, Mustafa, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi," TAD IV/6-7, 1966, ss. 201-247.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunun Bütçelerine Dair Notlar," İFM 15/1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954, ss. 238-250.

Barkan, Ömer Lütfi, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiat Hareketleri," Belleten XXXIV/136, 1970, ss. 557-607.

Barkan, Ömer Lütfi, "Tımar," İslâm Ansiklopedisi

Barkan, Ömer Lütfi, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East," IJMES 6/1, Ocak 1975, ss. 3-28. (İngilizce tercümesi Justin McCarthy tarafından)

Berkes, Niyazi, Yüz Soruda Türkiye İktisat Tarihi, 2 cilt, İstanbul 1969, 1970 (1. cildin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskısı, 1972).

Cezar, Mustafa, Osmanlı Tarihinde Levendler, Istanbul 1965.

Cook, M. A., Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600, Londra 1972.

Deny, J., "Sancak," İslâm Ansiklopedisi

Dukanoviç, Marija, yay., Rimovana Autobiografija Varvari Ali-Paşe, Belgrad 1967.

Filipoviç, Nedim, "Bosna-Hersekte Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler," İFM XV/1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954 (İstanbul 1955), ss. 155-188.

Genç, Mehmed, "Osmanlı Mâliyesinde Mâlikâne Sistemi," Türkiye İktisat Tarihi Semineri, yay., Osman Okyar, Ankara 1975.

Gibb, H. A. R. ve Bowen, Harold, Islamic Society and the West, I/1-2, Oxford 1950, 1957.

Gökbilgin, M. Tayyib, "XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası," Zeki Velidî Togan'a Armağan, İstanbul 1950-55, ss. 93-108.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Venedik Münasebetleri," Kanunî Armağanı, Ankara 1970, ss. 171-186.

Göyünç, Nejat, "Diyarbekir Beylerbeyiliği'nin İlk İdarî Taksimatı," TD 23(1969), ss. 23-34.

İnalcık, Halil, "Ottoman Methods of Conquest," Studia Islamica II, 1954, ss. 103-129.

İnalcık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu," Belleten XXIII/92 (Ekim 1959), ss. 575-610.

İnalcık, Halil, "Çiftlik," Encyclopedia of Islam, ikinci baskı.

İnalcık, Halil, "Eyalet," Encyclopedia of Islam, ikinci baskı.

İnalcık, Halil, "Ghulam," Encyclopedia of Islam, ikinci baskı.

İnalcık, Halil, "Capital Formation in the Ottoman Empire," The Journal of Economic History XXIX/1 (Mart 1969), ss. 97-140.

İnalcık, Halil, "The Emergence of the Ottomans," "The Rise of the Ottoman Empire," "The Heyday and Decline of the Ottoman Empire," The Cambridge History of Islam, P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, Bernard Lewis, yay., Cambridge 1970, Cilt I, ss. 263-353.

İnalcık, Halil, The Ottoman Empire, 1300-1600, The Classical Age, Londra 1973.

Itzkowitz, Norman, Islamic Tradition and the Ottoman Empire, New York 1972.

Kunt, Metin, "The Köprülü Years: 156-61," basılmamış doktora tezi, Princeton 1971.

Kunt, Metin, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment," IJMES 5/3, Haziran 1974, ss. 233-239.

Kunt, Metin, "The Ottoman State and the Ottoman Household," özel çoğaltılmış bildiri, 1973.

Kütükoğlu, Bekir, Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri, İstanbul 1962.

Lybyer, Albert H. The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent, Cambridge (Mass.) 1913.

Ménage, V., "Beglerbeg," Encyclopedia of Islam, ikinci baskı.

Mustafa Nuri Paşa, Netaic ül-Vukuat, 3 cilt, İstanbul 1327 (ikinci baskı)

Pitcher, Donald Edgar, An Historical Geography of the Ottoman Empire, Leiden 1972.

Shaw, Stanford J., "The Ottoman View of the Balkans," The Balkans in Transition, Charles ve Barbara Jelavich, yay., Berkeley ve Los Angeles 1963, ss. 56-80.

Shaw, Stanford J., The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798, Princeton 1962.

Süreyya, Mehmed, Sicill-i Osmanî, 4 cilt, İstanbul 1308-11.

Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi, I-III, Ankara 1947-1954.

Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler," Belleten XXXVIII/152, Ekim 1974, ss. 657-708.